

ISSN 0013-851X (print)

ISSN 1597-0594

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA TEŽIŠNI OBSEGI LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 1997

IZDAJE IZVEDEN SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ISSN 0013-851X

ISSN 1597-0594

VI 1997

VSEBINA

Jan KOŘENSKÝ, Procesualna slovnica in linearnost besedila	421
RAZPRAVE	
Tatjana SREBOT REJEC, Nekaj o stavčni intonaciji v knjižni slovenščini	429
Tom PRIESTLY, Zvočnost in tematika pri Milki Hartman: vaja v analitični metodi	457
Andreja LEGAN RAVNIKAR, Pomenske lastnosti upravno-politične in vojaške terminologije v Vodnikovih <i>Lublanskih novicah</i> (1797)	477
Igor SAKSIDA, »Čas Rojstva. Praznik otrok. Z duš slepota odhaja.« Otroštvo v poeziji Toneta Pavčka	489
Primož JAKOPIN, Aleksandra BIZJAK, O strojno podprtem oblikoslovnem označevanju slovenskega besedila	513
Jožef SMEJ, Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? ..	533
OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO	
Jurij ROJS, Sedemdeset let Maje Iljične Ryžove	545
Erich PRUNČ, Slovenščina in jezikovna enakopravnost v mednarodni komunikaciji	547
Stane SUHADOLNIK, Šolar-Ramovšev načrt za slovar knjižnega jezika	558
Aleksander D. DULIČENKO, N. I. Tolstoj in rezijanščina	567
Jelka KERNEV ŠTRAJN, Bahtin in humanistične vede. Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19.–21. oktobra 1995	577
Vojko GORJANC, Češki narodni korpus	578

CONTENTS

Jan KOŘENSKÝ, Processual Grammar and Linearity of Text	421
ARTICLES	
Tatjana SREBOT REJEC, Some Remarks on Sentence Intonation in Slovene	429
Tom PRIESTLY, Sounds and Themes in Milka Hartman: An Exercise in Analytical Method	457
Andreja LEGAN RAVNIKAR, The Semantic Features of Administrative-Political and Military Terminology in Valentin Vodnik's Newspaper <i>Lublanske novice</i> (1797)	477
Igor SAKSIDA, »Time of Birth. The Holiday of Children. The Blindness Departs from Souls.« Childhood in Tone Pavček's Poetry	489
Primož JAKOPIN, Aleksandra BIZJAK, On Computer-Supported Morphological Marking of Slovene Text ..	513
Jožef SMEJ, Did Mikloš Küzmič Really Rely on Štefan Küzmič in His Translation of Gospels?	533
REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIALS	
Jurij ROJS, Maya Ryžova's Seventieth Birthday	545
Erich PRUNČ, Slovene and Linguistic Equality in International Communication	547
Stane SUHADOLNIK, Šolar-Ramovš's Plan for the Dictionary of the Slovene Literary Language	558
Aleksander D. DULIČENKO, Tolstoy and the Rezia Dialect	567
Jelka KERNEV ŠTRAJN, Bakhtin and the Humanities. Proceedings of the International Conference in Ljubljana, October 19–21, 1995.	577
Vojko GORJANC, The Czech National Corpus	578

Uredniški odbor–Editorial Board: Varja Cvetko Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik, Marko Juvan, Tomo Korošec (**odgovorni urednik–Executive Editor**), Irena Orel, Vladimir Osolnik, Aleksander Skaza (**glavni urednik za literarne vede–Editor in Chief for Literary Sciences**), Ada Vidovič Muha (**glavna urednica za jezikoslovje–Editor in Chief for Linguistics**).

Tehnični urednik–Technical Editor: Vojko Gorjanc.

Časopisni svet–Advisory Council: France Bernik, Zoltan Jan, Janko Kos, Jože Pogačnik, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Naslov uredništva–Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 4.000 SIT, za člane Slavističnega društva Slovenije 3.000 SIT, za študente 2.000 SIT, za inštitucije in knjigarne 6.000 SIT. – Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil–Printed by: PLANPRINT, d. o. o., Ljubljana. **Naklada–Circulation:** 1200 izvodov – 1200 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

PROCESUALNA SLOVNICA IN LINEARNOST BESEDILA*

Izhajamo iz preproste ugotovitve. Potek verbalne komunikacije, verbalno besedilo, je linearen, njegov razvoj v času je nespremenljivo določen. To je splošnoveljavno vsaj za nam znane in dostopne kulture. Predpostavimo, da ničesar ne vemo o t. i. naravnih jezikih, o njihovih slovnica. Vemo samo, da so besedila tvorjena zato, da bi omogočala interaktivni tok informacij v najširšem pomenu besede, in da predstavljajo zelo pomemben del procesov medčloveških razmerji. To pomeni, da je potek komunikacije, da so besedila kot procesi interakcije linearni tok signalov nečesa, kar samo ni signal;¹ nečesa, kar lahko imenujemo sporočilo o stanju zunanjega ali notranjega sveta, reakcijo ali poziv komu, pobudo, izziv, izraz volje do moči, samo moč, potrebo spremeniti, preoblikovati drugega, zunanji svet itd., itd. Vse je tako mnogoplastno, odprto, tektonsko, oblikovano, neoblikovano, jasno, v obrisih, nejasno, neobrisno... Tvorec vse to »išče« v omejeni pluralnosti »predbesedilne« urejenosti in vnaša v besedilo, naslovnik pa vse to na podlagi linearnega signala rekonstruira, morda bolj konstruira v lastne predstave nebesedilno urejenih stvari. Seveda sem to zelo poenostavil: raznovrstnost »pred- in pobesedilne« urejenosti stvari (temu se pravi zbiri znanj, izkušenj, spoznanj, mentalna osnova itd.) ne more ostati neprizadeta od neskončno ponavljajočega se dejstva besedilotvornih formacij in »izbesedilnih« rekonstrukcij in konstrukcij. Vplivajo nanjo, določajo jo, vrste in načini teh nebesedilnih formacij so udeležene pri nastanku pravih besedilnega oblikovanja, besedilno oblikovanje vpliva na načine organizacije pred- in pobesedilnih predstav. Neprenehoma, trajno, spremenljivo.² Pomagajmo si z geometrijsko popolnoma nekorektno prisposobo: znanja, izkušnje tvorca, t. i. vsebine njegove zavesti, njegova čustva, doživetja, rezultate interpretacij preteklih in sedanjih stanj (njegovega) sveta, projektivne predstave o prihodnjih stanjih sveta itd. si lahko predstavljamo kot kroglo z neskončnim polmerom. Ta je znotraj strukturirana na podlagi odprtega zbira urejevalnih načinov; o njihovih principih vemo samo, da so neskončno spremenljivi, psihosomatsko, fiziološko limitativno določeni, antropomorfno, antropocentrično, gnozeološko, epistemično dosegljivi samo posredno, hkrati pa nekako izomorfnii zaradi objektivne ureditve

*Dr. Jan Kořenský, profesor splošnega jezikoslovja z Inštituta za češki jezik Češke akademije znanosti, soavtor češke akademske slovnice, avtor kar nekaj odmevnih monografij, omenimo naj samo *Teorijo naravnega jezika* (1989), je bil na povabilo katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko maja 1997 gost Filozofske fakultete v Ljubljani. Objavljamo predavanje, ki ga je imel v Lingvističnem krožku 5. maja 1997.

¹ Razumljivo, da je zapleteno strukturirana celota »vsebine« človeške zavesti, semiotično vzeto zapleten sestav razmerji med znaki (nikakor ne samo v skladenskem smislu). V tej zvezi mi gre predvsem za protistavo izrazne strani besedila, pojmovanega v ožjem smislu, in vsebinskih vrednosti, pojmovanih globalno.

² Problemom, ki jih ustvarja zapletena dialektika besedilnega in nebesedilnega, se je mogoče »zogniti« z največjo možno razširitvijo pojma besedilo. Vendar namerno ostajam pri najožjem razumevanju pojma verbalno besedilo.

sveta, ki zajema človeka kot vrsto, societeto in posameznika. Predstavljajmo si, da producirati besedilo pomeni »potisniti« to dinamično neskončno raznovrstnost urejenosti na površino krogle tako kot skozi sito z vsebinsko oblikovalno lastnostjo in kot tako že pod bistvenim vplivom izkušnje (ne samo individualne, ampak tudi nad-individualne, posredovane) besedilotvorne linearizacije. Izrazno oblikovanost besedila si spet lahko predstavljamo kot linearizacijo tako oblikovane površine krogle, da spominja na razpletanje neskončnega klobčiča niti. Klobčič niti, ki v svojem bistvu ni klobčič niti, le zdi se nam, da je, postaja prav to v linearizacijskem procesu.

Imenujmo slovnico dejanje odvijanja neskončne niti, ki jo seveda lahko krajšamo, segmentiramo tako iz situacijskih (objektivnih) kot iz čisto gnozeoloških, teoretičnih razlogov.

Tu pa je treba pripomniti, da vse to dobro ve ne samo lingvistika ampak tudi splošna teorija informacije. Kaj so drugega temeljna, definicijska načela splošnih teorij informacije, temeljna načela strukturalistične fonologije, konec koncev tudi ameriškega distribucionalizma kot upoštevanje omenjenih danosti. Naj povzamem: povsod tam, kjer je besedilo v smislu izrazne strukture interpretirano kot urejeno zaporedje signalov, kar omogoča na podlagi sposobnosti teh signalov ločevati pomene in komunikacijske vloge, povsod tam, kjer je ta sposobnost kvantificirana, klasificirana in hierarizirana, gre za teoretično realizacijo zgoraj določenih lastnosti komunikacije in besedila. V vseh teh primerih gre za slovnične teorije, ki niso samo proklamativne, ampak dejansko dosledno funkcionalistične. Oblikujejo pogoje za govor samo in edino na podlagi svojih funkcijskih izjav v govoru, v dejanski govorni komunikaciji, v besedilu. Vendar se zdi, da so bili v jezikoslovju ti postopki dosledno in uspešno uveljavljeni samo na področju glasoslovja in morfologije. Na drugih področjih prihaja do pojavov, ki so v določenem smislu paradoksalni. V interdisciplinarnem kontekstu je lingvistika nagradila velikansko količino spoznanj o procesih, ki se nanašajo na produkcijo in recepcijo besedil, vendar pa so ta spoznanja konceptualno metodološko zelo raznovrstna in samo v omejenem obsegu predstavljajo teoretično konsistentno aparaturo. Zato težnje po procesualnih modelih produkcije in recepcije besedila niso nič drugega kot iskanje največje možne povezanosti te neizmerne količine sodobnih spoznanj v obliko racionalnih konsistentnih aparatov. Gre za to, da se pravila produkcije besedila v vsebinskem in izraznem smislu pojmujejo celovito – rečeno tradicionalno, od ravni besede pa vse do makrobeseidilnih enot. Seveda ne kakorkoli, ampak dosledno kot pravila linearne razporeditve izraznih signalov vsebinskih vrednosti, semantičnih in pragmatičnih. Gre za sistematično doseganje variabilnosti oblikovnega izražanja iste funkcijske, vsebinske vrednosti, pri čemer je merilo aktualna funkcijska identiteta te vsebinske vrednosti. Pri tem gre hkrati za aktualne funkcijske variante izražanja dane vsebinske vrednosti in za meje te variabilnosti. Torej za signale o različni vsebinski funkcijski vrednosti. Dejansko gre za analogijo – nikakor ne za mehanično aplikacijo – načel fonološkega razločevanja fonemov in variant.

Ob drugih priložnostih³ se je poskušalo označiti splošna metodološka načela procesualnega modeliranja. Nanašajo se predvsem na potrebo modeliranja produkcije ločeno od recepcije ob hkratnem upoštevanju njune večkratne integriranosti,

nanašajo se na zadržano stališče do apriorne dvojnosti protistave jezika in govora, v zvezi s tem pa tudi pojmovanja jezika kot orodja, poudarjajo prednost nadsubjektivnosti pred subjektivnostjo v okoliščinah njihove interaktivne oblikovanosti, poudarjajo konstrukcijsko prednost dinamike pred statiko ipd. Temeljijo na celi vrsti zlasti filozofskih pobud, še zdaleč ne samo na tistih iz zadnjih desetletij; zanje so inspirativne tudi gnozeološke pobude zelo neuravnoveženih termodinamičnih sistemov itd.

V tem prispevku želim nazorno orisati potek rekonstrukcije slovnice govorca, avtorja na podlagi odlomkov češkega prevoda romana Umberta Eccia *Il nome della Rosa* (Ime rože) z upoštevanjem slovenskega in poljskega prevoda. Jasno je, da ne more iti za nič drugega kot za določen metodološki prikaz take slovnice: osredotočiti se želim predvsem na slovnico izrazne oblikovanosti temeljnih stavčnih in besedilnih struktur. Prav ti morfološko-skladenjski in leksikalni oblikovalni linearizirajoči postopki so namreč v dosedanjih slovničnih teoremih (vključno s transformacijsko generativno teorijo, psiholingvistično usmerjenimi teorijami in teorijami, izhajajočimi iz spoznavnih znanosti) izrazito manj pripravljeni na procesualno modeliranje kot globalnejši oblikovalni postopki, pri katerih skladdenjsko-morfološke postopke prehitujejo funkcijski. Zato se ne bom ukvarjal s tistimi oblikovalnimi postopki, ki se nanašajo na produkcijo besedil prav takega tipa, na izbiro tehnične strani produkcije besedila, ali izbiro, ki zadeva tehnično stran produkcije besedila, na vprašanja časovnih razsežnosti, v okviru katerih nastaja besedilo, stopnjo racionalnosti v intenci fazi, ki usmerja k produkciji besedila itd. Odlomek besedila, ki sem ga izbral za ilustracijo oblikovalnih postopkov, predstavlja – tradicionalno rečeno – besedilno enoto, določeno z zelo konvencionalnimi narativnimi postopki, tipičnimi za detektivske zgodbe. Gre namreč za naglo, nepričakovano najdbo mrliča. Sledi identifikacija mrtvega, poizvedovanje o vzrokih in okoliščinah smrti, iskanje storilca, kar udejanja »detektiv«. Poizvedovanje teče v obliki dvogovora, ki ga vodi Viljem z določenimi liki romanov. Ugotavljanje vzrokov in okoliščin smrti (nesrečno naključje, samomor, umor...) poteka zelo konvencionalno... V okviru poizvedovanja pride do obiska laboratorija, ki je v samostanu in v katerem so spravljeni določeni strupi in zdravila. Lahko rečemo, da je smisel odlomka v razvijanju nekaterih značilnih obrisov avtorjeve namere: tema relativnosti življenjskih pojavov glede na možnosti njihove interpretativnosti, tema odvisnosti vrednot in lastnosti stvari od načina, mere in okoliščin njihove uporabe (kvantitativno aplikativna razlika med zdravilom in strupom) in tema semiotičnih funkcij človeškega ravnanja nasploh (umor kot znak, kot medčloveško sporočilo) ipd.

³Za celovitejšo razlago procesualnega razumevanja slovnice besedila prim. Zlasti J. Kořenský, *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*, Praha, 1984; isti, K procesuálnímu modelování řečové činnosti, *Slovo a slovesnost* 48, 1987, 177–189; isti, K otázce procesuálního pojetí slovní zásoby, *Slovo a slovesnost* 53, 1992, 265–272; isti, Semiotische Reaktion als Einheit der prozessuellen Analyse der sprachliche Tätigkeit, *Linguistische Studien*, Berlin, 1989; isti, Prozesuelle Theorie der Sprechaktivität, *Proceedings* 14, ICL, Berlin, B.M. Akademie-Verlag, 1987.

Posvetimo večjo pozornost tistemu delu odlomka, v katerem avtor opisuje najdbo mrtveca. Navedeni odlomek sestavljajo štiri odstavki, ki bi jih lahko označili kot zelo kompleksno, obsežno, semantično, vsebinsko strukturo:

1. Prostor, gospodarsko dvorišče, severni del samostana, prostor med cerkvijo in severnim portalom, pred hlevom kad s krvjo, iz nje štrlijo človeške noge (objektivna krajevna deskripcija).

2. Dani se, čas jutranje maše, svitanje v zimskem dnevu stopnjuje snežna odeja (časovna določitev, časovna razsežnost).

3. Potek jutranje maše. Potek priprave na dnevna gospodarska opravila (izhodiščna karakteristika dogajanja).

3.1 Nenavadna najdba (kad s krvjo vsebuje nekaj, kar je postopno identificirano kot človeške noge), nepričakovano vpitje, vdor svinskih pastirjev v hlev, odhod opata z menihi in duhovniki, tudi Viljema (»detektiva«) in pripovedovalca (detektivov »asistent«) iz cerkve (dinamizirajoča karakteristika dogajanja).

4. Opazovanje prostora (gl. 1.) s strani tistih, ki so prišli iz cerkve – s posredovanjem pripovedovalca (vizualna refleksija).

Čeprav bi bil popis vsebinskih prvin izbranega besedilnega segmenta lahko razširjen zlasti v smislu njegove pretanjenosti, pa je tudi iz tega opisa razvidno, da gre za razmeroma preprosto situacijo, za določitev kraja in časa konfliktnih dogodkov, obrisov dogodkov, motiviranih z odkritjem nepričakovanega pojava. Gre za vzporedne standardne dogodke, ki jih je zmotila najdba nestandardnega pojava v okviru standardne časovno-prostorske scene. Jasno je, da je imel avtor veliko možnosti linearizacije te večplastne statično-dinamične, krajevno-časovne strukture. Če ima na izbiro več možnosti, se je nujno vprašati ne le, katero bo izbral, ampak tudi zakaj jo bo izbral. Razumljivo je, da bo odgovor potrebno iskati na področju anticipacijsko-ekspektacijskih razmerij med avtorjem in bralcem, na področju iz tega izhajajočih strategij in taktik besedilnotvornega obnašanja, pa tudi na področju relacij in proporcij med racionalno in iracionalno namernim, intencionalnim obnašanjem avtorja. Npr. tretji odstavek danega besedilnega segmenta je zgled fenomenalnega, senzualnega, impresivnega globalnega »obvestila«, ki prehaja v že znano obvestilo o umestitvi objekta v prostoru, in sicer h kadi s krvjo, od tod pa k postopni identifikaciji nevsakdanjih predmetov, najdenih v kadi, dojetih najprej vizualno kot prekrizana kola s cunjami za odganjanje ptičev, potem pa empirično identificiranih kot človeške noge. V poštevek pridejo seveda tudi drugačne linearne ureditve, npr.:

– Iz kadi, polne krvi, štrlijo človeške noge, podobne prej dvema prekrizanima koloma, na katere se obešajo cunje, da bi odganjale ptiče. Kad je kraljevala zadaj za cerkvijo pred hlevi. Sneg je pokrival dvorišče, cela planjava je bila še jasnejša in preglednejša, ker je bilo nebo že jasno (od posameznega k celoti kulise, empirična karakteristika dejanja je ilustrirana »samo« »metaforično-senzualno«).

– Zadaj za cerkvijo pred hlevi je kraljevala velika kad s krvjo in iz nje je štrlelo nekaj čudnega v oblika križa, kot da so v zemljo zabodli dva kola in nanju obesili cunje, da bi odganjale ptiče. Nebo je bilo že jasno in belo, snežna odeja je delala

raven še jasnejšo in preglednejšo. Vendar pa to nista bila kola, ampak nogi človeka, ki je z glavo navzdol tičal v kadi s krvjo (lokalizacijska oznaka, detajl v metaforični interpretaciji, senzualna oznaka kulise, empirična interpretacija detajlov).

V zvezi s pojasnilom »kako« (avtor linearizira posamezne semantične prvine) in »zakaj« (tako dela), ko gre za vsebinsko linearizacijo, bi bili kohezijsko-koherentni odnosi teh vsebinskih prvov razloženi obratno.

Na podoben način si oglejmo – tradicionalno rečeno – stavčno in sintagmatsko strukturiranost besedila. Zaradi večje razumljivosti bomo opredelili stavčnosintagmatsko in nestavčnosintagmatsko oblikovanost ločeno, čeprav gre s psiholingvističnega stališča za popolnoma integrirane procese. Stavčnoskladenjska oblikovanost temelji na tem, da so rezultati oblikovanosti zgoraj opredeljenih besedilnih verig vsebinskega, semantičnega tipa v obliki prostih in zloženih stavkov.

Tudi za potrebe stavčnoskladenjske linearizacije obstajajo zelo številne možnosti in variante. Če ostanemo pri našem zgledu, lahko rečemo, da se vsebinska linearizacijska shema prvega stavka izbranega segmenta besedila da izraziti ne samo tako, kot je to prav v tem Eccovem besedilu, ampak npr. tudi v obliki prostih stavkov.

– Nepričakovano se je zaslišalo veliko vpitje. Prihajalo je z dvorišča pri severnem portalu (moteč zvočni efekt, lokalizacija).

– Od portala, ki je vodil na dvorišče s severne strani, se je zaslišalo nepričakovano vpitje (lokalizacija, moteč zvočni učinek).

Linearizacijo je mogoče utemeljiti tudi z enim samim zloženim stavkom. (Od portala, usmerjenega na sever, se je zaslišalo nepričakovano vpitje.) Mogoča je tudi kombinacija delov prostega in zloženega stavka (Zaslišalo se je vpitje. Nepričakovano. Prihajalo je od severnega portala, ki je vodil na dvorišče.) ipd.

V okviru nestavčnega sintagmatskega linearizacijskega oblikovanja prihaja do vsebinske in izrazne linearizacije tistih pomenov, ki jih avtor ne namerava upodobiti v stavčni linearizaciji. Sintagmatska linearizacija temelji v različnih rešitvah pomenskega razmerja med sintagmatskim jedrom in sintagmatskim določilom v okviru vsebinskega kompleksa, ki je oblikovan sintagmatsko. Tudi na tem področju ima avtor na razpolago številne izrazne možnosti. Oglejmo si linearizacijske možnosti vsebine zveze »od severnega portala«: v češčini bi bila mogoča (pri ohranitvi istega sintagmatskega jedra in določila) zveza *od portala na sever*, ali *od portala na severu* in *od portala s severa*. Pri obrnjeni razvrstitvi jedra in določila je mogoča konstrukcija *s severa od portala* ipd. Jasno, da ima to za posledico nove pomenske razlike, ki pa jih v tem trenutku lahko zanemarimo: če je zveza *severni portal* s stališča svoje notranje semantike glede smeri nevtralna, potem ima tudi zveza *do portala na severu* isto notranjo smerno nevtralnost, medtem ko sta pa zvezi *od portala na sever* in *od portala s severa* notranje smerni, in to medsebojno recipročno.

V okviru besedne linearizacijske oblikovanosti poteka vsebinska oblikovanost in izražanje pomenov, pri katerih avtor izbira realizacijo in izražanje s pomočjo besed. Če obstaja vsebinsko-semantična predstava, ki jo bom metajezikovno označil s semati »glasen zvok«, »ljudski glas«, »nerazločnost«, potem je češko leksikalno

lahko izražena z besedo *pokřik* (vpitje – kot v češkem prevodu), prav tako pa tudi *křik* (krik), *řev* (rjojenje), *halas* (hrup), *vřava* (hrušč) ipd. Tudi v poljskem in slovenskem prevodu je realizacija enobesedna, torej leksikalna. Ne smemo pa spregledati, da je v češkem prevodu zveza *velky pokřik* pravzaprav besednozvezna realizacija, ki bi ji ustrezala tudi enobesedna realizacija *řev*. V poljskem in slovenskem prevodu je ob enobesednem izrazu operator nedoločnosti (*jakas wrzawa*, *nekakšen hrup*). V slovenskem prevodu manjka izraz za sem »naglo«, ki ga poljski prevod ima.

Do sedaj sem govoril o linearizacijskih procesih realizacije in izražanja v podobi ločenih predstav o variabilnosti besedilnih, stavčnih, sintagmatskih in besednih realizacij in izražanj: potrebno pa je tudi pripomniti in pokazati, da v procesih linearizacijske oblikovanosti pomenskih vrednosti obstajajo s stališča avtorja možnosti proste variabilne izbire med navedenimi tipi linearizacijskih postopkov. Tako je npr. pomen, ki ga je češki prevajalec izrazil z zvezo *velky pokřik*, prevajalca v poljščino in slovenščino pa enobesedno, mogoče izraziti v češčini (in nedvomno tudi v drugih dveh jezikih) še z drugačno besedno zvezo (*hrup človeških glasov, nerazumljivo klicanje, nejasni zvok človeških grl* ipd.).

Potrebno je poudariti, da dosledno razumevanje vseh jezikovnih načel, tudi za slovanske jezike funkcijsko tako pomembnih slovničnih, oblikoslovnih kategorij kot linearizacijskih oblikovalnih in variantnih sredstev, vključuje tudi razumevanje vseh jezikovno besedilotvornih sredstev metodično analogno kot členitev po aktualnosti, povedni dinamizem.⁴ Prav te teorije so bile od začetka oblikovane v principu linearizacijsko besedilotvorno, ne izhajajo torej iz neustreznega načela potencialne sistemske paradigmatike in njenega besedilotvornega »uvajanja« v govor. Teorije povednega dinamizma jasno kažejo, kako mora biti stopnjevanje novega v informaciji izraženo samo z linearnostjo. To pomeni, da tudi vse druge semantične in pragmatične kvalitete, npr. razmerje scena/kulisa – človekova dejavnost v njunem okviru, strukturiranost scen/kulis s stališča različnih možnosti človeškega vizualnega in slušnega dojetanja, razmerja celota – del, razmerja scena/kulisa – položaj pripovedovalca – pripoved o človekovi dejavnosti, različna razmerja standardnost – nestandardnost položaja – motnja standardnega položaja, najrazličnejša večplastna ekspektacijsko-anticipacijska razmerja med avtorjem in naslovnikom (prav razmerje nova – stara informacija je eno izmed njih) ipd. morajo biti obdelane podobno, kot je navada v teoriji členitve po aktualnosti. Gre za to, da se prav tako pojasnijo – rečeno semiotično – vsi pragmatični in semantični dejavniki govora in

⁴ V tej zvezi imam v mislih predvsem dela čeških avtorjev Firbasove šole, npr. knjigo A. Svoboda, *Kapitoly z funkčnl syntaxe*, Praha, 1989. Znano je, da se z razvojem teorija členitve po aktualnosti znatno zapleta. Razlog za tako stanje je dejstvo, da se vedno bolj natančno razčlenjuje, pa tudi da se v to teorijo postopno vključujejo drugi pojavi, zlasti številna semantično-pragmatična spoznanja, s katerimi »operira« členitev po aktualnosti. Dobro pri tem je, da so potem ti pojavi interpretirani teoretično, metodično načeloma skladno s proučevanjem členitve po aktualnosti in povedne dinamike, slabo pa, da se tako uvršča v temeljni princip brisanje nasprotja nova – stara informacija. Prav zato v prispevku poudarjam pomen aplikacije metod, znanih iz proučevanja členitve po aktualnosti in povedne dinamike, vendar z upoštevanjem posebnosti tako proučevanih drugih pojavov.

pokažejo, da so skladenjska sredstva kot vedno vključena v procese uresničevanja linearizacije večdimenzionalnih semantičnih in pragmatičnih dejavnikov zlasti v obliki besedila. Res je, da so prinesle teorije besedila v tej smeri zlasti pri razlagi konektivnih lastnosti⁵ veliko ustreznih spoznanj. Zato je potrebna v tem smislu ne samo dosledna reinterpretacija stavčnosintagmatskih, sintagmatskih in leksikalnih načel (za tak poskus je v članku tudi šlo), ampak dosledno tudi vseh besednovrstnih in kategorialnih oblikoslovnih sredstev,⁶ torej nikakor ne samo npr. veznikov, vezalnih izrazov, zaimenskih sredstev, členkov ipd. Je npr. nedvomno, da je sestava t. i. polnopomenskih besednih vrst in intencijsko, semantično pojmovna struktura glagola in njegovih dopolnil prav tako večplastna scena, lahko množica scen, na kateri igrajo glavno vlogo v bistvu isti dejavniki, kot smo jih omenjali zgoraj. Gre za postavitev pojavov v središče zanimanja in za umik pojavov v ozadje (kjer bodo dobra podlaga dosedanje teorije diatetičnih variant temeljnih stavčnih struktur). V tem smislu mora biti pojasnjena tudi sestava polnopomenskih besednih vrst. Gre za oblike linearnooblikovalnega zajetja istih vsebinskih vrednosti, enkrat samostojno razumljenega pojava (*křik, křičení*), drugič kot akcidenta (*křičící, křiklavý*) ali procesa (*křičí*) ali okoliščine (*křičé*). Prav tako je tudi sestava sklonov v slovanskih jezikih večplastno linearizacijsko načelo izražanja poteka procesov in urejanja razmerij med samostojno pojmovanimi pojavi in okoliščinami potekov in razmerij.

Tako pojmovana slovnica govorečega, avtorja odpravlja razumljive razlike med slovnico kot popisom t. i. sistema jezikovnih sredstev v paradigmatskem smislu na eni strani in slovnico besedila in stilistiko na drugi. Prav tako mora biti jasno, da razumevanje procesov komuniciranja aktualne semiotične interakcije komunikantov implicira razlago, interpretacijo semioze v smislu enote tradicionalno razlikovanih jezikoslovnih aktivnosti, kot so slovnični popis jezika (taksonomija), statični popis besedila kot artefakta, stilistične značilnosti »izbire« jezikovnih sredstev in popis samih govornih aktivnosti avtorja in naslovnika. Načelo procesualne linearizacijske oblikovanosti aktualnih vsebin zavesti komunikantov odpravlja torej tradicionalno potrebo popisa t. i. jezikovnih enot kot temeljne naloge jezikoslovja. To pa v nobenem primeru ne pomeni, da klasična jezikovna spoznanja, velika količina empiričnih in teoretičnih informacij izgubljajo pomen. Spreminja se samo njihova

⁵ Koncepti koherence, kohezije, ... in koncept konektorjev so izdelani predvsem v smislu instrumentalnega mišljenja; uporabni so zlasti v t. i. propozicijskih teorijah besedila, ki temeljijo na postopnosti od najmanjših (besedilnih) enot k zapletenejšim, tj. od propozicij k makropropozicijam, k vsebinskim, tematskim blokom ipd. Tako pojmenovanje tradicionalno predvideva, da avtor besedilo sestavlja iz nekakšnih »pripravljenih« elementarnih in kompleksnih prvin. V kontekstu procesualnega pristopa pa gre za to, da so tudi kohezijska sredstva predvsem signali, ki omogočajo »povratno« delinearizacijsko rekonstrukcijo avtorjeve večplastne mentalne predstave sveta v nekako analogno predstavo sveta sprejemnika.

⁶ Predhodne razlage tradicionalnih morfoloških kategorij s stališča procesualnih modelov prim. npr. dela J. Kořenský, Reinterpretace tradičních gramatických kategorií z hlediska procesuální gramatiky mluvího, *Anafora w strukturze tekstu*, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, 1996, 9–14; isti, Morfolgické kategorie a procesuální-komunikační přístup k řeči a jazyku, *Slovo a slovesnost* 55, 1994, 81–89.

teoretična predstavitev, funkcionalna interpretativna organizacija, znanstvena strukturiranost.

Iz češčine prevedla Jasna Honzak Jakič.

NEKAJ O STAVČNI INTONACIJI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

V naslednjem skušamo preučevati stavčno intonacijo v knjižni slovenščini s pomočjo ozkofilrskih sonagramov 25 stavkov; informanti so trije moški iz Ljubljane, ki govorijo tonemsko slovenščino.

This is an attempt to study sentence intonation in Standard Slovene with the help of narrow-band sonagrams of 25 sentences as spoken by three male informants coming from Ljubljana, and thus speaking tonematic Slovene.

S stavčno intonacijo v knjižni slovenščini se je doslej največ ukvarjal J. Toporišič. To temo je obdeloval v predavanju tujim slavistom leta 1969 in v svojih knjigah Slovenski knjižni jezik 4 (1970: 189–199) in Slovenska slovnica (1976, 1984: 449–459). V njih prikazuje tonsko ogrodje pripovednih, vprašalnih in vzkličnih stavkov v stilizirani obliki v njihovi tonemski in netonemski inačici. Predpostavljam, da je do njih prišel ne samo s poslušanjem, ampak tudi s pomočjo konkretnih tonskih posnetkov, čeprav ni o tem nobenih podatkov. Prav tako ni znano, koliko govorcev je sodelovalo v njegovi raziskavi in iz katerih krajev izvirajo.

Proučevanje stavčne intonacije je zaradi raznolikosti povedi in možnih kombinacij ter njihove čustvene obarvanosti, narečnih vplivov in individualnih značilnosti problem, s katerim se jezikoslovec lahko ukvarja vse življenje. Raziskovanje komplicira še dejstvo, da je knjižna slovenščina, kot se govori v Ljubljani, povrh vsega še tonemsko obarvana, čeprav je pri mnogih govoricah že izgubila svojo fonološko funkcijo. Zato imam pričujočo razpravo le za študijsko gradivo, ki sloni na frekvenčnih meritvah konkretno izgovorjenih povedi, ki jih govorijo tri osebe. Vsak tak izbor stavkov pa je seveda nujno močno omejen.

Gradivo sestoji iz 25 povedi, od katerih jih je največ pripovednih povedi različne zgradbe; nadalje iz vprašanj, ki se začenjajo z vprašalnico, vprašalnim zaimkom ali pa so brez semantičnega ali sintaktičnega znamenja vprašalnosti. Poleg teh dveh vrst vsebuje še velevne in vzklične povedi. Tem so dodane še pripovedne povedi s posebnim poudarkom na različnih mestih v stavku; nadalje povedi z minimalnimi pari po mestu naglasa in minimalnimi pari po tonemskem naglasu.

Da bi lahko ugotovila, če so dobljene tonske krivulje tipične za vse te vrste povedi, sem se odločila za tri govorce, ki govorijo knjižno slovenščino, kot se govori v Ljubljani, in bi tako lahko ugotovila, koliko se njihove krivulje v posameznih vrstah povedi ujemajo oziroma razlikujejo. Besedilo govorijo Peter Ovsec, doma iz Centra v Ljubljani, poklicni govorec na RTV Slovenija, Vladimir Nartnik, doma iz Notranjih goric pri Ljubljani, jezikoslovec na Inštitutu za slovenski jezik pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, in France Žagar, doma iz Rudnika v Ljubljani, profesor za slovenski jezik na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Govorcem je bilo rečeno, naj govorijo mirno, brez posebnega poudarjanja (razen, kjer je to posebej omenjeno), naravno in nevtravno, skratka stilno nezaznamovano.

Vsem trem se lepo zahvaljujem. Besedilo je bilo posneto jeseni leta 1996 v studiih Radia Slovenije v Ljubljani in sonagrafirano v široko- in ozkofiltrski tehniki na sonagrafu znamke Kay Model 6061-B v prostorih Pedagoške fakultete v Ljubljani. Pedagoški fakulteti se zahvaljujem za kritje vseh stroškov v zvezi s snemanjem besedila.

Ker se v Ljubljani govori slovenščina s tonemskim naglasom, ki seveda tudi vpliva na tonski potek stavčne intonacije, sta stavke s tonemskega stališča analizirala dva izvedenca za to področje z Inštituta za slovenski jezik, in sicer Vladimir Nartnik in Vera Smole; obema se tudi prav lepo zahvaljujem.

Vendar se v naslednjem nameravam ukvarjati predvsem s tonsko krivuljo različnih povedi in ne s tonemskim naglasom, z njegovimi realizacijami na različnih mestih v stavku ali pa s parametri, ki vplivajo na prepoznavanje obeh tonemov; s tem sem se že ukvarjala v svoji disertaciji.

II.

Tabela vsebuje besedilo vseh povedi s pričakovanimi tonemskimi realizacijami, to se pravi, kakor jih predpisuje Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), in prepoznavanje tonemskega naglasa vseh treh govorcev, kot sta ga dojela oba prepoznavalca. Ti podatki nam povejo, ali se ujemata pričakovani in realizirani naglas in ali se ujemata oba prepoznavalca v svojih ocenitvah tonemov. Nadalje vsebuje frekvenčne meritve v hertzih samoglasnikov in tu pa tam tudi zvočnikov vseh stavkov treh govorcev.

Kot je prikazano na priloženi sliki, bi govorno območje naših treh moških informantov lahko razdelili v štiri pasove:

1. pas obsega frekvence od 100–150 Hz; to je tisto območje, ki je za naše govorce najbolj naravno;
2. pas obsega frekvence od 150–200 Hz; je srednjevisoko območje in kar velik del govora se giblje v njem;
3. pas obsega frekvence nad 200 Hz; vanj segajo navadno le posamezni vrhovi;
  - 1. pas obsega frekvence od 100–60 Hz; v tem območju se gibljejo naši govorci, kadar uporabljajo znižano intonacijo, n. pr. vedno na koncu pripovedne intonacije.

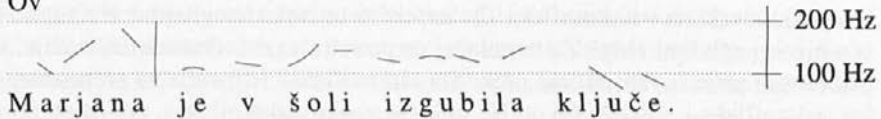
Seveda je razlaga uporabe teh štirih frekvenčnih pasov močno poenostavljena in je ne gre jemati natanko tako, kot je zapisano, saj izraža le splošne tendence.

Slike stavčnih krivulj med besedilom izhajajo iz tabele in so poenostavljen grafični prikaz frekvenčnih meritev. V njih ni časovne komponente: vsi zlogi na slikah so enako dolgi. Če je izjemoma prikazana tudi stavčna krivulja zvočnikov, utegne njim dodatno pripasti presledek enega samoglasnika. Na frekvenčni lestvici ob strani slik pa sta zaradi večje preglednosti navedeni le frekvenčni vrednosti 100 in 200 Hz.

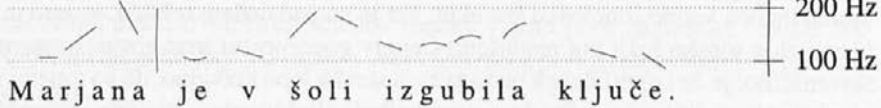
III.

Besedni komentar k posameznim povedim še zdaleč ne pove vsega: poenostavljeni grafični prikaz pove mnogo več, kot to zmore katerikoli besedni

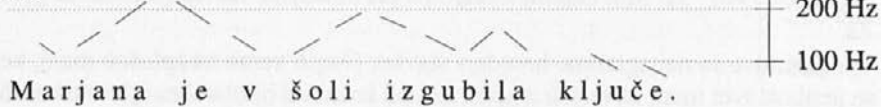
1. Ov

Na

Ža

opis. Pri branju komentarja je zato treba ves čas imeti pred očmi grafični prikaz povedi, ki jo (jih) v besedilu obravnavamo.

Prva poved ima tipično pripovedno tonsko krivuljo. Stavek je izgovorjen stilno nezaznamovano, brez posebnih poudarkov. Naglašene besede v stavku so: *Marjâna*, *v šôli*, *izgubîla*, *kljûče*. Tonemska realizacija je pričakovana in sta jo oba prepoznavalca tako tudi slišala. Tonski vrh je po pričakovanju na prvi naglašeni besedi, na njenem naglašenem ali pa na ponaglasnem zlogu. Ov in Na imata za njo kratek premor (*Ža ne*), ker je *Marjâna* tema povedi, in ji to daje nekoliko večjo izrazitost, a še vedno v mejah normalne naglašenosti.

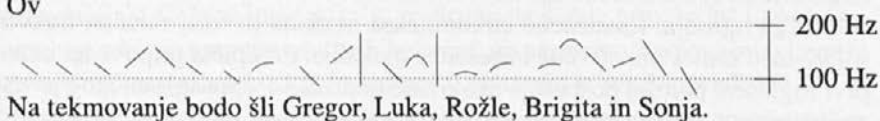
Že pri tej prvi povedi imamo opravka s tipično pripovedno intonacijo: začetni nenaglašeni zlog(i) je (so) v spodnjem delu pasu 1, na prvem naglašenem oziroma ponaglasnem zlogu je vrh vse povedi, od tod pa do zadnjega normalno naglašene zloga stavčna tonska krivulja zlagoma pada, na zadnjem naglašenem pa sunkovito pade. Ta padec se nadaljuje na morebitnih ponaglasnih zlogih. Na to stavčointonacijsko ogrodje so torej »obešene« naglašene in nenaglašene besede. Naglašeni cirkumfleksi in akuti se morajo torej kljub svoji specifičnosti realizirati v mejah tega splošnega ogrodja. Realizacije cirkumfleksa in akuta so torej rezultat frekvenčne soigre med zahtevami stavčne in besedne melodije. Pri tipični pripovedni intonaciji prvi naglašeni položaj pospešuje akutovsko realizacijo – ponaglasni zlog je višji od naglašene –, zadnji naglašeni položaj pa cirkumfektirano – ponaglasni zlog je tonski nižji od naglašene zloga (Srebot Rejec 1988: 150, 151, 179, 180). Najmanj stavčointonacijske interference pri tonemskih realizacijah je torej med tema dvema koncema stavčointonacijske krivulje, ko krivulja zlagoma pada. Vendar sta pri naši prvi povedi oba prepoznavalca v vseh stavčnih realizacijah *Marjâna* dojela pričakovani cirkumfleks. Kljub frekvenčnemu skoku navzgor med naglašenim in ponaglasnim zlogom v *Marjâna* je sam ponaglasni zlog pri Ov in Na izrazito padajoč. Pri *Ža*, ki za *Marjâna* nima nobenega premora, pa sega frekvenčno naraščanje od naglašene preko ponaglasnega zloga do začetka naslednje nenaglašene besede. Fonetična realizacija je tukaj akutovska, oba prepoznavalca pa jo

fonološko uvrščata v cirkumfleks. O vzrokih za to lahko le ugibamo. Relativno tonsko nizek naglašeni zlog? Za ta položaj ne dovolj izrazita akutska realizacija, ki jo psihološko pričakovani akcent prevesi v cirkumfleks? Isto velja za prepoznani Žajev cirkumfleks v *šdli*. Pri Ov in Na ima vse znake cirkumfleksa, pri Ža pa ne. Beseda *izgubila* je pri vseh treh govorcih realizirana kot tipični akut. Tudi vse tri *ključne* tolmačita oba vedno fonološko kot akut; ker je na padajočem težišču, je zato pona glasni zlog tonsko nižji kot naglašeni. Čeprav govorijo vsi trije govorci tonemsko slovenščino, je že iz grafičnega prikaza tega stavka lepo razvidno, da so tonemi najmanj tonsko razgibani pri Ov, ki govori najbolj »ljubljsko« knjižno slovenščino (Vodušek 1961: 31–32), najbolj izraziti pa pri dolensko nadahnjeni izreki govorca Ža.

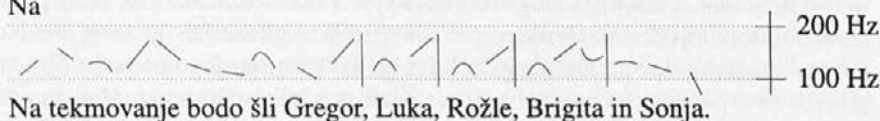
Zanimive so nenaglašene besede v stavku. O njih vemo na splošno manj, ker so se jezikoslovci manj ukvarjali z njimi, saj jih je zaradi njihove manjše intenzivnosti in krajšega trajanja z ušesom tudi teže analizirati. Sonagrami kažejo, da so nenaglašeni zlogi ponavadi tonsko padajoči ali pa ravni, kar pa slušno ni dojemljivo, ker so prekratki, da bi to lahko razbrali. Seveda imam pri tem v mislih naslonke in prednaglasne zloge, ne pa pona glasnih zlogov tonemskih baritonov, ki so del tonema in je njihova tonska krivulja pod močnim vplivom tako tonema kot stavčne krivulje. Na tonsko višino naslonk za baritonom v istem govornem taktu ima vsekakor močan vpliv frekvenčno območje okolice, s katerim tonemom, predhodnim ali naslednjim, je nenaglasnica vsebinsko povezana. Skleпам, da je v tem pogledu najbolj neodvisna tonska višina začetnih nenaglašanih zlogov, ker izraža govorcevo normalno govorno tonsko višino – tisto, ki je zanj najbolj naravna, lego glasilk, ki mu pride »sama od sebe«.

Če s tega stališča preučimo naše tri govorce, je povprečje za 11 takih realizacij pri Ov 115 do 112 Hz (–3), pri Na 123 do 126 Hz (+3) in pri Ža 113 do 110 Hz (–3). Frekvenčna razlika med začetkom in koncem naslonke oziroma nenaglašena zloga +3 oziroma –3 je tako majhna, da je slušno zanemarljiva, zlog je slišati kot tonsko ves čas iste višine.

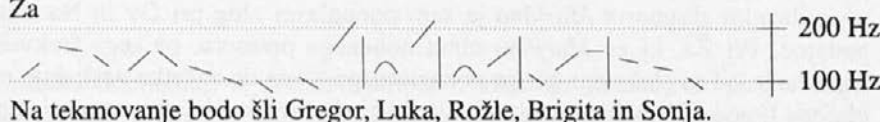
2. Ov

Na

Ža

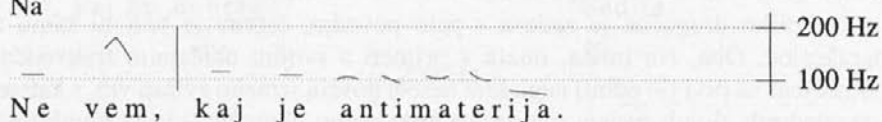

Druga poved. Spet imamo pripovedno poved z isto osnovno krivuljo kot pri prvi, s to razliko, da je znotraj tega okvira petčlenska serija naštevanja. Za ponaglasni zlog prvega člena je značilen silen porast tona, ki je značilen še pri naslednjih dveh, čeprav že pojema, pa tudi premor med členi je pri Ov samo za prvim in drugim, pri Na in Ža pa za vsakim členom do konca naštevanja. Pri Ov in Na dosejata ponaglasna zloga prvih dveh (treh) členov tonsko višino prve naglašene besede *tekmovânje*, medtem ko daje Ža mnogo večjo izrazitost prvim naštevalnim členom kot *tekmovânju*.

3. Ov

Na

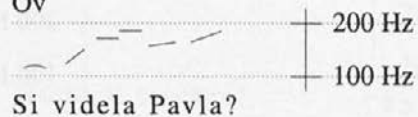

Ža

Tretja poved. Ta pripovedna poved sestoji iz glavnega in odvisnega stavka, ki ima funkcijo predmeta in ga uvaja vprašalni zaimek (odvisni vprašalni stavek). Vrh je na prvi naglašeni besedi in je zelo izrazit, saj na končnem zvočniku vrha sunkovito pade in se do konca povedi ne pobere več, ostane v spodnjem registru govorcev, akutska *matérija* pa je že povsem v kleščah zadnjega naglašenega zloga pri-

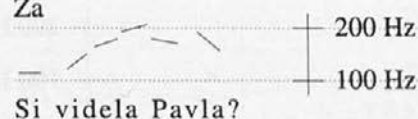
4. Ov

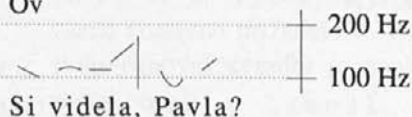
Na

Ža

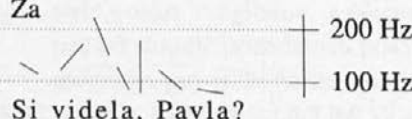
5. Ov

Na

Ža

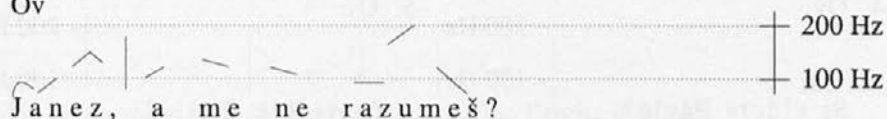
povedne stavčne intonacije. Ves odvisni stavek ima stavčno krivuljo, ki bi jo sicer imel enobesedni predmet glavne stavka.

Četrto in peto poved tvorita dva odločevalna vprašalna stavka brez semantičnega kazalca, da sta vprašalna. Prvi sestoji iz glagola in predmeta, drugi pa samo iz glagola in mu je pridejan zvalnik, ki je z vejico ločen od glavnine stavka ter tako tvori svojo intonacijsko enoto. Osnovna oblika stavčne krivulje je pri Ov v obeh povedih naraščajoča, ne pa pri obeh drugih govorcih. Pri Na in Ža je v četrti povedi vzpon na prvi naglašeni besedi izrazitejši kot v pripovednem stavku, zatem pa se krivulja prevesi in pade. Ponaglasni zadnji zlog je lahko tonsko višji (Ov) ali pa nižji od zadnjega naglašenege (Na, Ža). Vsem trem *Pavlam* pa je skupno, da se držijo v višjem tonskem območju govorcev, saj so vse v frekvenčnem območju 150–180 Hz: očitno je odločilno tonsko območje, ne pa oblika krivulje. Da v taki po svoji osnovi rastoči stavčni intonaciji končni ponaglasni zlog ni vedno višji od naglašenege, je ugotovil že Toporišič (1976, 1984: 455).

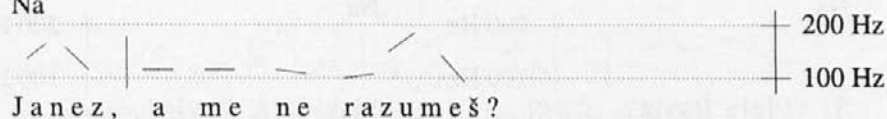
Nekoliko drugačna je zadeva s peto povedjo, čeprav je tudi tu samo Ov naraščajoč. Oba, Na in Ža, imata v primeri s svojim običajnim frekvenčnim območjem na prvi (in edini) naglašeni besedi povedi izrazito zvišan vrh, s katerega v naslednjih zlogih padeta v nižano frekvenčno območje – in ta kombinacija zvečanega vzpona in padca povezana s sintaktično vprašalnim besednim redom tvori vprašanje. Da je tudi na odločevalnih vprašanjih poleg pričakovane naraščajoče možna tudi padajoča intonacija, je ugotovil že Toporišič (1969: 10), čeprav takih primerov nima več v svoji Slovenski slovnici (1976, 1984). Na prvi pogled bi se lahko zdelo, da je v kasnejših objavah vključil taka odločevalna vprašanja v povedi, ki se končujejo – kot Toporišič to imenuje – z visoko anti-kadenco (1976, 1984: 455). Če pa stvar natančneje pogledamo, tej visoki anti-kadenci ne sledi(jo) zlog(i) v nižanem tonskem območju (naš pas –1), kar je značilno za take naše povedi (5 Na, Ža; 6 Ov, Na, Ža; 12 Ža).

Šesta poved se začne z zvalnikom, ki je tako po obliki kot po tonski višini pri prvem govorcu tipičen akut, pri drugih dveh tipičen cirkumfleks. Za tem zvalnikom

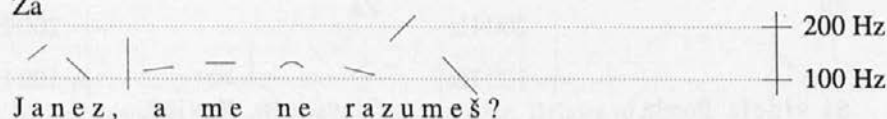
6. Ov

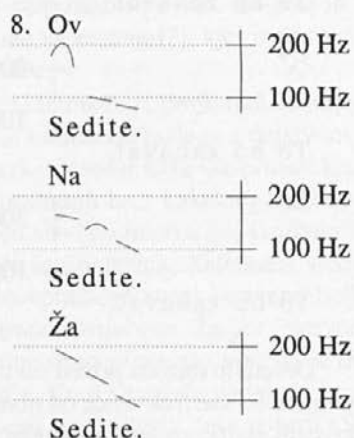
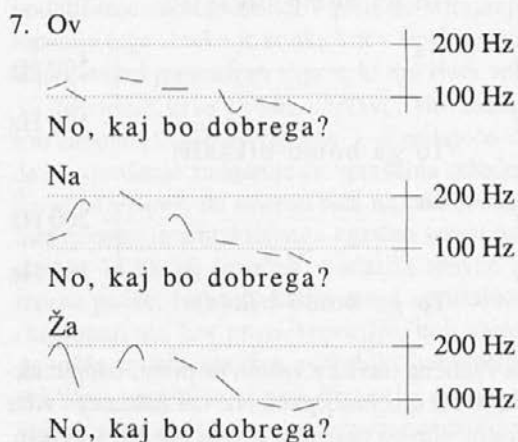
Na

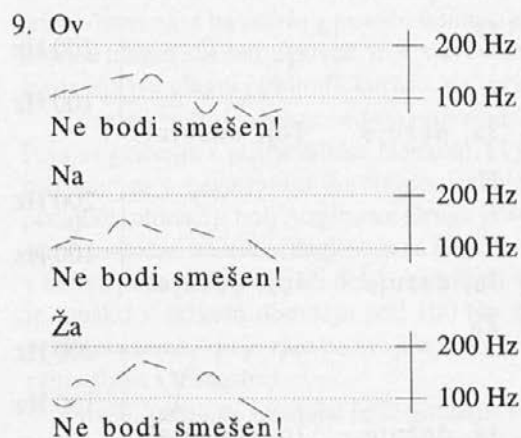
Ža

je izrazit premor. Sledi odločevalno vprašanje, ki pa se loči od pete povedi po tem, da se začneja z vprašalnico. Intonacija tega stavka je pri vseh treh govorcih enaka izgovoru Na in Ža v peti povedi. Nenaglašeni zlogi v prednaglasju so nerazgibani in v tonski legi, ki je naravna za vsakega govorca. Začetek naglašene zloga označuje velik skok navzgor, ki se nadaljuje na naglašenem zlogu, na ponaglasnem pa je izrazit padec. Pri tem stavku pa se lahko pojavi vprašanje, ali je to čisti vprašalni stavek, ali ni hkrati tudi vzključni. Na s svojimi tonskimi intervali zveni povsem neprizadeto, Ov in Ža pa ne. Najbolj »pristno« prizadet je Ov, ker so sicer pri njem višine 200 Hz kombinirane s padcem na 60 Hz bolj redke. Da bi dobili čisti vprašalni stavek, bi bilo bolje, če bi se stavek glasil: Janez, a me razumeš?

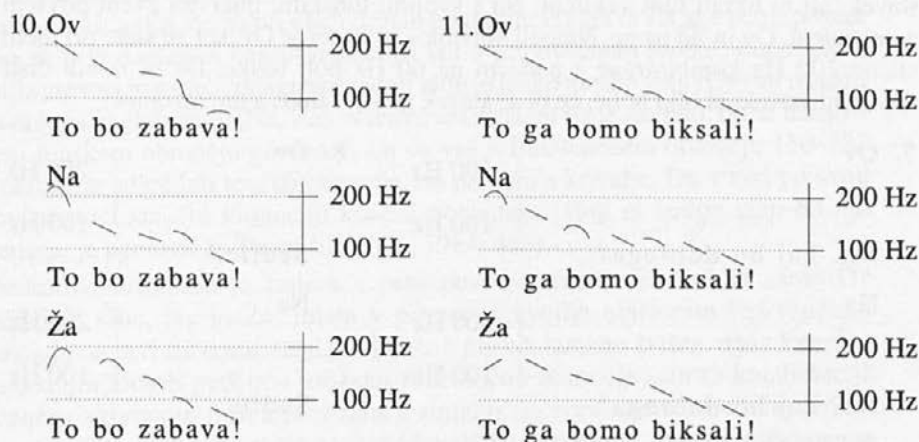
Sedma poved je tip vprašalnega stavka, ki se začne z vprašalnim zaimkom (dopolnjevalno vprašanje), in je naglašen na prvi in zadnji besedi. Vrh je že takoj na začetku povedi, stavek nato ves čas pada in ima največji padec na zadnjem naglašenem zlogu.

Osmo poved je tip velelnega stavka, ki je izgovorjen brez vsake čustvene prizadetosti. Po svoji osnovni zgradbi je enak sedmi povedi.

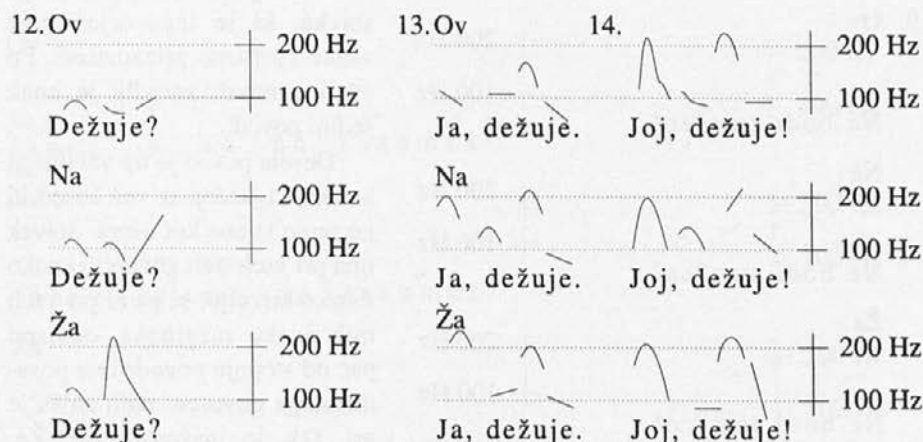
Deveta poved je tip velelnega stavka, ki sestoji iz več besed in ne samo iz ene kot osma. Stavka ima pri vseh treh govorcih enako tonsko krivuljo, ki pa ni pri vseh treh enako razgibana, odvisno pač od stopnje prizadetosti posameznega govorca: najmanjša je pri Ov in največja pri Ža.

Zanimiva je tonemska nejasnost na *bodi* zaradi nikakršne oziroma premajhne frekvenčne razlike med koncem naglašene in začetkom ponaglasnega zloga, kar se zrcali v različnih tonemskih interpretacijah obeh prepoznavalcev. Stavek ima svoj tonski vrh na prvem naglašenem zlogu, potem pa do konca tonsko pada. Na zadnji naglašeni besedi je padec izrazitejši na ponaglasnem zlogu in ne na naglašenem.

Deseta in enajsta poved sta tipična vzklična stavka z vrhom na prvem zlogu: aktivirane so vse frekvence od območja 200 Hz do območja 60 Hz. Od začetnega vrha krivulji stalno padata, v drugem, daljšem, stavku nekoliko počasneje kot v prvem. Za stavek s smerno nespremenjenim ogrodjem je to naravno, če hoče govorec ostati znotraj svojega, zanj značilnega frekvenčnega obsega.

Pri dvanajsti povedi imamo opravka s stavkom, kjer izražamo vprašalnost samo s stavčno intonacijo. Ov in Na izražata to s krivuljo iste konture, Ov v nižjem frekvenčnem območju in z manjšimi frekvenčnimi razlikami kot Na, pri obeh pa je

krivulja na koncu naraščajoča. Ov-ov naglašeni zlog se realizira v zanj zelo nizkem frekvenčnem območju (49–75 Hz), pri Na pa je zanimiv izredno velik skok navzgor na ponaglasnem zlogu (skoraj 100 Hz). Pri Ža pa je vrstni red zamenjan: velik dvig na naglašenem in velik padec na ponaglasnem. Kot posledico tega slišita oba prepoznavalca prva dva izgovora kot akut in Ža-jevega kot cirkumfleks, v vseh primerih pa oba kot vprašanje. To bi kazalo na to, da zadostuje pri stavčni intonaciji, ki se konča z naraščajočo krivuljo, normalno naraščanje (Ov), ima pa lahko tudi zvečano (Na); pri padajoči pa mora velikemu porastu v frekvenčno visoko območje slediti tudi velik padec na ponaglasnem zlogu (Primerjaj tudi z vprašalno povedjo št. 6). Ta veliki porast 114 Hz na enem zlogu potegne za sabo več kot dvakratno podaljšanje samoglasnika v primeri s trajanjem v pripovedni povedi. Ža-jeva intonacija tega stavka je enaka kot v šesti povedi (*A me ne razumeš?*), kjer imajo vsi trije govorci potenciran vzpon, ki mu sledi velik padec.

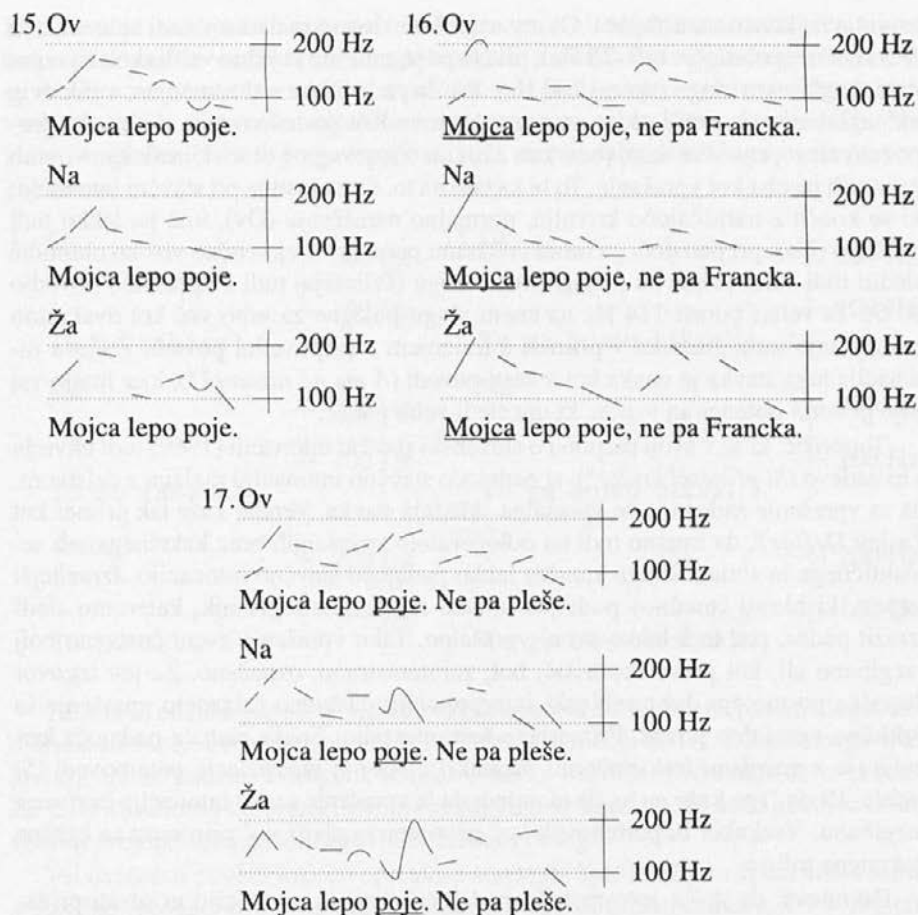
Toporišič, ki se v svoji razpravi o slovenski stavčni intonaciji (1969) tudi ukvarja s to zadevo (*Si prinesel kruha?*), si padajočo stavčno intonacijo razlaga z dejstvom, da za vprašanje zadostuje že vprašalna skladnja stavka. Vendar kaže tak primer kot Ža-jev *Dežuje?*, da imamo tudi na odločevalnih vprašanjih brez kakršnegakoli semantičnega in sintaktičnega kazalca lahko padajočo stavčno intonacijo. Izrazitejši vzpon, ki hkrati (močno) podaljša tonsko rastoči samoglasnik, kateremu sledi izrazit padec, pač tudi lahko zveni vprašalno. Tako vprašanje zveni čustveno bolj razgibano ali, kot pravi Toporišič, bolj zainteresirano, označeno. Ža-jev izgovor dopušča po mojem dve vsebinski interpretaciji: čustveno prizadeto vprašanje in vzključno-vprašalno poved. Primerjaj s šesto povedjo. Enaka rastoča-padajoča krivulja (le z manjšimi frekvenčnimi razmaki) v Na-ovi interpretaciji pete povedi (*Si videla, Pavla?*) pa kaže na to, da ni nujno, da je vprašanje s tako intonacijo čustveno razgibano. Vsekakor bi potrebovali več govorcev in zlasti več primerov za kakšne dokončne trditve.

Domneva, da je Ža-jevo rastočo-padajočo stavčno intonacijo pripisati pričakovanemu besednemu naglasu v *Dežuje?* – da je to pač razširjeni cirkumfleks – se mi ne zdi verjetna. Tako ima v četrti povedi, v vprašalnem stavku *Si videla Pavla?* pričakovani akut na *videla* z rastočo intonacijo. V peti povedi (*Si videla, Pavla?*), ki ima isti glagol kot četrti poved, in je stavčointonacijsko enaka dvanajsti povedi, pa izgovarja isti glagol cirkumfektirano, pač pod vplivom stavčne intonacije.

Trinajsta in štirinajsta poved sta pripovedni. Vsaka sestoji iz dveh govornih enot. Prva se pričinja s pritrjevalnim členkom, ki je brez čustvenega naboja, druga pa z medmetom z negativnim čustvenim nabojem. Zato je kljub svoji osnovno isti padajoči intonaciji bolj razgibana. Druga govorna enota obeh stavkov sestoji iz ene same trizložne besede z naglasom na srednjem zlogu, ki je seveda tonsko najvišji in v bistvu pada, vsaj padajoči del je izrazitejši, ponaglasni zlog je seveda tudi padajoč in tonsko v nizkem območju pod 100 Hz. Druga poved ima čustveni naboj – je vzključni stavek – in je zato po svoji konturi bolj razgibana, čeprav je po svoji osnovi primerljiva s trinajsto.

Povedi petnajst, šestnajst in sedemnajst tvorijo skupino zase. Prva od trojice je izgovorjena z nevtralnno stavčno intonacijo pripovedi, z naglasom na treh besedah:

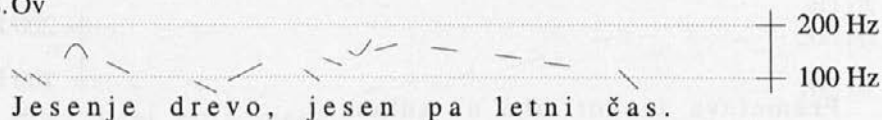
po pričakovanju je vrh na prvi naglašeni, nato stavčno ogrodje pada, to padanje upočasnjuje cirkumfektirani naglašeni zlog druge naglašene besede, sledi frekvenčni skok navzdol med predzadnjo in zadnjo besedo, na zadnji pa imamo enakomerno frekvenčno nižanje na naglašenem in ponaglasnem zlogu pri Ov, pri Na in Ža pa večji padec na ponaglasnem kot na naglašenem zlogu. V skladu s pričakovano stavčno krivuljo je tudi tonematično prepoznavanje obeh prepoznavalcev povsem soglasno in po pričakovanem akcentu.

Povedi šestnajst in sedemnajst sestojita iz dveh intonacijskih govornih enot. Prva enota vsebuje sicer iste besede kot petnajsta, s to razliko, da v prvi kontrastno poudarjeni osebek – *Môjca* – primerjamo s *Frâncka* v drugi enoti, v povedi 17, pa povedek *póje* primerjamo s *pléše* iz druge enote.

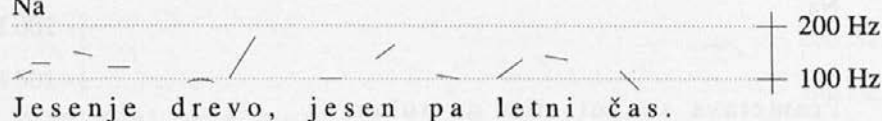
V šestnajsti povedi je poudarek izražen s frekvenčno razširjenim prvim naglasom (začne se tonsko nižje in neha tonsko više kot pri normalnem naglasu), pri Na in Ža pa s tonsko močno zvišanim naglasom (v povprečju za 50 Hz). Zanimivo pa

je, da pri tem nobeden od govorcev ne podaljša dvoglasnika poudarjene *Môjce*, Na ga – zaradi krčevitosti poudarjenega izgovora? – celo eno tretjino skrajša. Po pričakovanju je *Môj-* kot prvi poudarjeni zlog cirkumflektirane besede tudi tonsko najvišji, in to ne samo v prvi govorni enoti, ampak v celotni povedi, kar prispeva k slušni povezanosti obeh enot. Na zadnji naglašeni besedi prve enote imamo padec, ki je sicer nekoliko manjši kot pri petnajstem pripovednem stavku, pa spet ni tako neizrazit, da se ne bi mogla poved kar tukaj končati; glavni znak, da sledi kontrastni del povedi, ni v majhnosti padca na koncu enote, ampak v emfatični začetni *Môjci*. Drugi del povedi ima tako po konturi kot po svojem frekvenčnem območju povsem običajno pripovedno intonacijo. Prvi naglas je najvišji, zanimivo pa je, da se členek *pa* obnaša kot ponaglasni zlog baritona, Na in *Ža* ga izgovarjata tonsko izrazito višje, tako kot pri akutiranem baritonu; le pri *Ov* je tonsko nižji, kot je pričakovati pri tonsko padajočem ogrođu pripovedi. Isto velja, čeprav nekoliko manj izrazito, tudi za sedemnajsto poved. *Ov-ova* in *Ža-jeva* realizacija sta tudi dokaz, da ni nujno, da je med dvema intonacijskima enotama vedno premor.

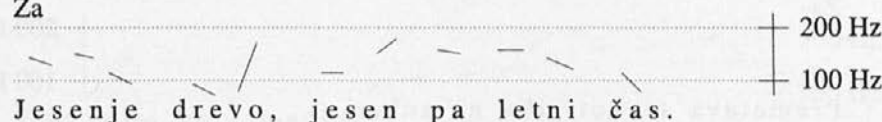
V sedemnajsti povedi doseže *Ov* kontrastni poudarek na *póje* tako, da izgovori vsakega od obeh zlogov z rastočo intonacijo: pri prvem izhaja iz nižjega frekvenčnega območja, pri drugem iz višjega, dosežena tonska višina pa je pri obeh zlogih enaka. To daje stavku tudi vtis nedokončanosti, saj zastane na frekvenci 175 Hz. Tudi *Na* izgovori naglašeni zlog frekvenčno naraščajoče in v območju, ki ni nižje od predhodne naglašene besede. Na ponaglasnem zlogu ima velik padec iz te višine do pod 100 Hz, ki pa kljub temu ne doseže frekvenc, ki so značilne zanj v nevtralnih pripovednih stavkih, kar vse pripravlja poslušalca na to, da bo sledilo nekaj, kar bo pojasnilo, zakaj tak poudarek na *póje*. *Ža*, čigar izgovor je najbolj poudarjen, doseže ta učinek z normalno padajočo intonacijo, ki sega pod 100 Hz, čemur pa sledi izredno velik dvig navzgor na ponaglasnem zlogu, hkrati pa doseže tako vtis nedokončanosti. Zadnji naglašeni zlog druge govorne enote je sicer nekoliko bolj izrazit pri *Ov* zaradi nekoliko zvečanega tonskega razmaka med naglašanim in ponaglasnim, ali pa dveh padcev na vsakem zlogu posebej pri *Na*, v

18. *Ov*

Na

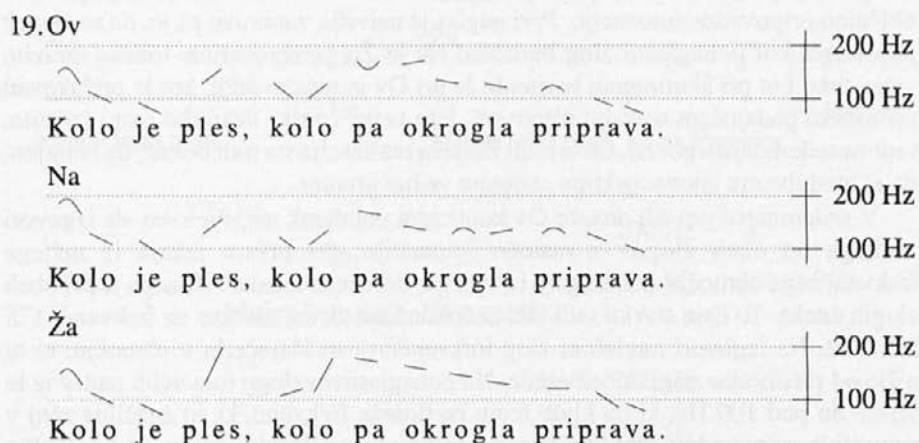

Ža

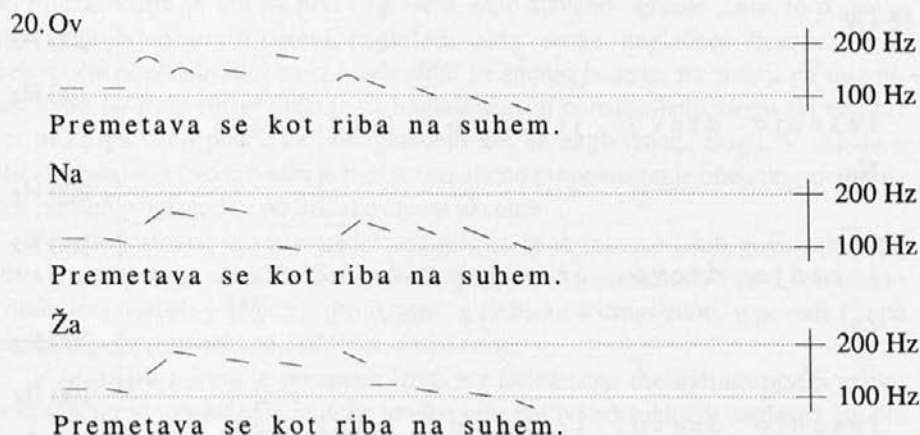

sicer za ta položaj normalnem frekvenčnem območju, tako da se še vedno gibljemo v okviru normalne naglašnosti. Le pri *Ža*, kjer je zadnja naglašena beseda hkrati tonški vrh govorne enote s povečanim frekvenčnim razmakom med naglašnim in ponaglasnim zlogom, lahko mogoče že govorimo o poudarjenosti.

V osemnajsti povedi se vse dogaja po več ali manj pričakovanem scenariju. Vsi trije govorci izgovarjajo začetni *jésen* akutirano, kjer je zato prvi ponaglasni zlog še nekoliko višji, nato stavčno ogrodje pada in cirkumflektirani zadnji zlog enote močno naraste, ker pripravlja na kontrast med drevseom in letnim časom.

Devetnajsta poved je po svoji skladenjski in vsebinski zgradbi povsem enaka osemnajsti in ima tudi pričakovano stavčno intonacijo. Morda bi omenili, da je pri Ov in Na tonški vrh na *kôlo* in sta *kôlo* in *plês* obravnavana kot pomensko enakovredni besedi, *Ža* pa ima tonški vrh šele na *plês*, ker daje tej besedi večjo izrazitost kot *kôlu* in s tem pripravlja poslušalce na kontrastno *priprâvo*.

21. Ov

Na

Ža

V naslednjem imamo opraviti s tremi pari pripovednih povedi (20/21, 22/23, 24/25) s tipično pripovedno intonacijo, ki vsebujejo minimalne pare s tonemsko razliko. Prvi par vsebuje samostalnik *riba* s pričakovanim akutom in glagol *riba* s pričakovanim cirkumfleksom. Pri dvajseti povedi sta si prepoznavalca tonemov samo pri Na edina, da gre za akut: kljub padajočemu ogrodju naglašeni zlog malce narašča in ponaglasni se pričinja malce više kot se neha naglašeni. Kjer pa je ponaglasni tonsko nižje, pa si nista edina: tako pri Ov in Ža Nartniku ni jasno, kaj pravzaprav sliši, Smoletova pa sliši pričakovani akut. Vsekakor gre za manj jasni realizaciji naglasa: pri Ov zaradi premajhne frekvenčne razlike med koncem naglašene in začetkom ponaglasnega zloga, pri Ža pa morda predvsem zaradi ravne krivulje ponaglasnega zloga na padajočem stavčnem ogrodju. Po skušnjah, ki jih imam, je za akutsko tolmačenje Smoletove verjetno pomemben pričakovani naglas, ki je lahko odločilen v manj jasnih realizacijah. Ker sta oba prepoznavalca izvedenca za tonematiko, vesta, kaj je treba pričakovati. Pri enaindvajseti povedi ni

22. Ov

Na

Ža

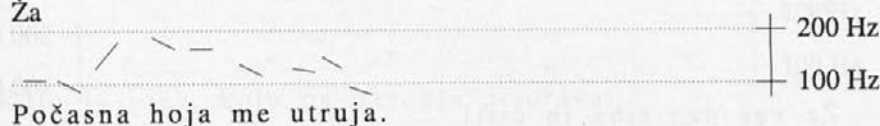
23. Ov

Na

Ža

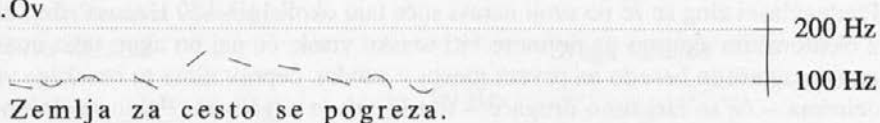
nobeni razhajanj med pričakovanim, realiziranim in prepoznanim naglasom. Prav tako neproblematična je stavčointonacijska krivulja.

Dvaindvajseta in triindvajseta poved vsebujeta potencialna minimalna para *hōja/hója*. V *hōja* (drevo), ki je sredi govorne enote, prepoznavalca soglašata in slišita prvi dve realizaciji kot akut – naglašeni zlog je v obeh izrazito tonsko nižji kot v predhodnem *zdāj* – je padajoč, za njim ni skoka navzdol in tudi na ponaglasnem zlogu ni izrazitega padca. Pri *Ža*, ki ga oba slišita kot cirkumfleks, je naglašeni zlog tonsko na približno enaki višini kot na predhodnem *zdāj*, med naglašnim in ponaglasnim zlogom je izrazit skok navzdol, pa tudi ponaglasni zlog tonsko pada. Razumljivo manj soglasja je na oksitonu v končnem položaju, saj se vse dogaja na enem samem zlogu, ki je pod udarom padajoče stavčne intonacije, povrhu pa še tonemska razlika na oksitonih v slovenščini, kot se govori v Ljubljani, na splošno izumira v prid cirkumfektirani fonetski realizaciji (Srebot Rejec 1988: 235, 237). Seveda pa ne moremo tega trditi za naše tri govorce, saj nimamo za to dovolj primerov in to tudi ni namen te študije. Če se povrnemo k tretji povedi (*vém*), lahko le sklepamo, da si prepoznavalca že načelno nista edina, kako zveni akut na oksitonu, ali pa je eden od njih pod psihološkim vplivom pričakovanega akcenta, kar pa v bistvu pride na isto.

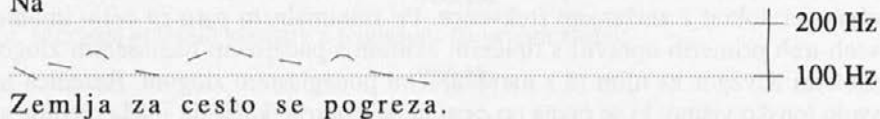
Triindvajseta poved je manj problematična. Prva naglašena beseda ima tonski vrh na ponaglasnem zlogu, je izrazit akut, saj je v začetnem položaju, ki daje prednost akutu. Tudi naslednjo naglašeno besedo *hója* slišita oba kot akut: naglašeni zlog tonsko pada, ponaglasni se v vseh treh primerih – kljub padajočemu stavčnemu ogrodju – začne nekoliko više, kot se neha naglašeni, in njegova tonska krivulja nikakor ni padajoča, ampak rastoča ali ravna. V *utrúja* oba prepoznavalca tolmačita Ov-čev relativno tonsko visoki naglašeni zlog kot cirkumfleks, nizki Na-jev pa kot akut. Oba prepoznavalca pa sta negotova v svoji ocenitvi pri *Ža*, kjer razmeroma tonsko visokemu naglašnemu zlogu sledi izredno velik skok navzdol (nad 50 Hz), ki se strmo nadaljuje na ponaglasnem zlogu; Nartnik ga tolmači kot cirkumfleks z vprašajem, Smoletova pa kot akut (pričakovan akcent), s pripombo, da je zabrisan.

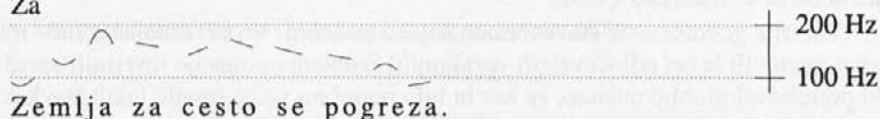
24. Ov

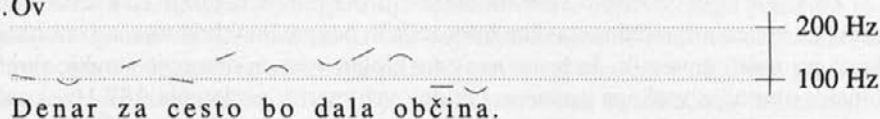
Na

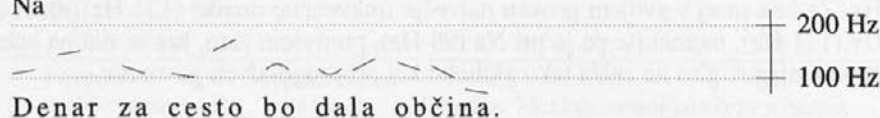
Ža

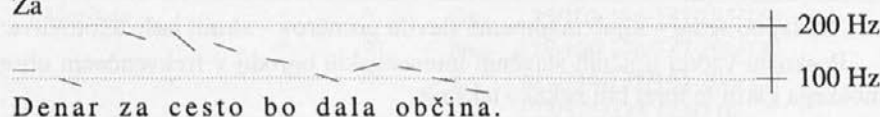
25. Ov

Na

Ža

Povedi štiriindvajset in petindvajset vsebujeta minimalni par *za cêsto* (6. sklon) / *za cêsto* (4. sklon), ki sta jih oba prepoznavalca tudi povsod slišala po pričakovanem naglasu. Ov izgovori obe povedi brez premora, Na in Ža pa napravita za izhodiščem (temo) premor, kar pa ne vpliva na obliko celotne stavčne krivulje.

V povedi štiriindvajset Ov nima izrazitega vrha, po meritvah pa je vrh na cirkumfleksu *za cêsto*, povsem naravno polno naglašeno na prvi besedi pa doseže z znižano frekvenco naglašene zloga in s skokom navzgor na ponaglasnem, razlika med najnižjo in najvišjo točko znaša 43 Hz. Na in Ža pa imata izrazit vrh na prvi naglašeni besedi, ki jo tako kot Ov izgovorita tipično akutirano. Vse tri realizacije *za cêsto* z naraščajočim naglašnim in padajočim ponaglasnim zlogom pa slišita prepoznavalca kot cirkumflektrane.

Če pogledamo tonske krivulje vseh treh govorcev povedi petindvajset, imamo zaradi nizkih frekvenc pri vseh treh na *denár* vtis, da je beseda oslajljeno naglašena; poslušanje posnetka pa nam pove, da nikakor ni tako, polno naglašeno dosežemo pri vseh treh realizacijah z znižanimi frekvencami oksitonskega akuta.

Prednaglasni zlog se že po svoji naravi suče tam okoli 110–120 Hz, naslednji zlog z oksitonskim akutom pa ne more biti tonsko visok, če naj bo akut; tako imamo polno naglašeno besedo na prvem mestu v stavku, čeprav nima tu tonskega vrha oziroma – če se izrazimo drugače – tonski vrh je negativen. Polno naglašeno dosežemo s tonskim dolom, to se pravi s frekvenco zunaj običajnega govornega območja, tokrat z znižanjem frekvence. Pri minimalnem paru za *césto* imamo v vseh treh primerih opraviti s tipičnim akutom s padajočim naglašnim zlogom, skokom navzgor za njim in z naraščajočim ponaglasnim zlogom. Besedica za s svojo tonsko višino, ki se ravna po *cesti* in ne *denarju*, kaže, da spada predlog sintaktično in semantično k *cesti*.

Vsi trije govorci so si stavčnointonacijsko podobni. Večja razhajanja med njimi smo ugotovili le pri odločevalnih vprašanjih. Problem intonacije tovrstnih vprašanj bi potreboval globljo analizo, za kar bi bilo potrebno večje število takih stavkov in verjetno tudi več govorcev.

Za vse tri govorce sem skušala ugotoviti povprečja najnižje frekvence, to se pravi na koncu pripovedne stavčne intonacije in povprečja vrhov stavčne intonacije, ki so pri naših govorcih, če že ne na istem zlogu, v istem območju stavka, skratka tonsko območje vsakega govorca. Ov-čev vrh meri v povprečju 187 Hz, končni padec na pripovedni intonaciji pa 66 Hz, pri Na 179 in 81 Hz, in pri Ža 198 in 67 Hz. Ža ima torej v svojem govoru največje frekvenčne razlike (131 Hz), sledi mu Ov (121 Hz), najmanjše pa je pri Na (98 Hz), predvsem zato, ker se mu na koncu povedi njegov glas ne zniža tako globoko kot pri drugih dveh govorcih.

IV.

Skušajmo sedaj – kljub majhnemu številu primerov – strniti naše ugotovitve:

Poskusni vzorci tipičnih stavčnih intonacijskih ogrodij v frekvenčnem obsegu moškega glasu bi torej bili nekako takšne:

1. Ogrodje pripovednih stavkov

a) s pozitivnim vrhom na nepravem zlogu govorne enote:

b) z negativnim vrhom na začetku govorne enote (25. poved):

2. Ogrodje vprašalnih stavkov

a) dopolnjevalna vprašanja

b) odločevalna vprašanja

Prva varianta

Druga varianta

3. Ogrodje velelnih stavkov z naglasom na prvem zlogu:

4. Ogrodje vzkličnih stavkov z naglasom na prvem zlogu:

Intonacija naših 25 stavkov potrjuje splošno znano dejstvo, da je padajoči intonacijski tip najbolj ekonomična in zato najbolj običajna oblika intonacije. Zaradi stalno pojemajočega podglasilčnega pritiska govornega izdiha v času ene govorne enote nastane avtomatično. Zato bi jo lahko imenovali neoznačeno intonacijo v nasprotju z rastočo, ki bi potemtakem bila označena. (M. Pétursson in J. Neppert 1991: 150)

Št. po-vedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih		
		Na	Sm				
1.	Marjána	^	^	Ov	125/103	126/182	185/164
		^	^	Na	129/130	146/187	206/181
		^	^	Ža	125/116	133/161	203/227
	je v			Ov	123/126/123	123/110	
				Na	140/118/133	116/114	
				Ža	227/162		
	šóli	^	^	Ov	133/165/161	143/137/143	
		^	^	Na	161/194	183/168	
		^	^	Ža	131/151	161/187	
	izgubíla	˘	˘	Ov	143/125	120/129/117	118/103
					112/118		
		˘	˘	Na	133/115	116/122/120	118/127/123
				135/157			
˘		˘	Ža	180/164	123/107	108/128	
kljúče	˘	˘	Ov	108/64	98/74/68		
	˘	˘	Na	120/110	110/95		
	^?	˘	Ža	118/90	93/65		
			Ov	113/108			
			Na	123/138			
2.	Na			Ža	118/123		
		^	^	Ov	130/108	110/105	125/159
					150/130		
	tekmovánje	^	^	Ov	130/108	110/105	125/159
					150/130		

Št. povedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih
		Na	Sm		
		^	^	Na	161/151 148/156/137 153/191 191/157
	bōdo	^	^	Ža	166/165 144/133 142/151 136/129
		0	0	Ov	129/118 116/98
		0	0	Na	151/144 133/120
		0	0	Ža	117/114 105/99
	šli	˘	^	Ov	114/123/110
		^	1	Na	153/162/117
		^	^	Ža	91/81
	Grégor,	˘	˘	Ov	108/93 116/166
		˘	˘	Na	118/112 123/187
		˘	˘	Ža	103/90 110/204
	Lúka,	˘	(^)	Ov	114/99 138/161/140
		˘	0	Na	120/128/116 140/178
		˘	^	Ža	105/113/103 153/204
	Rožlě,	˘2	˘	Ov	111/113/103 105/132/135
		^	˘	Na	116/123/111 116/172
		^	˘	Ža	104/112/101 116/185
	Brigita	^	^	Ov	120/127/123 140/172/150 145/138
		^	^	Na	113/124/108 133/159 157/142/144
		^	^	Ža	110/99 121/131 142/142
	in Sōnja.	^	^	Ov	138/143 164/105 105/70
		^	^	Na	131/142/131 138/116 116/73
		^	^	Ža	128/125 131/108 108/71
3.	Ne vém,	^	˘	Ov	118/113/116 144/179 179/144(m)
		^	˘	Na	132/133/131 174/198 198/105(m)
		^?	˘	Ža	112/124/106 125/211 211/168(m)
	kāj je	˘	˘	Ov	125/95/88 100/86
		˘	?	Na	129/110 118/105
		˘	0	Ža	149/113 113/105
	ântimatérija.	^˘	^˘	Ov	101/103/91 110/99 84/83/90 104/77 75/68
		^˘	˘˘	Na	118/120/118 111/101 101/97/100 110/92/92 93/89/77
		^^?	0˘	Ža	105/99 112/97 118/118 103/82 86/59
4.	Si			Ov	124/133/123
				Na	124/125/123
				Ža	125/124

¹ Dolg, neizržit.² Malo podaljšan.

Št. povedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih
		Na	Sm		
5.	videla	˘ ³	˘	Ov	125/138 157/158 162/167
		˘	˘	Na	110/123/118 135/172 183/172
		˘	ˆ	Ža	105/129 146/181 191/201
	Pāvla?	ˆ	0	Ov	155/161 157/178
		ˆ	ˆ	Na	174/169/172 159/151
		ˆ	ˆ	Ža	174/174 179/156
	Si			Ov	128/115
				Na	131/133/125
				Ža	131/116
	videla,		˘	Ov	115/122/117 118/118 118/193
			˘	Na	114/127/124 157/200 150/107
			ˆ	Ža	126/184 250/174 131/84
Pāvla?	˘ ⁴	ˆ ⁵	Ov	116/78/93 105/125	
	ˆ	ˆ	Na	131/103 96/86	
	ˆ	ˆ	Ža	114/80 75/75	
6.	Jānez,	˘	˘	Ov	80/97 101/144/136
		ˆ	ˆ	Na	146/176 148/119
		ˆ	ˆ	Ža	144/185 150/89
	a me ne			Ov	103/116 125/117 114/108
				Na	118/118 116/115 114/110
				Ža	110/114 128/128 127/133/127
	razūmeš?	ˆ	ˆ	Ov	90/88 154/200 123/65
		ˆ	ˆ	Na	108/113/113 187/198 181/99
		ˆ	ˆ	Ža	126/105 153/208 120/64
	7. Nõ, kāj bo	˘ˆ	˘ˆ	Ov	108/88 133/125/126/120 105/108
		˘ˆ	˘ˆ	Na	147/193/156 204/190 146/151/118
		ˆˆ	˘ˆ?	Ža	179/211/111 151/206/198 196/191
dóbrega?	˘	˘	Ov	104/68/76 77/74 88/69	
	˘	˘	Na	114/103 108/100 97/80	
	˘	˘	Ža	172/99 94/84 76/79	
8. Sédite.	ˆ	ˆ	Ov	193/206/174 90/84 73/54	
	˘	ˆ	Na	146/140 134/143/134 112/78	
	ˆ	ˆ	Ža	193/179 130/99 93/61	
9. Ne bódi	ˆ	˘	Ov	105/114 132/133/138 116/118/103	
	ˆ	˘	Na	125/121 128/153/148 140/126	
	ˆ	˘	Ža	108/113/106 127/174 174/161	
	směšen!	˘	˘ ⁶	Ov	95/84/88 81/66 61/64(n)

³Ni izraziti.⁴Pod vplivom stavčne intonacije.⁵Rahel ˆ.⁶Neizraziti ˘.

Št. po-vedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih
		Na	Sm		
		^?	0 ⁷	Na	132/125 108/82
		˘	˘	Ža	131/146/140 100/61
10.	Tò bo	^	^	Ov	210/209/187 148/116
		^	^	Na	218/229/186 133/116
		^	^	Ža	151/193/168 144/151/131
	zabâva!	^	^	Ov	123/103 110/86/77 65/67/65
		^	^	Na	120/108 123/120/100 97/80
		^	^	Ža	110/114/101 97/95/77 77/58
11.	Tò ga	^	^	Ov	197/177 153/140
		^	^	Na	200/210/196 168/140
		^	^	Ža	149/183 181/155
	bômo	^ ⁸	0	Ov	132/120 125/118
		0	0	Na	138/144/133 131/117
		^ ⁹	0	Ža	156/138 138/120
	bîksali!	˘(^)?	˘ ¹⁰	Ov	118/101 108/86 72/65
		^	˘	Na	113/120/109 117/92 90/80
		^	˘	Ža	126/111 104/81 70/67
12.	Dežûje?	˘	˘	Ov	97/101/90 75/56/49 65/75/96
		˘	˘	Na	105/105/91 103/107/96 84/181
		^	^	Ža	101/108/91 101/154/215 113/67
13.	Jā, dežûje.	^^	^^	Ov	125/75 116/115 158/170/125 82/50
		^^	^^	Na	162/196/161 131/138/125 189/209/177 78/61
		^^	^^	Ža	232/252/213 117/123 184/202/150 93/64
14.	Jôj,	^	˘	Ov	97/190(j) 204/204 204/96(j)
		^	^	Na	100/184 184/216/179 179/96
		^	^	Ža	125/189/84
	dežûje!	^	^	Ov	112/99/99 200/258/193 68/68
		^	^	Na	138/151/120 190/230 115/72
		^	^	Ža	94/98 161/210/173 173/54
15.	Môjca	^	^	Ov	124/196 170/161
		^	^	Na	120/200 176/131
		^	^	Ža	124/191 189/175
	lepô póje.	^˘	^˘	Ov	135/129 133/135/131 90/60/74 74/59
		^˘	^˘	Na	124/115 165/168 111/103 103/84

⁷Rahlo proti ^.⁸Oslabljen.⁹Hiter ^.¹⁰Neizrazit.

Št. po-vedí	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercij		
		Na	Sm				
		^	^	Ža	113/99	118/143	123/120/124 125/71
16.	<i>Môjca</i>	^	^	Ov	108/215/206	116/103	
		^	^	Na	145/253	182/144	
		^	^	Ža	150/245	190/178	
	lepô póje,	^	0	Ov	96/93	123/118	103/75 73/73
		^^	0	Na	125/117	146/119	127/97 91/88
		^^?	0	Ža	175/163	166/145	148/90
	ně pa	~	~	Ov	169/189/185	151/125	
		^(~?)	~	Na	105/116	163/155	
		~	~	Ža	125/153	201/168	
	Frâncka.	^	^	Ov	116/82	73/62	
^		^	Na	129/99	91/81		
^^		^^	Ža	172/148	96/61		
17.	Môjca lepô	^	^	Ov	96/98(m)	121/190	155/127 102/95/160/170
		^	^	Na	138/151	151/193	169/128 120/118 168/165
		^	^	Ža	131/168/157	153/140/136	130/129 131/146/142
	<i>póje.</i>	^	^	Ov	136/175	169/175	
		^	^	Na	143/137/174	174/86	
		^	^	Ža	103/82/86	86/163/193/156	
	ně pa	~	~	Ov	123/144	144/143	
		~^(^?)	~	Na	129/151	163/146	
		~	0	Ža	105/115	148/135	
	pléše.	^	^	Ov	135/144	87/68	
^		^	Na	101/86	111/81		
^		^	Ža	168/183	108/65		
18.	Jésen je	^	^	Ov	102/93(j)	102/82	151/169/148 123/113
		^	^	Na	116/131	138/135	161/138 116/108
		^	^	Ža	129/121	142/125	96/81
	drevô,	^	^	Ov	92/78	91/143	
		^	^	Na	90/97/90	102/197	
		^	^	Ža	92/84	92/144	
	jesên pa	^	^	Ov	106/86(j)	120/109	131/122/163 141/149(n) 167/161
		^	^	Na	106/108	140/183	120/101(pa)
		^	^	Ža	120/123	167/185	176/163
	lêtni čas.	^~	^~	Ov	151/145	129/120	117/80
^~		^~	Na	112/135	157/144	125/78	
^^		0^	Ža	170/168	116/97	103/68	

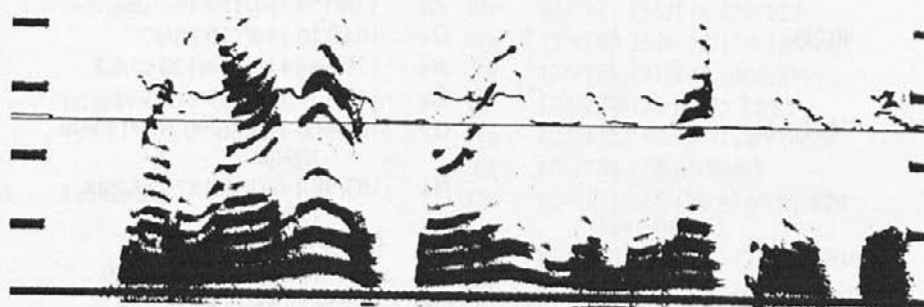
Št. po-vedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih	
		Na	Sm			
19.	Kôlo je	^	^	Ov	151/170/147 108/92 90/77	
		^	^	Na	186/193/167 151/116 116/95/88	
		^	^	Ža	143/149/129 112/92 92/78	
	plês,	^	^	Ov	118/148	
		^	^	Na	116/166	
		^	^	Ža	120/198	
	kolô pa	^	^	Ov	115/97 102/157 176/172/174	
		^	^	Na	116/110 110/140 169/148	
		^ (?)	^	Ža	108/116 127/176 181/176	
	okrógla	^	^	Ov	174/177 135/116 129/127	
		^	^	Na	139/103 112/118/114 133/145	
		^ (?)	^	Ža	176/169 151/146 140/133	
	pripráva.	^	^	Ov	123/128/123 97/75 75/65	
		^	^	Na	125/135/130 135/118 118/93	
		^ (?)	^	Ža	134/134 112/84 80/67	
20.	Premetáva	^	^	Ov	124/124 127/129 174/189/174 154/166/161	
		^	^	Na	127/133 125/120 147/179 170/155	
		^	^	Ža	119/121 114/108 140/153 183/176	
	se kot	^	^	Ov	151/140 183/166	
		^	^	Na	169/151 101/91	
		^	^	Ža	151/148 155/146	
	ríba	^ (?)	^	Ov	129/135/129 123/104	
		^	^	Na	135/145 157/142	
		^ (?)	^	Ža	184/154 127/125	
	na sùhem.	^	^	Ov	99/97 98/86 86/67	
		^	^	Na	140/129 146/116 108/80	
		^	^	Ža	112/101 108/99 86/70	
	21.	Že vês	^	^	Ov	108/90/108(ž) 116/118 193/208/199
			^	^	Na	96/64 146/153/142 175/193/204
			^	^	Ža	108/82 116/123 196/227/201
dân ríba		^^	^^	Ov	155/147 110/144/135 131/129	
		^^	^^	Na	176/172 137/153/146 127/120	
		^^	^^	Ža	172/157 126/169 138/125	
in čísti.		^	^	Ov	131/120 123/74 103/68	
		^	^	Na	113/110 138/116 92/82	
		^	^	Ža	125/118 113/98 98/82	
22. Prāv zdāj		^^	~0	Ov	173/200/179 144/147/125	
		^^	^^	Na	183/198/168 176/187/148	
		^^	~0	Ža	197/218/203 174/185/161	

Št. povedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih	
		Na	Sm			
23.	hōja medí.	''	''	Ov	108/86 90/89 87/87 68/65	
		-11 ¹¹	''	Na	135/108 115/110 108/103 110/86	
		^^?	^0	Ža	174/174 127/110 108/84 97/70	
	Počasna	''	''	Ov	105/108 99/88/93 138/160	
		''	''	Na	125/120 120/99 170/187/183	
		''	''	Ža	104/105 120/82 144/172	
	hōja me	''	''	Ov	114/103 112/116 111/110	
		''	''	Na	145/138 146/153/146 127/120	
		''	''	Ža	178/159 161/159 144/131	
	utrúja.	^	^	Ov	103/110 140/110 86/67	
		''	''	Na	120/114 118/114/120 97/82	
		^?	-12	Ža	131/129 143/135 81/61	
24.	Zémlja za	''	''	Ov	78/68(z) 105/86/90 105/129/99 103/88	
		''	''	Na	103/98 142/133 157/168/148 118/103	
		''	''	Ža	98/73/106 133/118/123 172/198/183 164/129	
	cêsto se	^	^	Ov	126/142 135/123 134/123	
		^	^	Na	153/163 159/129 142/131	
		^	^	Ža	127/151 161/145 155/140	
	pogrêza.	^	0 ¹³	Ov	106/95 103/114/75 82/68/68	
		''	-14	Na	140/144/140 103/95 88/82	
		''?	''	Ža	144/144 111/127/121 82/94	
	25.	Denár	''	''	Ov	120/110 97/86/92
			^?	''	Na	109/123 129/142
			''	''	Ža	111/112 103/97
za cêsto		''	''	Ov	123/140 92/80 161/176	
		''	''	Na	109/99 116/99 153/177	
		''?	''	Ža	193/188 193/148 155/138	
bo dála		-16	''	Ov	123/131/129 131/125/131 135/151	
		''	''	Na	116/120/114 103/97/105 112/125/127	
		''	0	Ža	120/113 120/101/99 108/116	

¹¹ Neizrazit.¹² Zabrisan.¹³ Neizrazit.¹⁴ Manj izrazit.¹⁵ Hiter izgovor.¹⁶ Manj jasen.

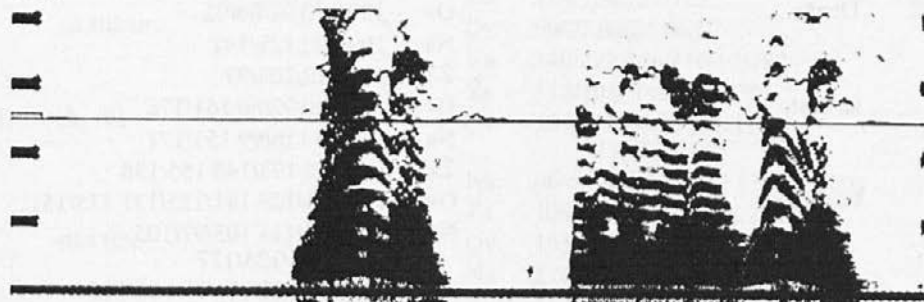
Št. povedi	Poved s pričakovanim naglasom	Prepoznavalca naglasa		Govorec	Meritve samoglasnikov v hercih
		Na	Sm		
ôbčina.		^	^	Ov	133/142/133 65/68 64/60/74
		^	^	Na	124/105 110/96 88/75
		^	^	Ža	118/105 97/87 72/68

1 Ža

Marjana je v šoli izgubila ključ

6 Na

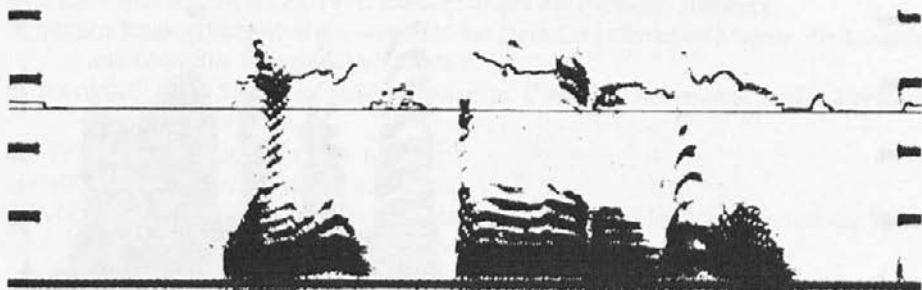

Janez, a me ne razumeš?

6 Ov

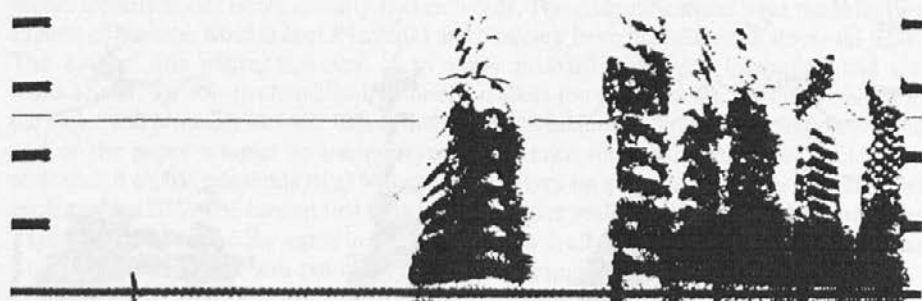
TYPE B/88 SONAGRAM © KAY ELEMETRICS CO. PINE BROOK, N. J.

Janez, a me ne razumeš?

7 Na

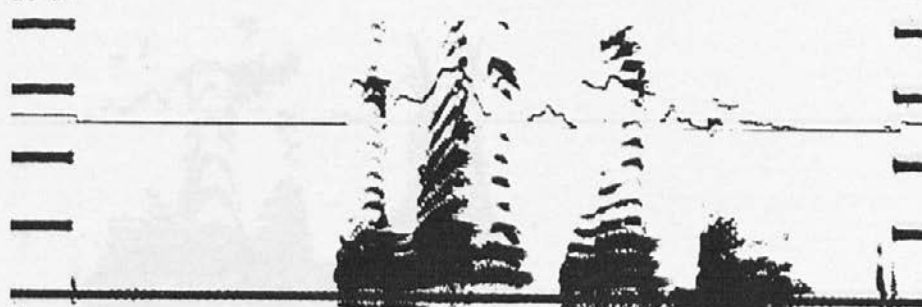
TYPE B/88 SONAGRAM © KAY ELEMETRICS CO. PINE BROOK, N. J.

No,* kaj bo dobrega?

10 Ov

TYPE B/88 SONAGRAM © KAY ELEMETRICS CO. PINE BROOK, N. J.

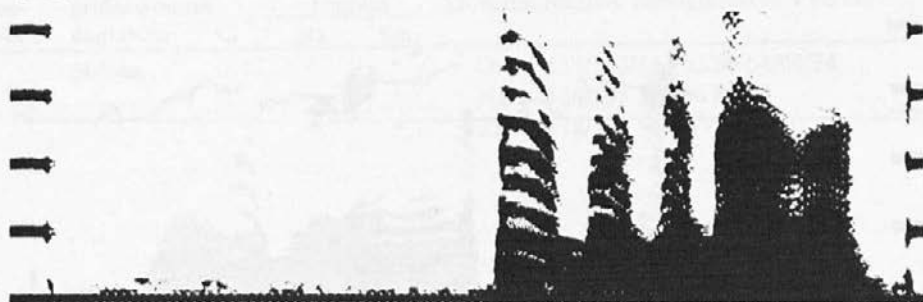

Ne bôdi sméšön!

* Pri besedah, kjer prepoznavalca nista bila enotna glede tonemskega naglasa, ta ni označen.

10 Ov

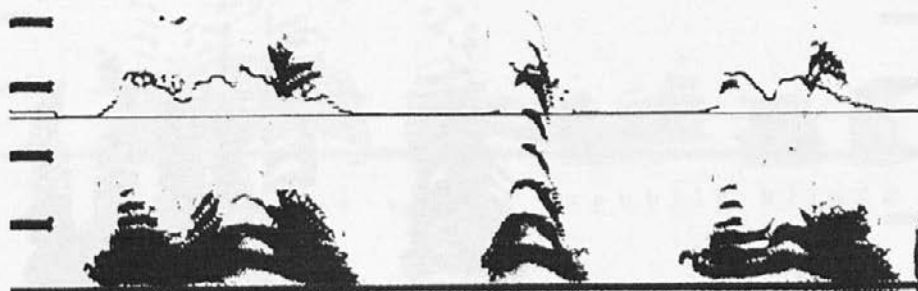
TYPE B/85 SONAGRAM • KAY ELECTRICS CO. PINE BROOK, N. J.

T ô b o z a b a v a!

12, 13 Ža

TYPE B/85 SONAGRAM • KAY ELECTRICS CO. PINE BROOK, N. J.

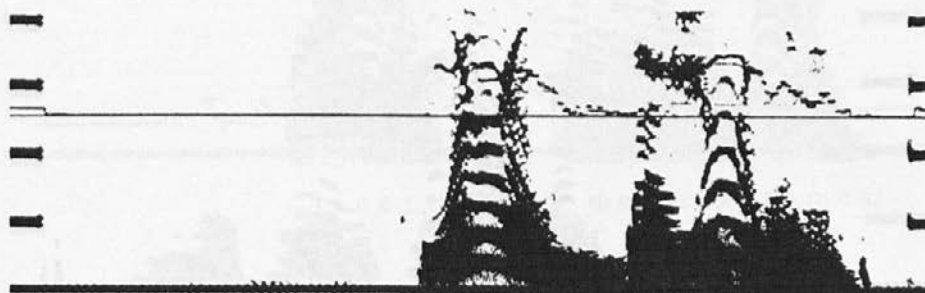
D e ž ū j e?

J â,

d e ž ū j e.

14 Ov

TYPE B/85 SONAGRAM • KAY ELECTRICS CO. PINE BROOK, N. J.

J o j, d e ž ū j e!

NAVEDENKE IN LITERATURA

- M. PÉTURSSON in J. NEPPERT, 1991: *Elementarbuch der Phonetik*. Hamburg.
- T. SREBOT REJEC, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene. An Acoustic and Linguistic Investigation*. München.
- J. TOPORIŠIČ, 1969: Slovenska stavčna intonacija. *V. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana.
- 1970: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor.
- 1976, 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor.
- B. VODUŠEK, 1961: Grundsätzliche Betrachtungen über den melodischen Verlauf der Wortakzente in den zentralen slowenischen Mundarten. *Linguistica*, 4, 20–39.

SUMMARY

Sentence intonation in tonematic Slovene is the result of the basic sentence tone curve and the word-tone of each stressed word. Therefore Table 1 contains not only the initial and final frequency measurements of all the vowels of all the words in the sentences, but also the expected accent / $\hat{=}$ circumflex, $\acute{=}$ acute/ marked on the stressed words together with the accent identifications of the actually spoken words. These identifications were made by two experts of Slovene word accent /Na(rtnik) and Sm(ole)/ from the Inštitut za slovenski jezik. The aim of this paper, however, is to study primarily sentence intonation and not word-accent. To non-mathematically minded readers the approximate graphic displays in the paper will probably be more telling than the exact frequency figures. The diagrams at the end of the paper attempt to present typical sentence intonation curves of declarative sentences /I a, b)/, questions /II a) wh- questions, b)yes-no questions/, imperatives /III/, and exclamations /IV/. The broken line indicates alternative realizations. The tone curves of the 3 speakers /Ov, Na and Ža/ agree in their realizations in all cases, except in yes-no questions where further study of more examples would be necessary.

ZVOČNOST IN TEMATIKA PRI MILKI HARTMAN: VAJA V ANALITIČNI METODI

Poezija Milke Hartman se po tematici deli na dve vrsti: politično in nepolitično. V pričujoči razpravi se predlaga analiza nekaterih izbranih pesmi, ki naj bi pokazala, ali so prve manj evforične kot druge. Analiza, ki je podana za primer, poteka na treh ravneh: na ravnini preprostega zvočnega ponavljanja; na ravnini zvočnega z določenim pomenom; na ravnini glasovne simbolike. Analiza je bila opravljena na 25-ih političnih in 75-ih nepolitičnih pesmih. Pokazalo se je, da je za politične pesmi dejansko značilna ne le večja nepravilnost metra in rime, ampak tudi manjša zvočna instrumentalizacija – da so v resnici manj lirične; poleg tega je tudi prikazano, v kolikšni meri to drži.

The poetry of Milka Hartman falls into two thematic categories: the 'political' and the 'apolitical'. This article proposes an analysis of a selection of her poems in order to determine whether the former are less euphonious than the latter. The proposed analysis is at three levels: the level of simple sound-repetition; the level of meaningful sound-repetition; and the level of 'sound symbolism'. The analysis is carried out on 25 'political' and 75 'apolitical' poems. It is concluded that, indeed, the 'political' poems are as a rule characterized not only by more irregular metres and/or rhyme-schemes, but also by less sound instrumentation – that they are indeed less 'lyrical'; moreover, the extent to which this is true is demonstrated.

1 Uvod

Slovenska koroška poezija 20. stoletja ne vključuje le del avtorjev »modernejših« pesmi, ampak tudi pesmi Milke Hartmanove, ki so v veliki meri ulite v »tradicionalni« obliki, z rimami, pravilnim metrom in zvočno instrumentacijo; vendarle pa nekatere njene pesmi niso te vrste. Tudi po vsebini so raznolike – delijo se v dve zelo različni skupini: na eni strani pesmi z bolj tradicionalnimi temami (vaško življenje, osebna čustva, verska doživetja itd.), na drugi pesmi s čisto političnimi temami. Ob teh dveh dihotomijah (tradicionalna : netradicionalna oblika in tradicionalna : netradicionalna vsebina) se kar samo ponuja vprašanje: Ali ti dve razliki sovpadata ali se vsaj delno prekrivata? Ali so vse ali vsaj nekatere »politične« pesmi napisane v modernejši obliki? Iz tega pa izhaja še eno vprašanje: Ali so pesmi, spesnjene v modernejši obliki, praviloma manj lirične, manj melodične? Komentarji v literaturi pravijo, da je Hartmanova najboljša, ko je najbolj lirična; če je v njenih pesmih s politično tematiko res premalo lirizma, postanejo moja vprašanja pomembna.

Ta razprava skuša kategorizirati poezijo Milke Hartmanove, kar bo osnova za odgovor na pravkar zastavljena vprašanja. Opisana kategorizacija temelji tako na formalnih kot na vsebinskih lastnostih pesmi. Po vsebinski plati se preprosto delijo na politične in nepolitične; po formalni plati pa je analiziranih več dejavnikov, ki prispevajo k splošni evfoniji. Večplastni pristop k analizi formalnih vidikov poezije, ki se uporablja v konkretnem primeru, pa je obenem ponujen tudi kot prispevek k

metodologiji, uporabni za analizo evfonije v kateri koli poeziji, ki vključuje to oblikovno potezo.

2 Milka Hartman

Kot je splošno znano, je bila Milka Hartman doma v Libučah, majhni vasi v Podjuni na avstrijskem Koroškem. Rodila se je 11. februarja 1902. Po osnovni šoli je obiskovala učiteljske v Ljubljani; potem je nekaj časa preživela doma z družino, preostanek delovnih let pa kot potujoča učiteljica glasbe po koroških mestih in vaseh. Kar zadeva njeno igranje na kitaro in pisanje poezije, je bila v glavnem samoukinja. Z leti se ji je razvila zelo močna narodna zavest. Med drugo svetovno vojno je bila kot mnogo drugih pregnana s Koroške («po milosti Hitlerja», kot pravi sama) in tri leta internirana v nemških taboriščih. Njene prve pesmi so izšle v samozaložbi leta 1934. Po vojni je postala zelo znana s štirimi pesniškimi zbirkami, ki so izšle v Celovcu (1952, 1972, 1977, 1982), in številnimi pesmimi, objavljenimi v antologijah.¹ Umrla je v prvem tednu junija 1997.

3 Viri in literatura

3.1 Literatura

Objavljenih je bilo nekaj kritičnih obravnav poezije Milke Hartman. Poleg kratkih uvodov k njenim zbirkam, prav tako kratkih orisov v antologijah in nekaj kratkih omemb v pregledih sodobne koroške slovenske književnosti² obstajata dve te-

¹ Gl. Milka Hartmanova in Marko Bajuk, *Dekliške pesmi. Med cvetjem in v solncu. I–II.* (Ljubljana: Samozaložba, 1934) [dalje: *DPI, DPII*]; Milka Hartman, *Moje grede. Pesmi* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1952) [*MG*]; Milka Hartman, *Lipov cvet. Pesmi* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1972) [*LC*]; Milka Hartman, *Pesmi z libuškega puela* (Celovec: Krščanska Kulturna Zveza in Klub Mladje, 1977) [*PLP*]; Feliks J. Bister, Hanzi Gabriel, Hubert Greiner in Zvonimir M. Hartmann, ur., *Milka Hartman I–III. [I: življenje, II: Poezije, III: Melodije]* (Celovec/Dunaj: Mohorjeva, 1982) [*MHI, MHII, MHIII*]. Nekaj enot se ponavlja, vendar pa vsaka zbirka vsebuje novo gradivo. Za izčrpno bibliografijo gl. Andrea Sturm, *Milka Hartman*, disertacija. Univerza v Gradcu, 1995. *PLP* sestavljajo pesmi v libuškem narečju (prim. Tom Priestly, *Die slowenische Dialektliteratur in Kärnten*, pripravljeno za objavo Johann Strutz, Fabjan Hafner in Klaus-Detlef Olof, *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*, 2. izd., v tisku, Celovec, 1998). Samo še nekaj drugih njenih pesmi ima očitne narečne poteze, ki pa so (z redkimi izjemami) omejene na besedišče.

² Gl. uvode Tomaža Holmarja v *MG*, Lovra Kaslja v *LC* in Pavleta Zdovca v *PLP*; gl. posebno *MHI*, kjer je edina obsežna študija o pesničinem življenju in delu, vendar pa vsebuje le malo literarnovedne obravnave njenih pesmi. Obsežnejši komentar je prispeval Matjaž Kmecl, *Književnost zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu*, Erik Prunč in Gustav Malle, *Koroški kulturni dnevi. I. Zbornik predavanj* (Maribor: Obzorja, 1973), 151–165; *Ta hiša je moja pa vendar moja ni. Sodobna slovenska lirika na Koroškem*. [= Sodobna slovenska literatura na Koroškem V, Knjižnica Kondor 161] (Celovec, 1976); *Sodobna slovenska književnost na avstrijskem Koroškem*, Janko Liška et al., ur., *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes* (Celovec: Drava, 1984), 154–167; *Die slowenische Literatur in Kärnten – ein einführender Überblick*, Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/In/innen und Publizist/In/innen in Österreich, ur., *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon* (Celovec: Drava, 1991) 11–35; *Vida Obid, Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945* (Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, 1979); *Pavle Zablantnik, Literatur der Kärntner Slowenen vom Jahre 1918 bis zur Gegenwart*, Reginald Vospornik, Pavle Zablantnik, Erik Prunč in Florjan Lipuš, ur., *Das slowenische Wort in Kärnten. Slovenska beseda na Koroškem* (Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1985), 175–213.

meljitejši študiji, in sicer Marije Spieler iz l. 1989 in Franca Zadravca iz l. 1991.³ Zanimivejša opažanja so navedena spodaj. Večina mnenj je pohvalnih, še posebej ker poudarjajo dejstvo, da je bila pesnica samoukinja; povečini se nanašajo na njene teme (z neko splošno ugotovitvijo, kako dobro jih pesnica izraža). Zelo malo opomb se dotika oblikovne plati njene poezije; z eno samo izjemo – mimogrede navrženo zvezo pri Kmeclu o njenih tehničnih napakah – ni nič drugega kot precej nedoločni komentarji o njeni »liričnosti«.⁴

3.2 Viri

Moja študija temelji na pesmih Milke Hartman, ki so izšle v knjižni obliki. Izpustil sem pesmi, ki so bile objavljene drugod, in pesmi v narečju. Pesem, ki obstaja v bolj ali manj enaki obliki v različnih knjižnih izdajah, je obravnavana kot ena pesem in ne kot dve; tu se je bilo včasih treba odločati po presoji.⁵ Celotno število pesmi, ki so ostale po tem prebiranju, je bilo 402.

Ker so me zanimale politične teme, sem nato od celote odbral pesmi s to tematiko. Tudi tu se je bilo včasih treba odločati po presoji: čeprav je v večini primerov jasno, kdaj pesnica obravnava enega ali več problemov, ki zadevajo slovensko manjšino na Koroškem, so včasih navezave na to tematiko sekundarne. Po moji oceni gre npr. v pesmi *Poslednje slovo* (LC 45) bolj za trpljenje ob slovesu kot pa za razlog za slovo ali katero koli drugo politično implikacijo, čeprav so razlog in zahteve, ki se postavljajo Slovincem, eksplicitno izraženi. To pesem sem izločil iz pregleda.

Tako mi je na koncu pod oznako »politične« ostalo 25 pesmi; dejstvo, da jih je od 400 takih le 25, je samo po sebi zanimivo.⁶

Moja analiza temelji na natančni raziskavi teh 25-ih, poleg teh pa še 75-ih nepolitičnih, kar je skupaj dalo okroglo 100 pesmi. Vključil sem (a) pesmi, ki sem jih kdaj skušal prevesti, bodisi uspešno ali neuspešno,⁷ (b) vse pesmi, vključene v an-

³ Maria Spieler, Milka Hartman, Strutz, Johann, ur., *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. (Celovec: Mohorjeva, 1989), 39–46; Franc Zadavec, Milka Hartman, *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon*, 53–55.

⁴ Negativna opomba je Kmecl, Ta hiša je moja ..., ponatisnjeno v *Sodobna slovenska književnost na avstrijskem Koroškem*, 160; gl. razdelek 5.1. v nadaljevanju.

⁵ Dober primer za to: pesem *Krik jeseni* je bila prvič objavljena v *MG* 68 kot 18-vrstičnica; zadnji štirje verzi so bili objavljeni kot pesem z istim naslovom v *MHI* 9. To v našem primeru štejemo kot eno samo pesem; analizirana je bila daljša (tj. zgodnejša) verzija.

⁶ Nikakor nisem skušal političnih pesmi povezovati s političnimi dogodki in njihovim časovnim ozadjem. Vendar pa preprost izračun pokaže, da je vseh 25 političnih pesmi, ki sem jih vzel v presoji, povojnih, in da po številu z leti naraščajo: 4 so bile objavljene v *LC* (1952), 7 v *MG* (1972) in 14 v *MHI–II–III* (1982). Razmerje med temi izidi in političnimi dogodki na Koroškem po 2. svetovni vojni pa si zasluži posebno študijo.

⁷ Nekaj prevodov Hartmanove v nemščino: 2 pesmi je prevedel Klaus Detlef Olof in eno Horst Ogris, *Na zeleni strehi vetra. Auf dem grünen Dach des Windes. Slovenska sodobna lirika. Slowenische Lyrik der Gegenwart*, ur. Rudolf Neuhauser, Klaus Detlef Olof in Boris Paternu (Celovec: Heyn, 1980); prevodi devetih različnih prevajalcev, *Milka Hartman. Gedichte aus Kärnten* (Celovec: Mohorjeva, 1987); v angleščino: 5 pesmi je prevedel Herbert Kuhner, Feliks Bister in Herbert Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija. Carinthian Slovenian Poetry* (Celovec: Mohorjeva, 1984); Tom Priestly, *Milka*

tologije, in torej (po mnenju avtorjev teh antologij) najbolj vredne take obravnave. Skupno število 75 je bilo potem doseženo tako, da sem k temu dodal še poljubno izbrane pesmi. Kar zadeva različna obdobja v pesniškem življenju Hartmanove, pa so leta prve objave teh 75-ih pesmi razvrščena takole: 21 pesmi je iz l. 1934, 15 pesmi iz l. 1952, 20 pesmi iz l. 1972 in 19 pesmi iz l. 1982, tako da predstavljajo pesničino celotno ustvarjalno življenje.

4 Tematika

4.1 Nepolitične pesmi

Kot je zapisal Lovro Kaselj, je »[p]esniški svet Milke Hartmanove [...] svet njenega vsakdanjega življenja: rodni dom in vrt ob njem, domače polje in travniki, domačni gozd in gaj, domovina.«⁸ Kmečko življenje, ki jo je obdajalo, ji je nudilo gradivo, ki ga je interpretirala v skladu z izročilom, podedovanim iz ljudskega pesništva in pripovedništva; po besedah Pavleta Zablatnika: »[Hartmanova] zajema svoje motive iz preprostega kmečkega življenja in iz bogatega studenca slovenske ljudske poezije.«⁹ Tej tematiki pa je dodala še svoja doživetja, kot je to opisal Matjaž Kmecl: »Milka Hartman [...] po preprostem, vedrem, razposajenem izrazu in načinu verzificiranja, po neposredni in pristno naivni izpovedi ter kmečki motiviki močno spominja na ljudske verze, ji pa vmes pogosto zazvenijo tudi mnogo bolj rafinirani stih žensko rahle, otožne, pogosto religiozne lirike, polne tragičnih reminiscenc in zavestnega spoznavanja zadev okrog nasilnega ginevanja stare slovenske kmetkosti, vaške starožitnosti, ki je na južnem Koroškem identična slovenstvu.«¹⁰ Kot opazovalka in kot udeleženka je bila močno povezana s kmečkim svetom v Podjuni, kjer leži vas Libuče; zdi se, da mnoge pesmi odražajo osebno izkušnjo: ljubezen, družinska čustva, slovo, občutenje starosti; nekatere (manjšina) so lirsko opisne. V to tematiko se vpletajo tudi močna verska čustva, ki jih omenja Kmecl; ta so dejansko osrednji predmet mnogih pesmi. 75 pesmi, izbranih za to obravnavo, v celoti predstavljajo to tematiko in doživetja.¹¹

Hartman. *Midsummer Night. Kresna noč. Thirty-seven Poems by Milka Hartman. Sedemintrideset pesmi Milke Hartmanove* (Celovec: Mohorjeva, 1992).

⁸ Kaselj, *Lipov cvet*, 5.

⁹ Pavle Zablatnik, *Sodobna slovenska književnost na Koroškem, Slavistična revija* 29 (1981), 463–75, citat s str. 466; gl. tudi Zablatnik, *Literatur der Kärntner Slowenen*, 182.

¹⁰ Kmecl, *Novjšja slovenska književnost na Koroškem*, M. Kmecl, ur., *IX seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 2.–14. julij 1973. Predavanja* (Ljubljana: Oddelek za slovenske jezike filozofske fakultete v Ljubljani), 109–118, citat s str. 110.

¹¹ Tu je naštetih vseh teh 75 pesmi; kjer obstajata dve ali celo več variant, je bila za analizo izbrana varianta, označena z zvezdico: Advent, *LC* 132; Ah ne jokaj, *MHIII* 50; Ajdica in Majdica, *DPI* 20; Angel luči, *MHII* 37; Barka plove na morje, *MG* 74; Bela pisma, *MG* 60; Beli kristali, *MHII* 20; Bogata noč, *LC* 84; Bolečina, *LC* 107; Bor kipi v nebo, *MG* 87; Božična, *DPII* 25; Božična luč, *MHII* 124; Božična noč, *MG* 95; Bratovi gomili, *MG* 107; Da pomlad zadehti!, *DPI* 14; Dečva, *DPI* 10; Dehteči mrak, *MHII* 77; Dekle in cvet, *MHII* 47; Deklica mala, *MHIII* 42; Dekliška, *DPI* 10; Depresija I, *MHII* 78; Domotožje, *DPI* 22; Domotožje v maju, *MHII* 26; Grej mi, zlato sonce, *MHIII* 40; Idila ob košnji, *LC* 71; Izbrana, *MHI* 185; Junaška pevka, *MHIII* 76; Kako vse je tuje!, *MHII* 58; Kdo bo tebe ljubil?, *DPI* 15; Kolo, *DPI* 13; Kresna noč, *MHII 8, prvotno brez tretjega verzja kot V kresni noči, *MG* 42; Krik

4.2 Politične pesmi

Vseh petindvajset pesmi s politično tematiko obravnava neugoden položaj slovenske manjšine na Koroškem pod naraščajočim germanizacijskim pritiskom. Hartmanova je le redko povsem pesimistična, vendar pa so nekatere pesmi bolj pozitivne kot druge. Skoraj vse posebej ali vsaj vključujejo poziv k aktivnemu pregaovanju naraščajočega pritiska.¹²

Na položaj Slovencev gleda v zgodovinskem kontekstu, kot npr. v naslednjih:

Naša borba, Naša pesem, Naše vasice in Osveta pozivajo Slovence h kljubovanju, naj ne prodajajo svojih domov nemškemu prebivalstvu in naj se zavedajo svoje slavne preteklosti.

Naš knježji stol: Slovenska zgodovina, katere svetišče je Knežji prestol pri Gospe Sveti, je slavna: naj Slovenci obdržijo svojo domovino.

Tujec in naš boj in Tujina: Nemško zatiranje celo v svoji najskrajnejši obliki, z internacijskimi taborišči in SS-om, ne more zaustaviti preroda Slovencev.

V pregnanstvu: Iz življenja v izgnanstvu pesničine misli poletijo nazaj v Podjuno. To ni le pesem domotožja; za »grehe tujcev« se bo maščeval kralj Matjaž, ko se bo prebudil pod Peco.

Moj junak in Skrivnostni zvok: Potreben je junak, ki bo prebudil in vzpodbudil Slovence; tudi to bo morda kralj Matjaž.

Beseda materina in Delo kulture: Poje hvalnico materinščini, ki je ne le dediščina, ampak tudi rešiteljica v prihodnosti.

Ciril-Methodov kres: Kresni ogenj, posvečen slovanskima svetnikoma, ki je bil mnoga leta ugasnjen, bo ponovno prižgal nagovorjeni brat, ki simbolizira plamenico domovine. Isti predmet je obravnavan drugače v:

jesei, *MG 68, skrajšana z istim naslovom *MHII* 9; Kruh domači, *MG* 101; Lepa Gelka, *DPII* 12; Libuško polje, *MG 16, in z drugo (precej spremenjeno) ter četrto kitico ponatisnjena z istim naslovom v *MHIII* 118; Majnik, *DPII* 8; Materin blagoslov, *MHIII* 44; Mlin, *LC* 81; Moja pesem, *DPI* 5; Moj dom, *MHII* 17; Moji spevi, *MHIII* 35; Moj vrtnar, *LC* 62; Najmanjši brat, *LC* 19; Nate mislim, *DPII 13, ponatisnjena s številnimi spremembami z istim naslovom v *MHII* 7; Na trati, *DPI* 8; Na valovih v tujino, *MHII* 94; Ne laži me, *MG 64, malenkostno spremenjena v *MHIII* 18; Odmrli list, *LC* 111; O Podjuna, *MG 14, malenkostno spremenjena v *MHIII* 164; Piščal, *LC* 9; Pojdi na vrt z menoj!, *DPI 6, ponatisnjena nespremenjena v *MHIII* 162 in v malenkostno drugačni verziji, a z istim naslovom v *MG* 36; Pomlad, *DPII* 22; Premišljevanje, *MHII* 13; Pridi k nam, *MG* 22; Ranjena samota, *LC* 64; Razbita kupa, *LC* 63; Rožni dih, *MHII* 102; Sen ob žitu, *LC* 76; Sijaj solnce!, *DPII 18, malenkostno spremenjena v Sijaj, sijaj, *MHIII* 158; Skrivnost srca, *LC* 90; Sliko dam ti, *MG* 32; Sprehod, *LC* 139; Srce, zapoj!, *DPI* 13, ponatisnjena v *MHIII* 142; Veseli ptiček, *DPI 9 in v malenkostno spremenjeni verziji v *MG* 21 in *MHIII* 134; Vigred, *DPI* 7; V Korte, *MG* 29; V maju, *DPI* 9; V neki noči, *LC* 59; V pomlad, *LC* 32; V pomladnem soncu, *MG* 18; V samotni koči, *DPI* 16; Zakaj?, *LC* 115; Zlata ura, *LC* 40 in z dodano peto kitico *MHII 24; Žarni maj, *LC* 52; Žito valovi, *LC* 75.

¹² Te pesmi so naslednje: Beseda materina, *MG* 20; Ciril-Methodov kres, *MHII* 72; Ciril-Methodove kresovi, *MG* 12; Delo kulture, *MHII* 76; Gospa sveta, *MHIII* 26; Kresovanje, *MHIII* 32; Krivični lov 1, *MHII* 44; Krivični lov 1, *MHII* 83; Ljudsko štetje, *LC* 104; Moj junak, *LC* 37; Naš knježji stol, *MG* 10; Naša borba, *MHII* 96; Naša pesem, *MHIII* 112; Naša vasice, *MHII* 95; Osveta, *MHIII* 16; Sedmi člen, *MHII* 128; Skrivnostni zvok, *MHII* 104; Strah, *MHII* 69; Tujec in naš boj, *MHII* 120; Tujina *LC* 44; V divjem vetru lipov cvet trepeče, *MG* 9; V pregnanstvu, *MG* 26; Vedno mladi, *LC 95, z nekaj spremembami in z istim naslovom ponatisnjeno v *MHII* 10; Volkovi tulijo, *MHIII* 107; in Zvonovi Gospe Svete, *MG* 17.

Ciril-Methodovi kresovi in Kresovanje: Pesnica vzpodbuja prižiganje kresov kot znamenje zatiranim ljudstvom na »jugu in zahodu«. To je edino mesto, kjer Hartmanova neprikrito omenja zadeve zunaj avstrijske Koroške.

Mučni položaj Slovencev pregleduje tudi s stališča, kot se odraža v sodobnosti, npr. v sledečih pesmih:

Krivični lov I in Krivični lov II: Slovence svari pred zvijačami tujcev (npr. nemških nacionalistov), ki skušajo ujeti Slovence v past.

Ljudsko štetje in Strah zasmehujeta ljudsko štetje, ki so ga Slovencem naložili neslovenski birokrati, in pozivata Slovence na upor.

Sedmi člen: Člen v avstrijski zvezni ustavi, ki določa manjšinske pravice, je treba izpolniti; naj se Slovenci borijo zanj.

Vedno mladi poziva Slovence, naj ostanejo neomajni.

Volkovi tulijo: Slovenski boj proti tujim »volkovom« je pravičen.

Tudi tu ne manjka izrazito versko čustvo, značilno za tolikšen del poezije Hartmanove.

Pesem brez naslova, ki se uporablja kot predgovor k poglavju z naslovom Rodoljubne [pesmi] (*MG* 9), namreč »V divjem vetru lipov cvet trepeče«, kliče nebeško pomoč v mučno življenje koroških Slovencev.

Zvonovi Gospe Svete: Zvonovi Gospe Svete pozivajo vse koroške Slovence, naj se zbudijo in odvržejo svoje okove.

Gospa Sveta: Naj devica Marija, ki je varovala Slovence doslej, spremlja Slovence na njihovem romanju.

5 Oblikovna sredstva

5.1 »Pravilnost« metra in rime

Zdi se, da se vsaka oblikovna analiza pesmi začne z določitvijo njenega metra in rime. Zato tudi moja prva kategorizacija temelji na pravilnosti metra in rime. Praviloma smo en ali dva odmika (v okviru ene pesmi) od sicer pravilnega sistema šteli kot izjemo k pravilni metrični shemi, in **ne** kot primer nepravilnosti. Kmecl je, kot rečeno, v tem pogledu kritičen: »... večkrat ... z metričnimi pomanjkljivostmi in napakami.«¹³ Sam o tem nisem prepričan; od človeka z glasbeno osnovo, kot jo je imela Milka Hartman, bi gotovo pričakovali, da bo »zadel meter«; morda so bile vse, gotovo pa vsaj nekatere »napake« namerne (prim. 6.5 spodaj). To vprašanje si zasluži še nadaljnje raziskave. Rezultat (posebej za politične in nepolitične pesmi) v odstotkih je prikazan v tabeli I. Statistika potrjuje splošni vtis: jasno je, da Hartmanova uporablja tradicionalni meter in rimo za tradicionalno tematiko in nedoslednosti v metru in/ali rimi za manj tradicionalno politično tematiko. Drugače povedano, približno dve izmed treh političnih pesmi sta oblikovno nepravilni; a samo ena izmed šestih nepolitičnih pesmi je oblikovno nepravilna. To morda ni nič posebno presenetljivega; k temu vprašanju se bom vrnil v nadaljevanju.

¹³ Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 160.

Tabela I

	Nepolitične pesmi	Politične pesmi
Neppravilni meter in/ali rima	16 %	64 %
pravilna meter in rima	84 %	36 %

5.2 Druga evfonična sredstva

Za temeljito analizo fonetičnih lastnosti določene poezije ni dovolj, da samo preštejemo zloge in pregledamo rime; potrebno je še nekako analizirati rabo drugih sredstev, tj. rabo glasov, »instrumentacijo«.

V vsaki od 100 pesmi, ki smo jih vzeli pod drobnogled, smo analizirali še glasovne vzorce, tj. vsa poetična sredstva, ki vključujejo ponavljanja fonemov in fonetičnih lastnosti. Največ pozornosti smo posvetili naglašnim zlogom, vendar smo upoštevali tudi nenaglašene. Prvi korak je bila analiza dejanskih rim (tj. ne le preprosta pravilnost oz. nepravilnost rime, kot je prikazano zgoraj), aliteracij, asonanc itd. Nato smo v vsaki pesmi ugotovili, kako so bili ti glasovni vzorci uporabljeni. Moj pristop k tej problematiki je mogoče zreducirati na sledečo, gotovo preveč poenostavljeno teoretično shemo s tremi ravninami.¹⁴ Navedeni so primeri vseh teh vidikov poetične zvočne strukture:

1. Na prvi, površinski ravnini gre za glasovne vzorce, ki nimajo nujno kake pomenske vloge (vendar jo lahko tudi imajo), a ločujejo pesem od proze: prispevajo k temu, da je pesem zanimivejša, prijetnejša, bolj harmonična kot običajna proza.

2. Na drugi, srednji ravnini gre za izrabo teh sredstev za poudarjanje določenih morfemov ali besed (posameznih ali v skupinah) in torej za poudarjanje določenih pomenov. Srednjo ravnino tu predstavljata dve posebni sredstvi: ključne besede in zvočno ujemanje. Seveda so tudi področja, kjer se analiza ključnih besed in analiza zvočnega ujemanja prekrivata, vendar pa sta pojma dovolj različna, da ju lahko obravnavamo ločeno.

Ključna beseda je beseda, katere pomen zaobjame pomemben del smisla pesmi in ki je obenem ojačena in poudarjena s fonetičnimi sredstvi v pesmi.¹⁵ Tako določena pojavnost pesemske oblike poudarja določeni vidik pesemske vsebine.

¹⁴ To je eden od pristopov k obsežni problematiki pesniške strukture, kot je opisana in analizirana v precej več kot enem samem življenjskem opusu. Za analizo slovenske poezije, ki obravnava vse tri ravnine, gl. Rudolf Neuhäuser, K vlogi glasovne instrumentacije in glasovne metafore v lirski pesmi romantike s primeri iz Prešernovih poezij, *Jezik in slovstvo*, 26/5 (1980–81), 153–58; Zur Rolle von Lautinstrumentierung und Lautmetapher im lyrischen Gedicht der Romantik anhand von Beispielen aus den Poetie Prešerens, Boris Paternu, ur., *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1981), 177–203; Reim und Lautstruktur in Vida Taufers Verband 'Veje v vetri', Franc Zadavec, ur., *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1987), 225–236. Za temeljito analizo prve od teh ravnin gl. Klaus Detlef Olof, Reimstrukturen und Klangfiguren bei Simon Jenko, *Slavistična revija* 27 (1979), 363–80. Za zgodovinski pregled razvoja tega pristopa gl. Amy Mandelker, Russian formalism and the objective analysis of sound in poetry, *Slavic and East European Journal* 27 (1983), 327–38.

¹⁵ Za poimenovanje »ključna beseda« gl. J. J. Lynch, The tonality of lyric poetry: an experiment in method, *Word* 9 (1953), 211–24; D. H. Hymes, Phonological aspects of style: some English sonnets, T.A. Sebeok, ur., *Style in Language* (Cambridge MA: MIT, 1960), 109–31.

Zvočno ujemanje je poimenovanje, ki se nanaša na sredstvo, v katerem sta dve besedi povezani »po glasovni podobnosti, kar bralca navaja na razmišljanje o njihnih možnih zvezah«. ¹⁶

3. Tretja, najgloblja ravnina je ravnina glasovne simbolike.

Pri **glasovni simboliki** gre za neposredno zvezo glasu s pomenom. Sklicujoč se na Jakobsona in druge, se strinjam s pomembnostjo asociacije (in da zadeva ostane preprosta, se tudi omejujem nanjo) glasovne lastnosti [+/- temno] s pomenskimi lastnostmi [+/- žalostno] ali [+/- veliko]. Drugače povedano: vsaka nenavadna pogostnost [+ temnih] glasov (v slovenščini: /u o ɔ/ in /p b f v m k g h/) v zvezi z [+ žalostnimi] pojmi (nesrečnost, osamljenost, negativna čustva na sploh) ali z [+velikim] (velika mera, pomembnost ipd.) se pojmuje kot glasovna simbolika, prav tako tudi obratno: vsaka nenavadna pogostnost [– temnih] glasov (v slovenščini: /i e ε/ in /t d s z n l r c š ž č dž j/) v zvezi z [– žalostnimi] pojmi (sreča, pozitivna čustva na sploh) ali z [–velikim] (majhna mera, nepomembnost ipd.).

Iz razlogov, ki so pojasnjeni na drugem mestu, sem analiziral glasovno simboliko tako na fonetični kot tudi na fonološki ravnini in običajno s sklicevanjem na cele zloge, ne le na posamezne samoglasnike in/ali soglasnike. ¹⁷ Za omejitve na ta zelo poenostavljeni okvir sta dva razloga. Prvič, pojav glasovne simbolike in njene vloge v poeziji je še vedno slabo razumljen in so zato natančne analitične metode predrzne. Drugič, pomen te vloge je še vedno precej sporen, saj mnogi znanstveniki zanikajo vlogo glasovne simbolike, tako da bi bilo pretirano opiranje na ta vidik analize še toliko bolj tvegano. V tem kontekstu je treba opozoriti, da smo v pričujoči razpravi ugotovili glasovno simboliko kot pomembno sredstvo le v štirih od sto analiziranih pesmi.

6 Primeri analize poezije Hartmanove

Za ponazoritev svojega pristopa v nadaljevanju predstavljam šest primerov nepolitičnih pesmi in dva primera političnih.

6.1 Zakaj?

Ta pesem je bila prvič objavljena l. 1972, pogosto se navaja v antologijah in bila je prevedena vsaj trikrat. ¹⁸ Dve kitici v pravilnem jamskem tetrametru imata rimo ABBCA:

¹⁶Za »zvočno ujemanje« (angl. chiming) gl. Geoffrey Leech, *A Linguistic Guide to English Poetry* (London: Longmans, 1969), posebno 95–96; ta citat pa je iz: William Empson, *Seven Types of Ambiguity* (London 1947), 12.

¹⁷Za glasovno simboliko gl. Tom Priestly, Affective sound-change in Early Slavic, *Canadian Contributions to the VIII International Congress of Slavists* (Ottawa: Canadian Association of Slavists, 1978), 143–166; Sound structures in the Second Freising Fragment, Jože Toporišič, ur., *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* [= Obdobja 10] (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1989), 75–85; On levels of analysis of sound symbolism in poetry, with an application to Russian poetry, Leanne Hinton, Johanna Nichols in John J. Ohala, ur., *Sound Symbolism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) 237–48; obsežna bibliografija v istem zborniku, v odnosnicah posebno F–nagy, Hrushovsky, Jakobson, Melhem, Taranovski in Ward. Tu uporabljena analitična metoda je podrobno opisana v zadnjem omenjenem članku, On levels of analysis.

Zakaj si ti odšel, zakaj?	In vem, ne bo te več nazaj.
Ostala sem v samoti sama.	Za tabo so pota zarasla. –
Med nama zdaj slovesa jama	V goščavah bom spomine pasla,
zija, in stoče v njej črnina,	bolesti trnje in bodičje
iz nje krohoče se praznina	razorje blede mi obličje,
kot nenasiten črni zmaj . . .	dokler ne bo vseh potov kraj . . .

Instrumentacija je prodorna. Opozoriti je treba predvsem na natančne ponovitve samoglasnikov v rimah: *zaKAJ, SAma, JAma, -NIna, -NIna, ZMAJ* v prvi kitici in *naZAJ, -RAsla, PAsla, -DIčje, -BLIčje, KRAJ* v drugi; na aliteracijo /s/ – /z/ v prvi kitici: *Zakaj, Si, Zakaj, oStala, Sem, Samoti, Sama, Zdaj, SloveSa, Zija, Stoče, praZnina, Zmaj*. To je več kot le zvočna figura na prvi ravnini; ti sičniki učinkujejo na drugi ravnini, tj. kot sredstvo ujemanja in za povezavo začetnega in temeljnega vprašanja zakaj z besednimi pomeni 'osamljen' in 'prazen': *zakaj z ostala, samoti, sama, praznina*; prva kitica naglašča vprašanje, razširitev naslova »Zakaj sem sama«. Končno naj opozorim še na asonanco naglašanih in nenaglašanih /o/-jev v drugi kitici, skoraj v vsakem primeru za ustničnim zapornikom in okrepljeno z različnimi kombinacijami zobnih zapornikov in nenaglašane samoglasnika: *BOTE, taBO, POTA, BOM, SPOmine, BOlesti, BODičje, OBLičje, BO, POTov*; posebej je treba opozoriti na dvojno inverzijo teh soglasnikov v *BOTE ... TABO ... POTA*. Tudi to so sredstva zvočnega ujemanja: instrumentacija povezuje besede, ki izražajo tri ideje: prihodnost, spomin in žalovanje: pesnica nima pričakovati ničesar drugega kot bridke spomine. Pesem ne uporablja posebnih ključnih besed in v njej nisem našel glasovnega simbolizma; zvočno ujemanje pa je mojem mnenju jasno.

6.2 V samotni koči

Ta pesem je iz prve zbirke Hartmanove iz l. 1934. Napisana je v pravilnih trohejskih trimetrih s preprosto rimo AABB.

Zunaj burja brije, lunica ne sije, sama bivam v koči v tej strahotni noči.	Moj junak me straši, noč strahotno blaši, čuva Bog nad mano, svojo ubogo Ano.
Burja hraste vije, strah me ne samije, da si čujem sama v črni temi hrama.	Burja bo utihnila, zarja dan zbudila, solnce se prismeje, mi srce ogreje.

Instrumentacije je toliko, da jo je treba samo mimogrede omeniti. Opozoriti pa je treba na primere z aliteracijo z /b/ v prvi (*Burje Brije... Bivam*), tretji (*Blaži ... Bog ... uBogo*) in četrti kitici (*Burja Bo ...*) in s /s/ v drugi kitici (*Strah ... Samije ... Si ... Sama*); na asonanco v 1;1 (*zUnAj bUrjA*), 1;4 (*strahOtnI nOčI*), 3;4 (*svOjO ubOgO*). Zelo malo ali skoraj nič ni drugoravninske rabe glasov, tj. ni veliko uje-

¹⁸Za prevode gl. Bister in Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija/Carinthian Slovenian Poetry*, 23; Priestly, *Midsummer Night*, 93; *Das slowenische Wort*, 433; *Gedichte aus Kärnten*, 33.

manja in prav tako ni očitnih ključnih besed. Vseeno pa mislim, da je v tej pesmi zanimiva izraba glasovne simbolike. Nematematično povedano in če vzamemo za primer samo naglašene zloge: vseh prvih dvanajst in pol verza (do 4;1) izkazuje več kot običajno število [+temnih] zlogov nasproti [–temnim]: *BU, VKO, HO, BU, HO, BOK, BO, BU, BO* nasproti *SI, TE, NI, NI*. Z besedo *utihnila* pa se [+temni] zlogi v celoti končajo in skoraj vsak zlog je popolnoma [–temen]: *NI, DI, SE, SME, CE, GRE*. In res se edini naglašeni /c/-jevski samoglasniki pojavijo v zadnjih dveh verzih. Glede na asociacije lastnosti [+temno], tj. fonetične temnosti, z občutji žalosti in tudi nasprotno, zvezo fonetične netemnosti z veseljem, je raba glasovne simbolike jasna: [+temni] zlogi so številnejši od [–temnih] zlogov v opisu strašljive noči in osamljene kože sredi nevihte; kakor hitro nevihta poneha (*utihnila*) in posije sonce, se [+temni] zlogi umaknejo [–temnim].

6.3 Dekle in cvet

Ta pesem je bila prvič objavljena v reviji *Družina in dom* l. 1968, nato pa v *MHI* l. 1982. Ni v celoti »pravilna«: trohejski heksameter je prekinjen s heptametrom v prvi kitici in s heptametrom, ki sledi pentametru, v tretji. Rima je preprosta AABB:

Ko sklonila sem k mladi rosno travi,
da mi hrepeneča roka nežno jo pozdravi,
slišalo uho skrivnostni je šepet:
v travi zbudil se je prvi beli cvet.

V vetru je drhtel kot vejica na vodi . . .	Vem, saj vem – sedaj je čas pomladi.
Ko tedaj korak po travi k njej zabrodi,	O, ta cvet moj beli fantje trgali bi radi – !
se zazdi mi, da ves v strahu prosi cvet:	Toda on je dragoceni moj zaklad;
»Ne utrgaj me, jaz sem simbol deklet!«	čuvam ga, da lepa moja bo pomlad!

Ne bom se kaj dosti mudil ob instrumentaciji. Na najbolj površinski ravnini sta opazni asonanca in aliteracija, ki ju tu ne bom ponazarjal. Druga ravnina instrumentacije izkazuje tako zvočno ujemanje kot ključno besedo. Prvič, /e/-jevski samoglasniki v samostalnikih v naslovu, ki poimenujeta pesnico in rožo (ki dekle simbolizira), se ponovijo ne le enkrat v deklet (2,4) oziroma trikrat v cvet (1,4; 2,3; 4,2), ampak tudi v trinajstih drugih zlogih (*HREpeNEča, NEžno, šePET, BELi; VEtru, drhTEL, VEjica, NJEJ*; in *VEM, VEM, BELi* [ponovno!], *CENi* in – da bi nas spomnila na *DEKLE – LEpa*). Drugič, v pesmi je 13 besed z naglašnim /a/, večina s strukturo /-a-i-/, mnoge vključujejo tudi zobne zapornike: *MLADi, TRAVi, DAMi, ZDRAVi, TRAVi; TRAVi, STRAhu; MLADi, FANTje, RADi, DRAGO, -KLAD* in *-MLAD*. Prvi, deveti in zadnji izmed teh je morfem /mlad/: prvič se nanaša na pripovedovalnikino-pesničino mladost, v drugem in tretjem primeru pa je koren v besedi pomlad. Tako gre tu za /e/-jevsko zvočno ujemanje, ki poudarja zveze med različnimi idejami, predvsem pa Dekle in roža; ključni morfem iz besed mlad in pomlad odmeva v pogostih ponovitvah besed, ki so fonetično podobne morfemu /mlad/.

6.4 Moja pesem

Tudi ta pesem je bila prvič objavljena l. 1934.

Jasna zvezda zagorela
je na modrem vzhodu,
V mojem srcu zadonela
pesem je Gospodu.

V krogu zvezdice blesteče,
v jutru se vgasnile,
Pesmi pa se bodo v srcu
nove mi zbudile.

Zvezde bodo obledele,
morje zvezd se vžiga,
Pesem moje hrepeneče
se nad zvezde dviga.

Samoglasniška instrumentacija poteka takole: V prvi kitici prevladuje /e/ z nekaj ponovitvami /o/-ja in /a/-ja, vendar brez /i/-ja; v drugi kitici /e/ še močneje prevladuje, vendar je tu /a/ v nekaj primerih nadomeščen z /i/-jem; v tretji se zmanjša število /e/-jevskih samoglasnikov, poveča pa se število /i/-jev in prvič se pojavi /u/. Tretja kitica se od prejšnjih dveh razlikuje tudi po tem, da rima ne sledi natančno shemi ABAB. Poleg tega imamo aliteracijo glasov /p, s, m/ in /z, v, d/; ta poudarja dve besedi, ki se tudi sami ponavljata: pesem in zvezda – izvrsten primer rabe ključnih besed. V vsaki kitici se vsaka od teh besed ponovi vsaj enkrat: v prvi se pojavita obe, pesem in zvezda; v drugi so zvezde močne, a pesem je še močnejša; v tretji zvezde obledijo, a z gotovostjo se pričakujejo nove pesmi. Opozoriti je treba, da se besedi ne le ponavljata, ampak sta **poudarjeni** s fonetično podobnostjo med seboj in z besedami, ki ju obdajajo.

6.5 Žito valovi

Ta pesem je prvič izšla l. 1972 in je bila večkrat vključena v antologije in prevedena.¹⁹ Verzi so pravilni trohejski tetrametri z rimo ABAB:

Žitno polje valovi.
Ptičke spev nad valčki plava.
Mak v valovih krvavi,
v val se pne plavica plava.

Prepelica prepeli
v valovitem žitnem morju.
V tiho noč večer hiti,
rdeče sije na obzorju.

Žito, žito valovi.
Rdeča zarja se poslavlja.
Spev zvona v nebo kipi –
Bog nam žito blagoslavlja.

Ta pesem kot mnoge druge združuje učinke zvočnega vzorčenja z zvočnim ujemanjem. Glasovne ponovitve so tako številne, da seznam besed, ki so v to vključene, zahteva ponovitev skoraj celotne pesmi: /p/ v verzih 1, 2, 4, 5; /l/ v verzih 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 12; /v/ v 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12. Od 48-ih naglašanih samoglasnikov je 15 /a/-jev ali polglasnikov in 16 /i/-jev; /e/-ji in /o/ji, ki so na sploh

¹⁹ Za prevode gl. Bister in Kuhner, ur., *Koroška slovenska poezija/Carinthian Slovenian Poetry*, 27; Priestly, *Midsummer Night*, 99; *Das slowenische Wort*, 422; *Gedichte aus Kärnten*, 22.

sicer tako pogosti v slovenščini in v pesmih Hartmanove še posebej, so tu razmeroma redki. Kar zadeva zvočno ujemanje: zdi se, da /i/, z izjemo petih ponovitev besede *žito*, ne igra kake posebne vloge; /a/-ji pa so v kombinaciji s tremi omenjenimi soglasniki, /p l v/, in sicer šestkrat v /val/ ('valovi' pšenice in koruze ter cvetic v njej), trikrat v /plav/ ('plavalni' gibi v valovih in nad njimi, 'modrina' plavic), nato pa kot vrhunec /-lav-/ v dveh povzemalnih besedah na koncu: slovo sončnega zahoda v *poslavlja* in naključni božji blagoslov v končnem *blagoslavlja*.

6.6 Bor kipi v nebo

Ta pesem je bila prvič objavljena l. 1952 in sestoji iz dveh zaporednih sonetov v trohejskem pentamtru z malenkostno razliko v tercetnih rimah [ABA ABA, ABA ABB] in v prvem verz, ki je eno stopico prekratek. Podobno kot v pesmi Dehteči mrak imamo tudi tu opraviti z glasovno instrumentacijo na vseh treh ravninah. Na površinski ravnini opazimo veliko primerov površinskih zvočnih figur: ponavljanje naglašene zloga /-or-/ v prvi kitici (*bOR*, *gORe*, *mORe*, *mORDa*), kopičenje naglašanih /a/-jev v osrednjem delu (*preSAdil*, *močVAR*, *poMLAdil*; *oBLAKE*, *ZGRAdil*, *poMLAdi*, *naGRAdil*; *naGRAdil*, *ZGLAdil*, *SLAvčki*, *teSARji*, *SVAtje*, *GMAjne*, *BAJne*) itd.

Na srednji ravnini je poudarek na dveh ključnih besedah: omenjeni zlogi /-or/, ki jih podčrtujejo drugi naglašeni /o/-ji, poudarjajo morfem /bor/; kot nasprotje tega najdemo v zadnji kitici ne le samostalnik *trepetlika*, ampak tudi glagol, iz katerega je samostalnik izpeljan (*trepetaš*), in druge /e/-jevske in /i/-jevske besede (*vItko*, *dEbLo*, *vesElje*, *tI*, *bEžno*, *morjE*, *brezbrEžno*). Na najgloblji ravnini je vidna raba zvočne simbolike, ki temelji na asociaciji [+temnega] z [+velikim], [-temnega] z [-velikim]: mogočni bor, ki vsebuje [+temni] zlog /bor/ je obdan s [+temnimi] zlogi: *BOR kipi v neBO vrh GOre/ KDO ... MOrE*; medtem pa je mala vitka trepetlika poimenovana z vrsto [-temnih] zlogov, /trepetlika/, spremlja pa jo tudi skupina [-temnih] zlogov – ne le v pravkar opisani zadnji kitici, ampak tudi npr. v 2. kitici: *GLEda TE v krasoti TREpeTLika/ TI vseh NJENih LEpih ...*

Bor kipi v nebo vrh gore.
Kdo, ah, kdo mu v veje zrasti more?
Morda ti, uboga trepetlika!
Dalja je med vama – o, velika!

Bor zeleni, bor vrh sončne gore
ves objet je v juter zlate zore.
Gleda te v krasoti trepetlika . . .
Ti vseh njenih lepih sanj se dika.

Kdo bi k tebi v zori jo presadil
iz morečih senc, močvar podgorja,
njen bi veli brst is sok pomladil

in v oblake ji gradove zgradil,
vnel bi vseh pomladi ji obzorja,
jo z močjo nesmrtnosti nagradil.

Jo z močjo nesmrtnosti nagradil,
gube vseh obupov bi ji zgladil.
Bi v zeleno svojo krono ujela
zate vrskov polj in ptic krdela.

Gnezdili bi slavčki v njenih vejah –
jim prisluhnili bi kosci v mejah;
a tesarji, smrtne svate gmajne –
z jeklom stro v borovju dneve bajne . . .

Ko podro za postelj te obsežno,
bor, – pomlad tam v trojni sreči vzklika! –
O, da bi bil – za zibko nežno

vitko deblo tvoje, trepetlika!
Sanje so veselje ti – le bežno . . .
Trepetaš v željá morjé brezbrežno.

6.7 V pregnanstvu

To je ena redkih političnih pesmi, ki izrablja oblikovna sredstva v podporo sporočilu. Prvič je bila objavljena l. 1952, napisana pa naj bi bila bodisi med pesničino triletno internacijo v Nemčiji bodisi kmalu po njeni vrnitvi domov. Meter je pravilen (trohejski štiristopični verz), prav tako rima (ABABCD). Precej je očitnih ponovitev (*Tam... tam... tam; libuška... libuško; V tvoj... v tvojo...; v tujino, oj v tujino; Grmi, grmi*), od katerih jih je nekaj rabljenih za učinkovanje na srednji ravni, o čemer bo govor v nadaljevanju. Sicer pa instrumentacija ni preveč vsiljiva; mogoče je zaslediti določene asonančne in aliteracijske vzorce, npr. 1;6 (*zibel sred POPEvk POLja*), 3;1 (*dOm OčetOv Ob pOtOku*) in 4;1–2 (*pECA SIVA, ŽIVE SKALE*). Drugoravninska fonetična sredstva v tej pesmi so sledeča: Zvočno ujemanje se začne s /t-m/ v *tam* in /d-m/ v besedah *domovina, domača* in *dom* (morfem /dom/ ima tudi vlogo ključne besede; ti soglasniki se ponavljajo skozi celotni prvi dve kitici; v njih jasno odmevajo izgnankine pogoste misli na dom (kot biti tam, tj. ne »tu, v taborišču). V drugi kitici se zvočno ujema naglašeni // (ta samoglasnik je v slovenščini sorazmerno redko rabljen!), s čimer ustvarja nasprotje med pesničinimi dragimi Libučami (*libUška, libUško, dUh moj, grUd, ljUbljeno*) in sivim okoljem življenja v izgnanstvu (*tUjino, tUjino, krUto silo*); v tretji je to še okrepljeno (*žUlji, maščUje, kaznUje, tUjčev*). Na koncu sta /t..m/ v četrti kitici zamenjana v /m..t/ v *Matjaž* (šumevec je okrepljen s ponovitvami /š/-ja, npr. *vkreši, daš, reši*): legendarni kralj Matjaž spi in čaka pod Peco (približno 12 kilometrov od pesničinega doma v Libučah), da se prebudi in premaga sovražnike Slovencev.

Tam, kjer Peca riše sence
dih njen v žitnih poljih mré,
hribčki stražijo Slovence,
cerkve z njimi govoré:
tam je tekla moja blaga
zibel sred popevk polja;
tam je moja mila, draga
domovina, dar neba.

Oj libuška vas domača
oj libuško ti poljé!
V tvoj objem se duh moj vrača,
v tvojo grud hite željé:
v hišo ljubljeno, edino,
ki sovrag nam jo je vzel
in v tujino, oj v tujino
s kruto silo nas je vklel.

Dom očetov ob potoku –
ti si nas v družini grel . . .
Mrje mati nam zdaj v joku,
očka daljni grob je vzel.
Bratom, sestram robstvo kletó,
trdi žulji so v zasmeh . . .
Kdo nas vse maščuje sveto,
kdo kaznuje tujčev greh?

Grmi, grmi, Peca siva,
žive skale nam odpri!
Oj, predolgo v tebi sniva
vojska Kralj' Matjaža, spi . . .
Dvigni meč in ogenj vkreši,
da svobodo spet nam daš!
V božjem nas imenu reši
zlobe tujca – Kralj Matjaž!

6.8 Skrivnostni zvok

Končno je tu politična pesem, ki predstavlja kar najmanjšo (rekel bi, praktično neobstoječo) instrumentacijo: Skrivnostni zvok (1972). Poudariti je treba, da ne trdim, da v pesmi ni nobenih fonetičnih sredstev, ampak le to, da so razmeroma nepomembna.²⁰ Pesem ima seveda nekaj rim: *srCA ... smeHLJA ... poLJÁ ... iz SNA ...*

TLA in *PECI ... RECI*. Je še nekaj drugih zvočnih ponovitev in tudi aliteracija /s-z/ v prvih devetih verzih. Trdim pa, da je na splošno raba zvočnih struktur minimalna. To je seveda subjektivna ocena; bolj dobrodošla bi bila analiza objektivnega tipa.

Draga, kje si zvok ujela,
vzklik iz mojega srca . . .
poješ, da smehlja
se v soju lune
roso cvetje sred' poljá.
Da, zapoj Matjažu v Peci!
Spev naj ga zbudi
iz sna.
V zvoku mojem
v liri tvoji
budi ga in z mano reci:
Pridi iz skale –
na zelena naša tla!

6.9 Povzetek primerov

Teh osem pesmi predstavlja različne primere pesničine izrabe fonetičnih in fonoloških sredstev. Zadnja omenjena, Skrivnostni zvok, izrablja ta sredstva le minimalno; ker je nekaj zvočnega ponavljanja celo v najbolj nezanimivi prozi, analiziramo takšne pesmi kot nekaj, kar ne izrablja nobelih posebnih sredstev instrumentacije. Vsi ostali predstavljeni primeri tako ali drugače izrabljajo zvočnost. Ena izmed njih, Moja pesem, uporablja samo instrumentacijo; druga, V samotni koči uporablja instrumentacijo in zvočno simboliko. Štiri uporabljajo instrumentacijo in sredstva druge ravnine: Dekle in cvet, V pregnanstvu, Zakaj in Žito valovi. V pesmi Bor kipi v nebo pa najdemo sredstva z vseh treh ravnin.

Glede na analizo pravilnosti metra in rime iz točke 5.1 je mogoče oblikovna pesniška sredstva v teh osmih pesmih predstaviti tabelsko, kot je prikazano v tabeli II. V tej tabeli prvih pet stolpcev predstavlja sledeče: 1 – pravilnost metra; 2 – pravilnost rime; 3 – raba sredstev s površinske ravnine; 4 – zvočno ujemanje in/ali ključne besede; 5 – zvočna simbolika. Znak plus pomeni, da se sredstvo rabi, znak minus, da se ne. Skupno število znakov plus za vsako pesem je podano v zadnjem stolpcu, »Skupaj«.

Tabela II

	1	2	3	4	5	Skupaj
Zakaj	+	+	+	+	–	4
V samotni koči	+	+	+	–	+	4
Dekle in cvet	+	+	+	+	–	4
Moja pesem	+	+	+	–	–	3
Bor kipi v nebo	+	+	+	+	+	5
Žito valovi	+	+	+	+	–	4

²⁰ Pesem brez takih sredstev bi bila *tour de force*!

V pregnanstvu	+	+	+	+	-	4
Skrivnostni zvok	-	-	-	-	-	0

7 Skupna analiza in številčni prikaz

Zgornjo analizo sem razširil na vseh 100 obravnavanih pesmi; rezultati so prikazani v tabeli III. V tej tabeli je najprej prikazanih 75 nepolitičnih pesmi, tem pa sledijo politične.

Tabela III

1. Nepolitične pesmi

	1	2	3	4	5	Skupaj
Advent	+	+	+	+	-	4
Ah ne jokaj	+	+	+	-	-	3
Ajdica in Majdica	+	+	+	-	-	3
Angel luči	+	+	+	-	-	3
Barka plove...	+	+	-	-	-	2
Bela pisma	+	+	+	+	-	4
Beli kristali	-	-	-	-	-	0
Bogata noč	+	+	+	+	-	4
Bolečina	+	+	+	-	+	4
Bor kipi v nebo	+	+	+	+	+	5
Božična	+	+	+	-	-	3
Božična luč	+	+	+	-	-	3
Božična noč	+	+	+	-	-	3
Bratovi gomili	+	+	+	-	-	3
Da pomlad zadehti!	+	+	-	-	-	2
Dečva	+	+	+	-	-	3
Dehteči mrak	+	+	+	+	+	5
Dekle in cvet	+	+	+	+	-	4
Deklica mala	+	+	-	-	-	2
Dekliška	+	+	+	-	-	3
Depresija I	+	+	+	-	-	3
Domotožje	+	+	-	-	-	2
Domotožje v maju	+	+	+	-	-	3
Grej mi, zlato ...	+	+	+	-	-	3
Idila ob košnji	+	+	+	-	-	3
Izbrana	+	+	+	-	-	3
Junaška pevka	+	+	+	-	-	3
Kako vse je tuje!	+	-	+	-	-	2
Kdo bo tebe ...?	+	+	-	-	-	2
Kolo	+	+	-	-	-	2
Kresna noč	+	+	+	-	-	3
Krik jeseni	-	-	+	+	-	2
Kruh domači	+	+	+	-	-	3

Lepa Gelka	+	+	+	-	-	3
Libuško polje	+	+	+	-	-	3
Majnik	+	+	+	+	-	4
Materin blagoslov	+	+	+	-	-	3
Mlin	+	+	+	-	-	3
Moja pesem	+	+	+	+	-	4
Moj dom	+	+	+	-	-	3
Moji spevi	+	+	-	-	-	2
Moj vrtnar	+	+	+	-	-	3
Na trati	+	+	+	-	-	3
Na valovih	+	+	+	-	-	3
Najmanjši brat	-	+	+	-	-	2
Nate mislim	+	+	+	-	-	3
Ne laži mi	+	+	+	-	-	3
O Podjuna!	+	+	+	-	-	3
Odmrli list	-	-	+	+	-	2
Piščal	-	+	+	-	-	2
Pojdi na vrt ...!	+	+	+	-	-	3
Pomlad budi	+	+	+	+	-	4
Premišljevanje	-	-	+	-	-	1
Pridi k nam	-	-	+	+	-	2
Ranjena samota	-	-	+	-	-	1
Razbita kupa	+	+	+	-	-	3
Rožni dih	-	-	+	-	-	1
Sen ob žitu	+	+	+	-	-	3
Sijaj sonce	+	+	+	-	-	3
Skrivnost srca	-	-	-	-	-	0
Sliko dam ti	+	+	+	-	-	3
Sprehod	-	-	+	+	-	2
Srce, zapoj!	+	+	+	-	-	3
Veseli ptiček	+	+	+	-	-	3
Vigred	+	+	-	-	-	2
V Korte	+	+	+	-	-	3
V maju	+	+	-	-	-	2
V neki noči	+	+	+	-	-	3
V pomlad	+	+	+	-	-	3
V pomladnem soncu	+	+	+	+	-	4
V samotni koči	+	+	+	-	+	4
Zakaj?	+	+	+	+	-	4
Zlata ura	+	+	+	+	-	4
Žarni maj	+	+	+	-	-	3
Žito valovi	+	+	+	+	-	4

2. Politične pesmi

	1	2	3	4	5	Skupaj
Beseda materina	-	-	+	-	-	1
Cir.-Metod.kres	-	-	+	+	-	2
Cir.-Metod.kresovi	+	+	+	-	-	3
Delo kulture	-	-	-	-	-	0
Gospa Sveta	+	+	+	+	-	4
Kresovanje	-	+	+	+	-	3
Krivični lov I	-	-	+	-	-	1
Krivični lov II	-	-	+	-	-	1
Ljudsko štetje	-	-	+	+	-	2
Moj junak	-	-	+	-	-	1
Naš knežji stol	+	+	+	-	-	3
Naša borba	+	+	+	-	-	3
Naša pesem	-	+	-	-	-	1
Naše vasice	-	+	+	-	-	2
Osveta	+	+	+	-	-	3
Sedmi člen	-	-	+	-	-	1
Skrivnostni zvok	-	-	-	-	-	0
Strah	-	-	+	-	-	1
Tujec in naš boj	+	+	+	-	-	3
Tujina	-	-	+	+	-	2
V divjem vetru...	-	+	+	-	-	2
V pregnanstvu	+	+	+	+	-	4
Volkovi tulijo	+	-	+	-	-	2
Vedno mladi	+	+	+	-	-	3
Zvonovi Gospe Svete	+	+	+	+	-	4

Podatke iz zadnjega stolpca v tabeli III smo potem primerjali; rezultati so predstavljeni v tabelah IV in V. V tabeli IV so nepolitične pesmi primerjane s političnimi.

Tabela IV

	Nepolitične pesmi		Politične pesmi	
Skupne vrednosti				
0	2	(2,7 %)	2	(8,0 %)
1	3	(4,0 %)	7	(28,0 %)
2	16	(21,3 %)	6	(24,0 %)
3	39	(52,0 %)	7	(28,0 %)
4	13	(17,3 %)	3	(12,0 %)
5	2	(2,7 %)	0	(0,0 %)

Iz tabel III in IV je razvidno (kolikor je ta analiza veljavna), da nepolitična poezija Hartmanove skuša biti slušno privlačna, evfonična, lirična. Njena poezija z bolj tradicionalno tematiko (gl. tabela I) – v njenem objavljenem delu več kot 93 % pesmi – se močno naslanja na pravilni meter in rimo; po tej analizi ima več kot 70

% teh nepolitičnih pesmi skupne vrednosti 3, 4 ali 5 v tabeli IV – drugače povedano, sedem pesmi od desetih izrablja tri ali več običajnih sredstev, ki prispevajo k temu, da so pesmi glasovno prijetnejše, bolj lirične. Po drugi strani pa njenih 25 političnih pesmi le redko izkazuje pravilnost metra in rime; 60 % teh pesmi ima v tabeli IV vrednosti 2, 1 ali 0, tj. večina le skopo uporablja fonetična sredstva.

V tabeli V se primerjajo skupne vrednosti za knjižne publikacije s štirimi različnimi letnicami.

Tabela V

	1934	1952	1972	1982
Skupne vrednosti				
0	0	0	1	3
1	0	1	2	6
2	6	4	7	16
3	11	10	8	17
4	4	4	5	3
5	0	1	0	1
Srednje vredn.	2,90	3,00	2,61	2,28

Za večjo zanesljivost te statistike so v tej tabeli skupaj obravnavane tako politične kot nepolitične pesmi. Zadnja vrsta v tabeli, »Srednje vrednosti«, predstavlja povprečje skupnih vrednosti za posamezno leto. Iz teh števil lahko zaključimo – seveda če je ta analiza veljavna – da se splošna liričnost poezije, ki jo je Hartmanova dosegla v *Dekliških pesmih* l. 1934 (srednja vrednost 2,9), ohranja v *Moje grede* iz l. 1972 (srednja vrednost 3,0), nato pa upade v zbirki *Lipov cvet* iz l. 1972 (na srednjo vrednost 2,61) in nato še dalje upade v zbirki iz l. 1982 (na srednjo vrednost 2,28). Ta trend naj bi bil povezan s povojnim vključevanjem političnih pesmi v njeno delo.²¹ Treba je tudi poudariti, da so številke, podane v zgornjih dveh odstavkih, le funkcija uporabljenega analitičnega pristopa in se lahko uporabljajo le kot **grob** pokazatelj. Kljub temu pa menim, da je ta pokazatelj veljaven.

Če povzamemo: ko se je Milka Hartman lotila političnih tem, je praviloma ne le opustila tradicionalno obliko svoje poezije, ampak tudi liričnost, značilno za to poezijo. Ta težnja se je pokazala v njenih zadnjih dveh pesniških zbirkah, še posebno v zbirki iz l. 1982.

8 Sklep

Zgornje ugotovitve niso presenetljivo nove; vseeno pa pomenijo objektivno potrditev vrste prejšnjih trditev, ki se najdejo v strokovni literaturi, hkrati pa vodijo k novim domnevam.

Prvič, omenjeno je bilo, da Hartmanova ni pogosto zapuščala domačega sveta; kot pravi Kaselj, »[I]e včasih stopi pesnica iz njega, zlasti tedaj, ko obuja boleče spomine na žalostno usodo svojcev in naroda pod bičem tujih in domačih

²¹ Gl. opombo 6.

sovražnikov«. ²² Tu smo glede tega lahko natančnejši: ljudsko tematiko, teme iz kmečkega življenja in vere je opustila le v 25-ih od približno 400 pesmi, se pravi v eni izmed šestnajstih pesmi.

Drugič, Matjaž Kmecl implicira, da je njena poezija izgubila pri kakovosti, kadar je pesnica zapustila domači teren: »[P]rav lirski poezija [je] najkvalitetnejši del njenega slovstvenega snovanja.« ²³ Tu sem, vsaj upam, pokazal, da oblikovna analiza lahko ne le potrdi takšno izjavo, ampak tudi pokaže, v **kolikšni meri** se je zmanjšala liričnost poezije.

Nadalje se pogosto poudarja, da je Milka Hartman kot samouka samorastnica pogosto našla navdih v ljudski pesmi. »Milka Hartman ... po tematiki močno spominja na tovrstno ljudsko tvornost,« je zapisal Matjaž Kmecl; to so poudarjali skoraj vsi pisci, ki so opisovali njeno poezijo, vendar **ne** vsi. ²⁴ Analiza podjunskih ljudskih pesmi, podobna mojemu poskusu, bo pokazala, do kakšne mere je to mnenje pravilno.

Milki Hartman, ki je bila tako zelo doma v tradicionalnem slogu, je bilo gotovo laže doseči določeno liričnost v pesmih, ki jih je oblikovala po zgledu na to izročilo. Kadar koli je opustila podeželske in verske teme, ki so bile v skladu s tem izročilom, in se podala na politično polje, je večinoma opustila tudi tradicionalni meter, rime in tradicionalno liričnost (poseganje po različnih sredstvih instrumentacije). Takrat je ponavadi izbrala modernejši verz, ki ga je (domnevno) mnogo slabše poznala. Vsaj en kritik, Kmecl, trdi, da je bil takšen verz manj posrečen; zgoraj je bilo pona-zorjeno, da je bil takšen verz vsekakor veliko manj liričen, veliko manj evfoničen.

Zgornjim trditvam želim nekako v mejah domnevnega dodati še sledeče: Po eni strani je bil politični položaj koroških Slovencev v času življenja Hartmanove dovolj nesrečen in način, kako je z njimi ravnala nemška večina, dovolj grob, da je bilo neprimerno, da bi tak položaj in ravnanje upesnila v liričnem slogu; groba realnost je bila taka, da jo je poezija boljše ponazarjala, če je ta realnost izstopala v nekem netradicionalnem slogu, v obliki, ki je bila privlačnejša zaradi svoje drugačnosti, brez morda motečih učinkov zvočnih sredstev. ²⁵ Po drugi strani je treba poudariti, da so koroški Slovenci v tisočletju, kolikor časa že živijo pod nemško nadvlado, večinoma mirno živeli in tiho trpeli; zelo redko se jim je upor zdel nekaj naravnega (spomnimo se samo zaprepadenosti koroške javnosti, ko so bile v Selah ukradene volilne skrinjice ob popisu prebivalstva l. 1974). Če se je takrat pesnica preusmerila od »naravne« in lirične tematike, ki jo je imela v osnovi, na (»nenaravno« upor-

²² Kaselj, 5.

²³ Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 160.

²⁴ Opiranje na tradicijo ljudskega pesništva omenjajo Kmecl, *Sodobna slovenska književnost*, 152; Obid, *Die slowenische Literatur*, 9; Bister, *Milka Hartman I*, 72–73; Zablatnik, »Tudi v obliki in slogu se rada naslanja na ljudsko pesem,« *Literatur der Kärntner Slowenen*, 182. Spieler, *Milka Hartman*, 41, pa meni, da je Hartmanova bolj samostojna.

²⁵ Medtem ko se tradicionalna poezija razlikuje od proze že po sami obliki (pravilnost metra, rime in/ali instrumentacije), se v delu Hartmanove njena politična poezija razlikuje od ostale iz podobnega formalnega razloga: ker ji pogosto te lastnosti manjkajo. Tako je Milka Hartman izbrala sredstvo, znano pod izrazom »potujitev«.

niško) politično področje, je bilo mogoče pričakovati, da bo tudi njena poezija zvenela nelirično in »nenaravno«.

Če sem za bralce tega prispevka zadovoljivo ponazoril katero od zgornjih trditev ali če tega nisem storil, menim, da bo začrtani pristop z ločenim preučevanjem instrumentacije na treh ravneh pripomogel k objektivnejši analizi zunanje oblike poezije – vsaj tiste poezije, kjer se zvočna struktura izrablja za njeno učinkovitost.

Iz angleščine prevedla Marta Pirnat-Greenberg.

SUMMARY

The poetry of Milka Hartman falls into two thematic categories: the 'political' and the 'apolitical'. At the same time, some of it belongs to the 'traditional' type, with regular metre and rhymes, and also with the use of phonetic instrumentation. An analytical method is proposed to determine whether the 'political' poems are less euphonious than the 'apolitical' ones. The proposed analysis is at three levels: first, the level of simple sound-repetition, without consideration of meaning; second, the level of meaningful sound-repetitions, using the devices termed 'chiming' and 'key words'; and third, the level of 'sound symbolism'. The analysis is then carried out on those 25 poems by Milka Hartman which have 'political' themes, and 75 'apolitical' poems; examples of analysis are provided of four of the former and one of the latter. The utilization of phonetic devices in each of the 100 poems is then tabulated, and the results for the two groups of poems are contrasted. It is concluded that, indeed, Hartman's poems on political themes, as compared to the others, are as a rule characterized not only by irregular metres and/or irregular rhyme-schemes, but also by less sound instrumentation – that they are indeed less 'lyrical'; moreover, the extent to which this is true is demonstrated. Further applications of the method are suggested. The value of the methodology lies in its provision of objective data with respect to the formal phonetic properties of poetry.

POMENSKE LASTNOSTI UPRAVNO-POLITIČNE IN VOJAŠKE TERMINOLOGIJE V VODNIKOVIH *LUBLANSKIH NOVICAH* (1797)¹

Mineva natanko dvesto let, odkar je Valentin Vodnik v prvem slovenskem (političnem) časniku *Lublsanske novice* (1797–1800) načrtno ustvarjal upravno-politično in vojaško terminologijo in s tem temelje njunega strokovnega jezika. Pričujoča razprava se omejuje na predstavitev pomenskih razmerij med posameznimi terminološkimi leksemi: enopomenskosti in večpomenskosti, homonimije ter sopomenskosti.

It has been exactly 200 years since Valentin Vodnik in the first Slovene (political) newspaper *Lublsanske novice* (1797–1800) systematically created administrative-political and military terminologies and thus laid the basis for their respective technical languages. The present study is limited to presenting semantic relationships between individual terminological lexemes: monosemy and polysemy, homonymy and synonymy.

0.1 Konec 18. in v prvih desetletjih 19. stoletja je v poljudnoizobraževalnih delih slovenskih narodnih preroditeljev začela načrtno nastajati terminologija različnih strokovnih področij. V prvem slovenskem časniku *Lublsanske novice*² (1797–1800) najdemo prvič v takem obsegu izpričano upravno-politično in vojaško terminologijo;³ Valentin Vodnik jo je oblikoval po načelih,⁴ ki jih tudi sodobni terminologi večinoma sprejemajo.

¹ Raziskovalni rezultati so povzeti po avtorični magistrski nalogi Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije (Upravno-politična in vojaška terminologija, *Lublsanske novice* 1797), obranjeni maja 1996 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, mentorica prof. dr. Martina Orožen.

² *Lublsanske novice* od vsih krajev celiga sveta je Vodnik začel izdajati 4. januarja 1797. Natisnjene na 8–10 straneh so izhajale ob sredah in sobotah, od 30. junija 1798 do 27. decembra 1800 pa kot tednik. Prva dva letnika je Vodnik ustvaril sam, od spomladi 1799 dalje pa je Janez Dular (1799: 186–188) na podlagi jezikovne analize – jezikovna izčiščenost in ustaljenost je pričela pešati – ugotovil soavtorstvo Janeza Sušnika. Zunanja podoba LN je bila stereotipna, in sicer po vzoru časnika Wiener Zeitung, odkoder je Vodnik črpal tuje novice. Izvode je dobival po pošti; iz njih je izbiral zanimive novice, jih prevajal, krajšal, komentiral. V prvem letniku LN, ki obsega 103 številke, so na uvodnem mestu novice z Dunaja in posebej iz vladarske hiše, sledijo politični in vojni dogodki iz drugih evropskih držav (rubrike so oblikovane po t. i. teritorialnem vidiku (Vatovec 1961: 73), opremljene z naslovi: Danjsko ali Denemark; Nemško, Berlin; Špania, Madrit; Francoske dežele, Francosko; Združene holendarske dežele, Holland; Laške dežele, Laško, Majland, Benedke, Bologna, Terst, Rim; Moškovia, Moškovitarsko 'carska Rusija', Peterburg, Moskva; England, London, nato domači dogodki iz Ljubljane in okolice. Ko so šli marca 1797 preko našega ozemlja Francozi, je Vodnik novice iz razdelka Lublana zaradi izjemne aktualnosti in zanimivosti postavil na začetek časnika, zaradi obilja dogodkov v posameznih številkah celo na uvodno stran in na konec, izjemoma pa je kar celo številko posvetil vojaškemu dogajanju in objavi prevedenih francoskih oznanil. Vodnik je v prispevkih nihal tudi različne zanimivosti z vsega sveta (potresi, izumi, nenavadni vremenski pojavi ...), zadnji dve strani sta bili rezervirani za male oglase, razglase, oznanila, žitne cene, loterijo in poročila o umrlih.

³ Obravnavana upravna terminologija zajema izrazje z vseh delovnih področij uprave: državne, deželne in mestne uprave, pravosodne, davčne, šolske, cerkvene in vojaške uprave, politična pa zajema predvsem notranje- in zunanje-politične zadeve. Ker se področji uprave in politike marsikje prekrivata, sem njuno terminologijo obravnavala skupaj. Vojaška terminologija je zamejena na ozko vojaško problematiko: z njo poimenujemo predmetnost in dejavnosti, povezane z vojaškim življenjem – vojaške

1 Predstavitev gradiva

Obsežno gradivo za jezikovno analizo obravnavane terminologije sem zajela iz vseh 103 številok prvega letnika Lublanskih novic (1797). Izpis je bil narejen s fotokopiranimi kartotečnimi listki (listkovna metoda) na podlagi fotografskih posnetkov s filma, ki ga hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, po načelu popolnega izpisa (registriran je vsak termin v vsakokratni rabi – v sobesedilu). Kartoteka, opremljena z gesli v izhodiščni obliki besede, kazalkami in vodilkami, vsebuje približno 15.000 kartotečnih listkov. Listke sem ločeno alfabetirala: najprej upravno-politično, nato vojaško terminologijo (upravna zajema tudi vojaško upravo). Terminološko gradivo sem razvrščala glede na vsakokratne potrebe analize: glede na izrazno podobo na enobesedne termine (netvorjenke in tvorjenke), večbesedne (terminološke besedne zveze) in terminologizirane opise; po besednovrstnosti na samostalniške, pridevniške besede in glagole (razvrstitev po uvrščevalnih pomenskih sestavinah); po izvoru (domači – prevzeti termini, citatni termini); glede na kriterij jezikovnega razvoja (historizmi, zastareli in starinski termini na ravni diahronega procesa, medsebojna konkurenca sopomenskih terminov na sinhroni ravni).

2 Pomenska analiza upravno-politične in vojaške terminologije

2.1 Izrazna podoba

Za osvetlitev pomenskih lastnosti terminov (eno-/večpomenskost, homonimija, sopomenskost) je najprej potrebno razmejiti eno- in večbesedne termine (terminološke besedne zveze).

2.1.1 Analiza Vodnikovega terminološkega gradiva je na izrazni ravnini pokazala težnjo po enobesednosti, ki obenem ustreza načelom kratkosti, jedrnatosti in preglednosti. Vodnik se je zavedal teh prednosti, saj se je trudil najti vsakemu stro-

---

enote in njene pripadnike, čine, vrste orožja, povelja in prisege (vojaška uprava ne sodi v njen okvir). – O razvoju slovenskega vojaškega jezika piše Tomo Korošec (1996: 211–232) kot o obdobjih vzponov in zastojev, npr. Obdobje pred Komelom – pred letom 1872, Komelovo obdobje od 1872 do 1919, Obdobje zastoja v Kraljevini Jugoslaviji. Pred letom 1872 omenja le natisnjen vojaški pravilnik s členi o kaznivih dejanjih in kaznih Vojskini sklepi za cesarsko kraljevo armado iz leta 1814, pri čemer Vodnikovega terminološkega deleža, objavljenega v Lublanskih novicah (1797–1800), žal ni upošteval.

⁴ Vodnik se je zavedal, da strokovni jezik predstavlja enega od podsistemov knjižnega jezika, strokovno izrazje pa njegovo konstitutivno prvino, kar je sam razložil takole: »*Sledna vmetnost ima svoje la/tne befede; tudi vč imate svojo visho kuhin/ke fivari prav imenavti, tedaj bodete narbol snale mojimu flabimu perzhetku popolnimoft naloshiti. Zhemu befede krafti? Al ni floven/ki jesik sadofti premoshen?*« (Vodnik 1799: 3). – Če primerjamo Vodnikova teoretična izhodišča s stališči Mateja Cigaleta, ki jih povzema v uvodu k Znanstveni terminologiji (1880), vidimo, da so si v marsičem podobna, le da jih je Cigale še nadgradil. Znan, ustaljen izraz ne kaže opuščati; če je potrebno poiskati novega, naj se upošteva načelo razvidnosti pomena. V znanstvenih besedilih so prevzeti termini pričakovani, toda raba je upravičena, če gre za prevzemanje iz korena, ki je v slovenščini znan ali če se nahaja v starejših pisanih virih. Prevzete termine je potrebno oblikovati po pravilih slovenskega jezika, upoštevajoč načelo primernosti, uporabnosti in doslednosti. Cigale se je pri delu skliceval na češke in slovaške terminologe: izogibati se je potrebno pretiranemu purizmu in nepotrebnemu klasicizmu. Sopomenskost terminov ni odraz bogatosti slovenskega strokovnega izrazja, a šele raba bo uzakonila ustreznejšo varianto. Slovenskemu jeziku tudi »očita« pomanjkanje samostalniških terminov.

kovnemu pojmu ustrezen enobesedni termin, ki je bil tudi ekonomičen in lažje zapomnljiv. Gradivo kaže na številčno in po raznolikosti bogatejši fond upravno-političnih kot vojaških enobesednih terminov, čeprav je obseg obeh tipov strokovnih besedil približno enakovreden (širši delovni obseg uprave in politike, ustaljena raba mednarodnih terminov, znanih iz nemške upravne in politične terminologije – Vodnik je namreč veliko člankov priredil iz dunajskega časnika *Wiener Zeitung*). Znotraj enobesednih terminov prevladujejo samostalniki: z upravno-političnega področja jih je 86%, z vojaškega 67%, večina ostalih so glagoli, pridevniki kot deli terminoloških besednih zvez povzročajo njihovo stalnost, prislovov ni potrjenih. Izrazno so termini lahko (a) enobesedni: z upravno-političnega področja večinoma samostalniki, npr. *Zar*, *grafina*, *vajvodstvo*, *šhkofia*, *polizajmini/ster*; z vojaškega prevzeti, npr. *aubiza*, *fregata*, *korveta*; (b) dvo- ali večbesedni z levim (izpeljava) ali desnim prilastkom, npr. *fodna*, *męstna*, *deshelna*, *dvorna*, *duhovna*, *poštavodajna*, *gruntna*, *rudna*, *pravdna* + *gospofka*, *kraluvanje po poštavah*, *poštave narejavi*; jedro in določilo glagolskih terminoloških besednih zvez, npr. *toshiti*, *odstaviti*, *imenuvati*, *preiskovati*, *voliti*, *terjati* + *ministra*, *namęstnika*, *poslanika*, *general*, *leutnant*; (c) skrajšana varianta terminološke besedne zveze, t. i. kratka (enobesedna) oblika termina; predstavljam jo pri sintagmatski sopomenskosti terminov; (č) enobesedne krajšave, ki so redke, npr. *gr.* (graf), *batt.* (battalion), *F.M.L.* (Feldmar/halleutenant), saj se Vodniku razen pri pogosto ponavljajočih se situacijah (ekonomičnost) niso zdele utemeljene.

2.1.2 V okviru terminoloških besednih zvez je izkazan največji delež levoprilastkovnih, pri čemer konkretni primeri potrjujejo, da kakovostni pridevniki ne morejo tvoriti terminološke zveze; izvzeti so tudi svojilni pridevniki, ki nimajo vsaj potencialne možnosti za pretvorbo v množinski svojilni roditelj,⁵ npr. *ze/arjova ftrasha* – (od) cesarja, za cesarja. Vsi izpričani prvotni kakovostni pridevniki so prešli med vrstne – to so t. i. konverzni vrstni pridevniki, npr. *dolge* in *kratke rifanze*, *vik/hi vajvoda*, *narvik/hi svetvalez*, *pervi ministar* 'predsednik vlade'. Najobičajnejša sestavina terminoloških levoprilastkovnih zvez so nekonverzni (prvotni) vrstni pridevniki, ki so nastali iz terminoloških samostalnikov, npr. *deshelna naredba*, *fodna oblast*, *inspector/ka komis/sia*, *pravdni ministar*, *opravilna oblast*. Višji odstotek desnoprilastkovnih zvez, kot je značilen za sodobno splošno in terminološko besedje, lahko kljub Vodnikovi puristični naravnosti pripišemo nemškemu vplivu. Še vedno so se Vodniku zapisali naslednji tipi (največkrat kalkiranih) zvez: *sklep od vladanja*, *Prefect zhes latin/ke shole*, *perprava k'vojski*, *soldati na (suhim, morji)*, *perprava sa ftręl*, *kojniki s'shelesnimi oklepi*, *pooblasteni sa/na mir* (nekatero zveze delujejo kot opisi).

⁵A. Vidovič Muha (1988a: 87–90) teoretična izhodišča preverja na konkretnem gradivu. Na trditev, da kakovostni pridevniki ne morejo tvoriti strokovne besedne zveze, odgovarja s spoznanjem, da le-ti izražajo relativnost vrednotenja, ocene, lastnosti, kar se da formalno dokazati, med drugim, z njihovo sposobnostjo stopnjevanja, strokovna poimenovanja in njihove pridevniške sestavine pa lahko izražajo le lastnosti, ki se dajo definirati kot absolutne in nespremenljive. V nadaljevanju navaja najpogostejše skupine konverznih in prvotnih oz. nekonverznih pridevnikov znotraj strokovnih besednih zvez.

2.1.3 Terminologizirani opisi so v procesu oblikovanja in normiranja terminologij posameznih strok pričakovani. Pri Vodniku se pojavljajo kot nadomestilo za termin, npr. *preneh od boja na en nesgovorjeni zhaš* 'sklenitev trajnega premirja', kot različice k poskusnemu terminu, npr. *pi/ma sa mir*, *pi/ma ze/arf/kiga poterjenja*, *pi/ma poterjeniga mira*, *pi/ma, katere poterdio mir* (opisno), kot opis k citatnemu terminu, npr. *inquisition: krivava praviza zhes krivoverne, duhovna praviza zhes krivoverze*.

2. 2 Pomenske lastnosti terminov

2.2.1 Enopomenskost termina (en pojem – en izraz) je za nedvoumnost strokovnega sporočanja pomembna, a žal nedosledno uresničevana lastnost terminologije. Vendarle vsebuje vsak termin definicijo, ki je posledica dogovora, v njenem okviru pa je pomenski obseg termina natančno opredeljen in razmejen na podlagi strokovnih znanj. Če upoštevamo začetništvo Vodnikovega terminološkega dela (poskusne tvorbe) in s tem povezano neustaljeno rabo, ne preseneča pojav večpomenskosti, saj je lažje kot tvoriti nov termin, dati že obstoječemu z istega strokovnega področja nov pomen, ki je z njim v določeni zvezi. Gre za razširitev pomena besede, in sicer s pomensko vsebovanostjo, ki temelji na nad-/podpomenskosti, z metonimijo, sinekdoho,⁶ npr. *sodba*: 'sodišče', 'sojenje, sodni proces' in 'obsodba oz. odločitev sodišča ob koncu sodnega postopka':

En v'krivni svęsi sapleden je v'permor'skim meřti Calais vjet, inu v'Paris pred *sodbo* perpelan, ta je imel 4000. gotovih luidorjov po 9. fl. per sebi. Pravio, de per tej *sodbi* negređe vse po pravizi, ker jih je she dořti řkus perjatle prořto puřhenih,... (LN 1797, 20/4) 'sodiřçe' in 'sojenje' Na meřti se takim *sodba* řtri, inu imajo ob glavo djani biti. (LN 1797, 71/2) 'obsodba'

Pri večpomenskih terminih je dostikrat težko ugotoviti, kateri pomen je prvotni. Iz obravnavane terminologije je razvidno, da je večpomenskost najpogosteje izpričana pri tedaj znanih in ustaljenih terminih, npr. *pravda* ('tožba' in 'sodni proces'), *go/pořka* ('oblast', 'predstavniki oblasti' in 'upravna enota'), *povele* ('vojaški ukaz' in 'poveljstvo'), *bramba* ('obramba' in 'vojaško zavezništvo'), *artilleria* ('vrsta orožja – topništvo' in 'pripadniki reda vojske, oboroženi s takim orožjem').

2.2.2 Večpomenskost je potrebno ločevati od homonimije.⁷ Slednja kot običajni pojav splošne leksike ni mogla obiti niti terminologije; zaradi popolnega razhajanja pomenov kljub izrazni prekrivnosti pojav homonimije ni moteč. Poglejmo si primer homonima v sobesedilu:

⁶Možnost pomenske razširitve na podlagi pomenske vsebovanosti (nad- – podpomenskost) upošteva poleg metonimije (s sinekdoho) in metafore A. Vidovič Muha (1997: 1–14).

⁷Slovenski ekvivalent enakoizraznost za homonimijo, ki ga uvaja A. Vidovič Muha (1997: 9) namesto enakozvočnica (Toporišičeva Slovenska slovnica, Enciklopedija slovenskega jezika), je potreben zaradi slovenjenja izrazov homofonija – enakozvočnost in homografija – enakopisnost. Pri homonimiji gre prav za prekrivnost glasovne in pisne podobe najmanj dveh leksemov, ki imata popolnoma različne pomena.

Dva *rasdeľka* soldatov se per mozhnim ogradi Metz nabera,... (LN 1797, 13/6) 'vojaška enota'
 ..., inu per nafhik zefar/fkih beľednikih sagovarjanje najdit, kakor dva inu tridefeti *rasdeľik* patenta sa podloshne raslozhno povę. (LN 1797, 89/2) 'del uradnega dokumenta'

Na sinhroni ravni je izrazna prekrivnost homonimov naključna. Da gre za dva leksema, dokazuje, kot rečeno, popolna nepovezanost njihovih pomenov, npr. *Cavalęr* (voj. 'konjenik', upr. 'plemič kot družbeni stan'), *novinez* (voj. 'rekrut', upr. 'samostanski novinec'), *kravevi* (polit. 'zagovorniki oz. privrženci monarhije', voj. 'kraljeva vojska'). Zanimivo je, da je največ homonimnih parov prav iz upravno-politične in vojaške terminologije; le-ti pa na diahroni ravni kažejo na določeno povezanost pomenov terminov dveh različnih strokovnih področij, npr. pripadniki konjenice v srednjeveški najemniški vojski so bili lahko le plemiškega rodu.

2.2.3 Najbolj razširjena pomenska lastnost obravnavane upravno-politične in vojaške terminologije je sopomenskost (pomenska enakost med leksemi). Vodnik se je zavedal, da ta sicer običajen pojav naravnega jezika strokovnemu jeziku ni v prid, temveč kaže na njegovo poskusnost in neustaljenost (izvzeta je opozicija domači – prevzeti termini); upoštevati pa je potrebno tudi dejstvo, da so obravnavani termini izpričani v publicističnem besedilu, kjer zaradi širšega naslovnika razlage terminov s sopomenkami in definicijami niso bile nič posebnega. Kadar so leksemi enopomenski, to velja najpogosteje prav za terminologijo, zajema sopomensko razmerje celotni leksem, v nasprotju z večpomenskimi, ki vstopajo v to razmerje z najmanj enim pomenom (Vidovič 1997: 9). Sopomenskost izrazja lahko preverjamo z različnih stališč: ujemanje v predmetnem pomenu se zdi za strokovno izrazje najprimernejše, neustrezno pa je presojanje po konotacijskih oznakah (neeks-presivna raba je za termin obvezna) in po zamenljivosti v besedni zvezi ali sobesedilu (diferenciran izbor, saj je raba domačega ali prevzetega termina lahko odvisna od vrste strokovnega besedila in naslovnika oz. sporočanje namena). Sopomenskost se pojavlja v obliki paradigmatске in sintagmatske variantnosti (Averbuh 1986: 40–41).

2.2.3.1 Pri paradigmatски sopomenskosti, za katero je značilno več strokovnih poimenovanj za en pojem, ki se realizira neodvisno od sobesedilne rabe, so v gradivu potrjeni različni pari (tudi sopomenski nizi): domači – prevzeti termini, prevzeti – prevzeti, domači – domači termini. V nasprotju s sopomenskostjo splošne leksike, kjer gre največkrat za podobnost pomenov leksemov, sopomenski termini praviloma izražajo identične pomene, zato jih imenujemo dvojnice (dublete) ali popolne sopomenke. Dvojnice so v današnjem času za posamezne stroke še posebej tipične; konkurirajo druga drugi, nobene ni potrebno izločiti, saj ima vsaka svoje prednosti: domači termini se skladneje vključujejo v leksikološki sistem, mednarodni pa pomagajo k poenotenju pojmov in mišljenja.

Sopomenskost domačih in prevzetih terminov je sorazmerno pogost pojav, ki jo Vodnik na izrazni ravni predstavlja različno in večkrat dopolnjuje z definicijo, npr:

Verfthe barke so te narvčkŕhi barke (*linienschif*) katere v' narimenitniŕhi verfti ŕtoje, kader je boj na morji. Imajo po 70. notri do 120. ŕhtukov; so vidit kakor bi ŕeli gradovi po morju plavali. (LN 1797, 4/4)

Prim. Devet *verftneh bark* ŕmo sgubili v' boji s' englesimi, to je takeh bark, katere so narvčkŕhi, po tri verfte ŕhtukov imajo eno verh druge, inu per morŕkim boji v' prvi verfti ŕtoje. (LN 1797, 91/4)

l...l; inu bodo ŕeboj vseli, dve *havbize*, ali *drobisharze* (*ŕhtuke*, is katerih ŕe kamnje, ŕhebli, zhepine, inu vsake ŕorte drobish ŕtręla, kar ŕe tudi prave, s'kertazhami ŕtręlat)...(LN 1797, 16/3)

Nafh *Admiral* (*morŕki vajvod*) je dve englandŕke barke vjel;... (LN 1797, 2/3)

l...l, inu *janizharji*, to je *turŕhki ŕoldatje* so 2000 kristianov vmorili. (LN 1797, 39/4)

Tukej inu drugot ŕtojeŕhi batallioni v' eno mero *novinze* ali *rekrute* dobivajo,... (LN 1797, 67/5)

ŕeŕtnajŕti *Roshnizvęta* je *Doshe* sanaprej pod imenam *deshelakov president*, prvizh v' novim oblazhili ŕe perkasal,... (LN 1797, 60/2)

Prinz *Joshef Dvornik* ali *Palatin* hodi po Ogerŕkim okrog, inu preględuje ogerŕke ŕoldate,... (LN 1797, 55/6)

Prim. *l...l*, de so njih kraleva viŕokoft viŕŕhi vajvod *Joshef* sa *ogerŕkiga dvorniga tovarŕha*, ali sa *Palatina* svoleni,... (LN 1797, 2/2)

Prim. Prinz *Joshef ogerŕki Palatin* ali *dvorni graf* je perŕhal na Dunej 12. tiga meŕza. (LN 1797, 59/1)

2.2.3.1.1 Enobesednih sopomenk k ustreznemu prevzetemu enobesednemu terminu – tip (a), je veĉ kot prilastkovnih zvez – tip (b). Domaĉe in prevzete sopomenke lahko razvrŕtimo glede na njuno medsebojno razmerje oz. funkcijo:

a1) ponazarjalna in pojasnjevalna vloga prevzetega termina (enkratna pojavitev) k domaĉi ustreznici, npr. *departement* – *okrajna* (39),⁸ *Kolonia* – *ŕeliŕhe* (7), *Gefandter* – *poŕlanik* (101), *legation* – *poŕlania* (4), *Constition* – *poŕtava* (83), *agent* – *opravilnik* (7), *exerzirati* – (*v*)uriti (5), *vaditi* (2);

a2) poskusna tvorba domaĉih terminov (pomenska vsebovanost, metonimija, novotvorjenke) k prevzeti ustreznici (sopomenski niz), npr. *opposition* (1) – *supergovorez* (3), *vŕtavlavez* (1), *naprutnik* (1); *Direktorium* (13) 'upravni svet, v Franciji tedaj vrhovna uprava' – *visharŕtvo* (11), *vishanje* (3) (tudi: 'vladanje' (10)), *ladanje* (9), *vladanje* (3), *oblaŕt(u)vanje* (14) (tudi: 'oblaŕ' (7)); *Couriere* (2), *ŕhtaffęta* (2), *pot* (4) – *tekar* (54); *General-pardon* (6), *pardon* (2) – (*ŕplo*) *odpuŕhanje* (2), *preględanje* (1), *ŕplo* *posablenje* (1); *audienz Sal* (1) – *saŕli/havniza* (1);

a3) medsebojna konkurenca sopomenskih ustreznic se kaŕe v enakorednejŕem ŕtevilu pojavitev, npr. *purgar* (16) – *meŕtnan* (28); *rekrut* (2) – *novinez* (9), *novak* (3); *ŕrajofŕt* (6) – *proŕtoŕt* (12); *gliha* (2) – *enakost* (5); *rihta* (3) – *ŕodba* (9); *shold*

⁸ V oklepaju navajam ŕtevilo vseh pojavitev navedenega termina v 1. letniku Lublanskih novic. V citiranem gradivu pomeni zapis, npr. LN 1797, 59/1, leto objave v Lublanskih novicah, ŕtevilka ĉasnika in stran citata.

(13) – *vojška* (316); *republika* (173) – *f(v)ojbodstvo* (30)/*f(v)ojbodnost* (7); *firšht* (66) – *knęs* (6); (*v*)*ęrb* (10) – *deleřh* (5); *president* (19) – *predřędnik* (24);

a4) približne sopomenske ustreznice, ki so v bistvu nadpomenke prevzetim terminom, npr. *Proveditor* (5), *Gouverner* (3) – *oblastnik*; *Doshe* (15) – *vajvod*, *deshelakov president*;

Prinz Karel pride na Pęmko sa *Gouvernerja* ali sa *oblastnika* zhes Pęmko kralęstvo,... (LN 1797, 101/7)

Prim. ..., de v'beneřhki Istri nemarajo sa beneřhke gořpode nizh, inu de je šę en *Proveditor* ali *oblastnik* v'Terřt perbęshal,... (LN 1797, 60/2) 'pokrajinski namestnik v Beneški republikli'

a5) iz sobesedila je razvidna (izjemoma) stilna zaznamovanost sopomenke, npr. *soldat* (311), *sholņęr* (9) – *vojřhak* (12), *vojřkuvavez* (3);

Govore, de tukej okol řtoęzha kolonna *soldatov* pod *Feldzeigmařtram Terzi řkorej* pojde dalej pruti *Lařhki desheli*. (LN 1797, 59/4)

Prim. Bog daj řrežho, inu sdravje, inu ohrani nařhe kraje řkus tiga lubesniviga *Kralęviga vojřhaka!* (LN 1797, 18/7)

b1) pojasnjevalna vloga prevzetega (citatnega) termina se kaže v enkratni pojavitvi, ko *Vodnik* prvič omenja slovensko različico termina, npr. *Senat* (1) – *sgorna hiřha Parlamenta* (5), (*sbiraliřhe, hiřha*) *tih řtariřhih* (3+1); *linienschif* (1) – *verřtne barke* (30);

b2) uvajanje poskusnih novotvorjenk (sopomenskih nizov) ob znanih prevzetih terminih, npr. *Contre Admiral* (1) – *nameřtni Admiral* (2); *Ulani* (8) – *Polřki kojniki* (1); *lizitiranje* (19) – *povikřhanje* (1); *fregata* (47) – *drugoverřtna barka* (2) (tudi: *drugoverřtniza* (1), *drugoverřtna* (4)); *Flügeladjutant* (1) – *rozņni adjutant* (1); *Admiralität* (1) – *morřki řvet* (1); *Admiral* (73) – *morřki vajvod* (4); *Cenřor* (1) – *bukve pregleđuvalez* (1), *pregleđvavez bukuv* (1), *pregleđovez* (1); (*ogerřki*) *Palatin* (8) – (*ogerřki*) *dvornik* (6), *dvorni tovarřh* (1), *dvorni graf* (1);

b3) medsebojna konkurenca prevzetih terminov in novotvorjenk se kaže v enakovrednejši številčni zastopanosti, npr. *Landtag* (3) – *deshelni řbor* (13), *deshelno sbiraliřhe* (4); *janizhar* (5) – *turřhki řoldat* (2); *řtuki* (48), *kanoni* (32), *artilleria* (7) – *řtręlna perprava* (20), *perprava sa řtręl* (6);

b4) novotvorjene desnoprilastkovne zveze, ki največkrat delujejo kot opisi, npr. *finanzminiřter* – *miniřter deshelnih perhodkov* (1), *miniřter v'finanz inu v'kameral opravilih* (1); *Banrihtar* (1) – *řodnik krivave pravize* (1); *polizajminiřter* (3) – *miniřter ozhitne varnosti* (5); *řlota* (2) – *mnoshiza (vojřknih) bark* (12), *truma bark* (1).

2.2.3.1.2 Na zgodnji stopnji oblikovanja upravno-politične in vojaške terminologije je raznolika sopomenska variantnost domačih terminov izpričana na besedni – tip (a), in besednozvezni ravni – tip (b). Poleg tradicionalnih izrazov in novotvorjenk najdemo med sopomenkami kalke in popačenke iz nemščine ter poltermine: t. i. strokovno obarvani izrazi so nastali s terminologizacijo splošne leksike, a so ostali na pol poti, ker niso ustrezali vsem važnejřim kriterijem termi-

nološke leksike, npr. načelu natančne pomenske določenosti (nejasna razmejitev od neterminološke rabe), načelu doslednosti oz. ustaljenosti rabe, stilne nezaznamovanosti. Poglejmo si nekaj konkretnih primerov sopomenskih domačih terminov:

a1) na konkurenco domačih sopomenk kaže število pojavitev v gradivu, npr. *terjati* (12) – *i/kati* (6) – *istoshiti* (2); *vkasa* (24)/*vkasilo* (5) – *povele* (17) – *sapoved* (6), 'odredba, odlok'; *osnanilo* (34) – *nasnanje* (41) – *okliz* (6)/*oklizovanje* (1); *perpušhenje* (10) – *pervolenje* (10); *sbor* (61)/*sbirališhe* (56) – *svet* (61)/*svetvališhe* (28); *pravda* (9) – *toshba* (3) – *terjanje* (5); *punt* (14) – *nepokoj* (25) – *prekuz* (3); *opravila* (34) – *rezhi* (6); *bojuvati se* (25) – *vojkuvati se* (15);

a2) sopomenski nizi poskusnih sopomenk, npr. *vhajalzi* (8) – *venpotegnenci* (15) – *vjidejzohi* (1) – *vbęshni soldatje* (2) – *solda/hki pobęgnenci* (1) – *(ven)pobęgnenci* (2);

a3) poltermini: posamezni izraz se povečini pojavlja enkrat ali dvakrat: največkrat gre za kalkirano zvezo glagola s smernim prislovom, npr. *doli vdariti* – *doli poloshiti* – *doli djati* – *doli perpraviti* 'preklicati', *noter poloshiti* – *naprej poloshiti* – *naprej nešti* 'vložit', ali za frazeme iz praktičnosporazumevalnega jezika, npr. 'predati, izročiti' (orožje): *nasaj dati*, *nasaj imeti*, *isrozhati*, *popustiti*, *na tla poloshiti*, *doli poloshiti*, *zhes puštiti*, (*v'roke*) *zhes dati* + dop. v tož.; 'obsoditi': *obfoditi* + os. ime v tož., *sturiti*, *fkleniti*, *podpišati*, *naprej nešti* + *šodbo*, *šodba je stekla zhes* + os. ime v tož.; 'umakniti se': *nasaj se potęgniti/potęgovati*, *nasaj jiti/hoditi*, *nasaj se pomakniti/pomikuvati*, *nasaj se odmakniti*, *umakniti/umikati*, *nasaj se poverniti*, *nasaj se vlezhi*, *prozh se podati*, *oberniti se*, (*nasaj se*) *pobrati*, *odtegniti se is* + dop. v rod.; 'pogajati se': *imęti pogovor*, *dershati pogovor*, *sturiti pogovor*.

b1) medsebojna konkurenca prilastkovnih zvez, npr. *deshelna gospoška* (6) – *deshelna/deshelška oblaf* (4+4); *šodna gospoška* (50) – *šodna oblaf* (1); *pravdni bešędnik* (1) – *pravdni doktor* (1) – *doktar v'pravizah* (1);

b2) besedotvorne variante, npr. *dvorno osnanilo* (3) – *dvorno nasnanje* (5); *deshelni sbor* (13) – *deshelno sbirališhe* (4); *svetvališhe tih 500.* (3) – *svet tih 500.* (6) (tudi: *sbirališhe tih Pętfo* in *sbor tih Pętfo*);

b3) nedosledno upoštevan besedni red – konkurenca levo- in desnoprilastkovnih zvez, npr. *miništer vunajnih opravil* (11) – *miništer zhes vunajne opravila* (1); *vojkne potrebe* (2) – *potrebe sa vojško* (1) – *potrebe k'vojški* (1); *mořki boj* (8) – *boj na morji* (3)/*bojovanje na morji* (1); *štręlna perprava* (20) – *perprava sa štręl* (6).

Če povzamemo predstavljene izsledke, vidimo, da je Vodnik zapisal sopomenski domači ali prevzeti termin kot pojasnilo, ponazoritev, kot poskusno novotvorjenko ali le besedotvorno varianto, medsebojna konkurenca sopomenk pa kaže na obstoj dveh ali več znanih, a ne ustaljenih terminov oz. terminoloških besednih zvez.

2.2.3.2 Sintagmatska sopomenskost termina je v obravnavanem gradivu pojav, pri katerem termin najprej zapišemo v polni obliki (v prejšnji povedi ali na začetku iste povedi), ob ponovni pojavitvi in pri naštevanju pa zaradi gospodarnosti in večje

zgoščenosti izraza le njegov del, npr. *zeľarski soldati* – *zeľarski, soldati*. Vodnik je poleg tega upošteval še splošno razgledanost bralstva in predhodno informiranost, npr. z omembo v eni od prejšnjih števil. T. i. kratka oblika termina je po pomenu enaka osnovni, pojavlja pa se lahko le v odvisnosti od sobesedila (govornega položaja), ne na sistemski ravni.⁹ Dopustna in upravičena ostaja le toliko časa, dokler je pomen iz sobesedila nedvoumno razviden. V gradivu je kratka oblika najpogosteje izkazana pri najfrekventnejših terminih, iz česar sledi sorazmerna pogostnost rabe. Izpričana sta dva načina tvorbe: skrajševanje z leksikalnimi (a) in besedotvornimi sredstvi (b):

a) opuščajo se levi ali desni prilastki (in oboji) iz terminoloških besednih zvez, npr. *ľodna goľposka* – *ta goľposka* (>kazalni zaimek< služi Vodniku kot določni člen, ki onemogoča dvoumnost), *voľfka naklada* (5) – *naklada* (5), *voľfke barke* (23) – *barke* (33), *ponudba na mir* 'mirovna pogodba' (2) – *ponudba* (3);

Minister Pitt je *ľpodni hiľhi Parlamenta* naprej perneľel, de sa prihodno ľejto potrebuje 276. million goldinarjov. (LN 1797, 3/6)

Prim. V'Londoni 7. dan Grudna je minister Pitt pred sbiralšham *vľpodni hiľhi* od voľfke inu miru tako govoril:... (LN 1797, 4/3)

Prim. Parlament je v'dve hiľhe rasdeľjen, ena je sgorna, druga je *ľpodna*. (LN 1797, 3/6)

Prim. V'ľpodni imajo ľedeľh ta mala goľpoda, inu purgarji. (LN 1797, 3/6)

b) opusti se jedro v levoprilastkovni zvezi – posamostaljeni pridevniki in števnik, npr. *uľmileni bratje* (6) – *uľmileni* (23), *verľtne barke* (30) – *verľtne* (8), *tiľh 500. mlajľhiľh*, *tiľh 500. ľvetovalzi*, *tiľh pęľtľto mosh* – *tiľh pęľtľto* (68); opustitev enega od korenskih morfemov samostalniške zloženke, npr. *Central-Gubernium* (14) – *Gubernium* (2).

Eni pravio, de je *preňhanje od boja* notri do 23. dnęva tiga meľza, inu de bode boj sazheľ, ako se timzhafi mir ne ľklęne, drugi pa rezhejo, de je *preneh* na ľhtir meľseze ľturjen. (LN 1797, 81/6) 'premirje'

3 Pojavlja se vprašanje, kakšno sled je pustil Vodnikov izvirni terminološki delež pri oblikovanju upravne, politične in vojaške terminologije. Termini so skozi desetletja doživljali različno usodo; del se jih je ohranil v enaki izrazni in pomenski podobi (citatni termini in tujke so bili podomačeni) ali le s spremenjenimi besedotvornimi obrazili: prvotno neslovenske sestavine, npr. *Republikanar*, *Doshe*, vpliv tujega tvorbenega načina, npr. *polizaj soldat* 'vojaški policist', narečni vplivi. Manjši je delež tistih izrazov, ki so le s spremenjenim pomenom prešli v drugo strokovno področje, npr. *odperto piľmo* 'patent' ali pa so se umaknili v splošno besedišče za poimenovanje predmetov oz. pojmov s podobnimi lastnostmi, največkrat

⁹Pojav je potrebno razlikovati od univerbizacije (poenobesedenja), za katerega je značilna pomenska razvidnost leksema ne glede na sobesedilo, npr. *drugoverľna barka*, *drugoverľna* (kratka oblika), *drugoverľniza* (univerbizacija – izpeljanka iz prilastkovne zveze se pomensko osamosvoji): ...; *on ima 16. verľtneh bark*, *20. drugoverľtneh inu 100. ľadij*, *na njeľh je 16. tavshent soldatov*;... (LN 1797, 65/5). Prim. Pred Breľtam jo ostalo 5. verľtneh, 2. drugoverľtne barke, inu v'brodi drugeľh 5. verľtniz inu 4. drugoverľtnize;... (LN 1797, 7/9).

v prenesenem pomenu, npr. *tlaka*, *gof pod -a*, *inquisition*. Opazen je delež terminov, ki so se z upravnimi in družbeno-političnimi spremembami umaknili iz terminološkega fonda hkrati z opustitvijo pojmov, ki so jih poimenovali. Ti, t. i. historizmi, v sodobnem strokovnem izrazju nimajo sopomenk, npr. *dvornik*, *kamrar*, *Krafsia*, *komitat*, *Šhribar/pisar*, *Podesta*, *Proveditor*, *urbar*, *Dragonar*, *husar*, *Ulan*, *kurašer*, *grenater*. Zastareli in starinski upravno-politični in vojaški termini (proces zastarevanja do povsem »mrtvega« izraza, ki »živi« le še v starih zapisih) delujejo časovno odmaknjeno; umaknil se je le izraz, njegov pomen pa je začela izražati sopomenka, npr. *adjutant* – *poročnik*, *dobrovolzi* – *prostovoljci*, *Soldat*, *sholner* – *vojak*, *poštava* – *zakon*, *frajost*, *prostoft* – *svoboda*. Kljub težnji po relativni ustaljenosti terminov je v diahronem in sinhronem pogledu zaznati precejšnjo spremenljivost. Podatek o zastarevanju daje število pojavitev termina v primerjavi s konkurenčno sopomenko, ki kaže, ali gre glede pogostnosti za neomejeno ali omejeno izrazje, ali raba narašča, peša, ali se izraz šele uveljavlja (prim. navedbe o pojavitvah sopomenskih parov ali nizov). Od medsebojne konkurence sopomenskih terminov s konca 18. stoletja je potrebno ločevati stilno zaznamovano arhaično izrazje na diahroni ravni, npr. *besédnik* 'pravnik', *fara* 'župnija', *leutenant* 'poročnik', *vojka* 'vojna'. Tudi veliko število pojavitev zelo pogostih terminov ne daje prave slike o njihovi časovni (ne)zaznamovanosti, kar pomeni, da ni nujno, da izkazana nizka pogostnost (posamične pojavitve) pomeni tudi časovno zaznamovanost.

4 Obravnava pomenskih lastnosti terminologije, zajete v prvem letniku Lublanskih novic (1797), je pokazala, da je Valentinu Vodniku uspelo ustvariti temelje upravno-političnega in vojaškega strokovnega jezika in njegove konstitutivne prvine – terminologije. Seveda pa je jezik živ organizem in tudi dobršen delež »njegovih« terminov je zastarelo in se umaknilo iz rabe, kar ne zmanjšuje pomena Vodnikovega dela za razvoj funkcijskozvrstne razčlenjenosti knjižnega jezika, posebej njegove podzvrsti – strokovnega jezika.

VIRI

- BABNIK, J., 1894: *Nemško-slovenska pravna terminologija*. Dunaj.
- BEZLAJ, F., 1976, 1982, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J), (K–O), (P–S)*, dop. in ur. Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana.
- CIGALE, M., 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.
- PLETERŠNIK, M., 1894–95: *Slovensko-nemški slovar (A–O, P–Ž)*. Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Uporedni rečnik vojnih pojmov srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, madjarški*, 1982. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- VODNIK, V., 1797: *Lublanske novice od vsih krajov celiga sveta*. (1. letnik, 103 številke) Ljubljana.
- 1806: *Slovensko-nemški slovar (rokopis)*. *Kartoteka gesel v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*.
- 1981: *Kuharske bukve 1799*. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vojaški slovar, 1977. Ur.: T. Korošec, S. Petelin, S. Suhadolnik, P. Štukelj, J. Švigelj. Ljubljana: Partizanska knjiga.

LITERATURA

- AVERBUH, K. JA., 1986: Terminologičeskaja variantnost'; teoretičeskij i prikladnoj aspekty. *Voprosy jazikoznanija* 6. Moskva. 38–49.
- DANILENKO, V. P., 1977: *Russkaja terminologija*. Moskva.
- DULAR, J., 1975: Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih. *Slavistična revija* 23/2. 197–222.
- 1979: O jeziku prvega slovenskega časnika. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 183–194.
- KELEMINA, J., 1933: *Pravne starine slovenske v filološki luči*. Ljubljana.
- KOROŠEC, T., 1984: Razmerje med splošno tehniško in vojaško leksiko. Zbornik 4. *simpozij tehniške besede*. Gl. ur. F. Adamič. Ljubljana. 40–46.
- 1986: Problemi slovenskega vojaškega izrazoslovja. Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 189–193.
- 1996: Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. Zbornik *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 211–231.
- LEGAN RAVNIKAR, A., 1996: *Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije (Upravno-politična in vojaška terminologija, Lublanske novice 1797)*. Ljubljana. Magistrska naloga.
- NOVAK, F., 1980: *Poslovni in uradovalni jezik*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- 1982: Terminologija v Slovenskem glasniku. *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 419–436.
- 1986: Iz zgodovine slovenskega znanstvenega jezika: Pohlinova računica. Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 89–100.
- OREL POGAČNIK, I., 1989: *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev*. Ljubljana. Magistrska naloga.
- OROŽEN, M., 1979: Uradovalna slovenščina v 2. polovici 18. stoletja. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 155–177.
- 1986: Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem nemško-slovenskem terminološkem slovarju). Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 133–149.
- 1991a: Odmevi francoske revolucije v Vodnikovih Novicah (1797–1800). *Obdobje slovenskega narodnega preroda*. Ur. M. Kmecl. (Ob 70-letnici ljubljanske slavistike) Ljubljana. 195–208.
- 1991b: Vodnikove »Lublanske novice« in Francozi. Zbornik *Kopitarjevi študijski dnevi* 1. Ur. J. Mahnič. Ljubljana. 5–6.
- 1992: Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedržavlanskega zakonika«. Zbornik *Slavističnega društva Slovenije* 2. Ur. T. Logar. (Zborovanje slavistov ob 100-letnici smrti Frana Miklošiča. Maribor-Ljutomer 1991) Ljubljana. 37–58.
- POŠTOLKOVÁ, B., ROUDNY, M., TEJNOR, A., 1983: *O české terminologii*. Praga: Academia.
- TOPORIŠIČ, J., 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*. 273–279.
- 1981: Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja. *Slavistična revija* 29/1. 112–114.

- VATOVEC, F., 1961: *Slovenski časnik 1557–1843*. Maribor.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1988a: Jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. B. Pogorelec. Ljubljana, 83–91.
- 1988b: *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. Julia Bálint: *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana, 7–16.

SUMMARY

It has been exactly 200 years since Valentin Vodnik in Lublanske novice (1797–1800) began the formation of administrative-political and military terminologies, i.e., to an extent that it is possible to consider it the beginnings of terminology of the aforementioned fields.

The analysis of the terminological material, consisting of 15,000 catalogue cards (complete excerpt), from all 103 issues of the first volume of Lublanske novice of 1797, on the formal level showed the tendency to use single-word terms: among administrative-political terms there are 86% of single-word nouns and among military there are 67% of single-word nouns. Among terminological phrases, left attributes containing qualifying adjectives, some of them formed by conversion, are prevalent.

Monosemy is not a consistently realized feature of Vodnik's terminology. Considering that Vodnik was a beginner in terminological work and that, consequently, the usage was unstable, this polysemy is not surprising: it is easier to give the existing term a new meaning than to form a new term, e.g., *Sodba*: 'court', 'trial', and 'sentencing'. The homonymy is not disturbing: a complete terminological overlapping is most often found between administrative-political and military terms, e.g., *novinec* 'conscript' and 'novice (of a religious order)'. Synonymy, which is the most common semantic feature of the terminology in question, is paradigmatic and syntagmatic. In the case of paradigmatic synonymy several terms correspond to one meaning independently of the context. Terminological pairs (synonymic series) are attested, i.e., native vs. borrowed terms, borrowed vs. borrowed terms, native vs. native terms, on the lexical and phraseological planes. Vodnik used a synonymic native or borrowed term as an explanation or illustration, e.g., *feli/he – Kolonia*, as a trial new formation, e.g., *Admiral – mor/ki vajvod*, as a word formation variant, e.g., *vkasa – vkasilo*; more equal frequency of terms indicates a competition between already known, but unstable terms, e.g., *president – pred/édnik*. Syntagmatic synonymy is always dependent on the context. In repetition or enumeration a terminological phrase is attested in a so-called short form, e.g., *voj/kne barke – barke*, but only if the meaning of the term's shortened form remained unambiguous. Two kinds of formation are attested, i.e., by lexical and derivational means.

Despite Vodnik's striving for relative stability of terms, the synchronic (the competition of synonyms) as well as the diachronic level display a considerable fluctuation. Certain parts of his administrative-political and military terminology have been preserved with the same form and meaning or with different suffixes. With the change in their meaning some terms moved to a different technical field or they became a part of general vocabulary (figurative meaning). In modern terminology historical terms do not have synonyms, the meaning of outdated and antiquated terms is expressed with new synonyms.

»ČAS ROJSTVA. PRAZNIK OTROK. Z DUŠ SLEPOTA ODHAJA.«¹
OTROŠTVO V POEZIJI TONETA PAVČKA

Mladinska in nemladinska poezija T. Pavčka sta medsebojno tesno povezani in pogojeni podvrsti. Sprva je za obe značilno vračanje k novoromantičnemu poetičnemu izročilu, kasneje je otroštvo v nemladinski poeziji možnost za preseganje »molka«, simbol življenjske radosti, skrivnosti in videnja, kasneje le še spomin. Vzporedno s temi funkcijskimi premiki se je preoblikovala tudi motivno-tematska struktura mladinske poezije, in sicer od dvogovornosti, poetizacije narave in fantastike, prevzemanja otroške ali mladostniške perspektive, do reflektivne lirike ter očitnega prekrivanja s poezijo za odrasle.

Tone Pavček's youth and non-youth poetry are closely connected and interdependent sub-genres. Characteristic of both is the initial revisiting of the neoromantic poetic tradition; later, childhood in non-youth poetry becomes an opportunity for overcoming »silence,« a symbol of life joy, mystery, and vision, still later just a memory. Parallel to these functional shifts, the topical and thematic structure of youth poetry was transformed as well, i.e., from dialogism, poetization of nature and fiction, adopting child and youth perspective, to the reflective lyrics and an apparent overlap with poetry for adults.

19. oktober, kakšnih 19.43 mora biti ura. Čudež! Zadnja tretjina ljubljanskega tv dnevnika se začneja s Tonetom Pavčkom. [...] Tone Pavček [...] bere pesmi! Živa, zanimiva pesem sredi paranoičnega tv kalejdoskopa! V začetku branja je videti, kot da je šokiran tudi avtor sam, prve stihe še bolj pove kot zgodbo, potem pa mu iznenada steče ... Čudežno, skorajda škandalozno je stopila v čas, rezerviran za hranjenje s hrenovkami, segedinom in z libanonskimi dogodki, pesem.

Janez Strehovec (1988)

0 Življenjski jubileji so priložnosti za temeljitejši razmislek o oblikovanosti in izpovedni moči pesniškega ali znanstvenega »jezika« jubilanta. Sedemdeseti rojstni dan pesnika, prevajalca, urednika in esejista Toneta Pavčka vsekakor jè taka priložnost, vendar pa sama po sebi še ne more biti razlog za temeljitejši pregled celote njegove poezije. Razlog za pričujočo analizo je torej globlji: pesnik je v sodobno slovensko liriko brez dvoma zarisal prepoznavno sled, tematsko in izrazno je obogatil tudi sodobno slovensko pesniško ustvarjalnost za mlade, zlasti pa je v njegovem delu zaznati za vrhunske mladinske ustvarjalce značilno prepletanje in zblíževanje motivov in tem mladinske in nemladinske ustvarjalnosti kot dveh naslovniških podvrst književnosti.

¹ T. Pavček, *Čas duše, čas telesa*, Ljubljana, Mihelač, 1994 (Brevir), 44.

Interpretacije Pavčkove (mladinske) poezije se je mogoče lotiti na več načinov: z analizo notranjeformalnih značilnosti posameznih zbirk, s pregledom in razlago sprememb v jeziku (od jezikovno tradicionalnega *Mačka na dopustu* do slengovskih *Majnic*, *Fulastih pesmi*), z opazovanjem podobe osrednjega literarnega lika (deček : deklica, odrasli : otrok) ipd. Toda problematika, ki je za literarno vedo in njeno vrednotenje mladinske literature zares relevantna, je izražena v vprašanjih: Iz česa izhaja povezanost mladinske in nemladinske poezije (v pesniškem delu T. Pavčka)? Kakšna je podoba otroka in njena funkcija v pesnikovem nemladinskem delu? Kateri jezikovno-vsebinski premiki se odražajo v mladinski poeziji, posebej glede na empatijo kot oblikovno izhodišče? Kje je v njegovem mladinskem pesništvu ločnica med tradicionalnim in inovativnim?

1.0 V literarni vedi (zgodovini in teoriji), posebej pa še v interpretaciji poezije, se v vseh osrednjih zapisih pojavljata misel oz. metoda, da je potrebno mladinsko poezijo »brati« v njeni povezanosti z nemladinsko ustvarjalnostjo. Že bežen pogled na opuse osrednjih slovenskih mladinskih pesnikov pokaže, da so ob načrtih za literarno ustvarjanje mislili na obe naslovniški podvrsti književnosti. F. Levstik je s svojimi *Otročjimi igrami v pesencah* (1880) postavil temelje umetniškemu pesnjenju za mlade, O. Župančič je z uvrstitvijo mladinskega ciklusa *Jutro* v svojo prvo zbirko *Čaša opojnosti* ter v mladinsko zbirko *Pisanice* »poudaril za nazaj svoje vrednotenje poezije kot celote, po katerem so tudi »mladinske« (ali »otroške«) pesmi integralni sestavni del poezije sploh« (Glazer 1976: 114), N. Grafenauer je nekatere teme iz nemladinske poezije prenesel v mladinsko poezijo: tako da na primer zbirka *Skrivnosti*, zlasti pa nekatera besedila v njenem sklepnem delu, pomenijo že prehod v poezijo za odrasle bralce. Tudi pesniške samointerpretacije potrjujejo misel, da je mladinska poezija/literatura nemladinski enakovredna, čeprav po izraznosti posebna podvrsta književnosti. Toda kako se konkretno kažejo omenjene povezave in soodvisnosti?

1.1 Na možno tematsko in razvojno povezanost mladinskega in nemladinskega pesništva ob imenu T. Pavčka opozarja ugotovitev, da je za prvi povojni val značilno »domotožno zatekanje v 'otroški' spomin« (Paternu 1967: 137).² To bi lahko bil tudi vzrok za vzpostavljanje nekonfliktnega in nedisonančnega sveta otroške poezije, ki po funkciji sicer ne more doseči »sanj« oziroma romantične iluzije, v katero se zateka subjekt, lahko pa tvori pozitivni protipol disonančni nemladinski poeziji.

Omenjene povezave je najti tudi v nekaterih drugih osrednjih interpretativnih zapisih. M. Mejak (1973) je v svojih »marginalijah«, ki so nastale kot spremna beseda h knjižni mapi štirih pesnikov, skoraj tretjino besedila namenil vrednotenju njegove otroške poezije, in to tudi s primerno vrednostno opredelitvijo problema. Ta »ni nastajala zunaj celotne pesniške ustvarjalnosti, ampak je njen sestavni vsebinski in izpovedni del; utemeljeno lahko trdimo, da je ta del zelo važen in da v nekem

²O tovrstni funkciji mladinske poezije ter o otroštvu/empatiji kot begu iz krutega realnega sveta je govoril pesnik v intervjuju (Hofman 1978: 351): »Otroške poezije nisem nikoli ločeval od one druge, za tako imenovane odrasle. [...] A še zmeraj mi je pisanje za otroke beg iz sveta vsakdanjega realnega življenja v neki drugi, lepši svet, bolj poezija za oddih, bolj zame kot za otroke.«

smislu pomeni celo vrh Pavčkove lirike« (Mejak 1973: 323). Mejaku se Pavčkova mladinska poezija, zlasti glede na njene vsebinske razsežnosti, odstira v pomenu, ki »odločno presega otroško motiviko« (isto). Pri tem gre za pojav, ki je v kvalitetni mladinski literaturi pogost in ga je s stališča literarne interpretacije mogoče opredeliti kot *sporočilno-povednostno večravninskost*: ta splošna značilnost kvalitetne mladinske literature pomeni predvsem to, da literatura, ki nastaja za mladega bralca, ob svoji vsebinski in formalni strukturiranosti nikakor vnaprej ne omejuje možnosti večravninskega razumevanja, ki je posedica branja bralcev z različnimi življenjskimi in bralnimi izkšnjami. Predpogoj za to je posebna struktura besedila, ki omogoča tako preprosto zgodbeno-dogodkovno razumevanje besedila kot nadgrajevanje te ravni z razumevanjem njene simboličnosti. To pa pomeni, da se taka večravninska literatura izogiba klišejskim in tipološko prepoznavnim besedilnim vzorcem ter temam. Zlasti *podobe otroka* nikakor ne oblikuje enodimenzionalno, kot čiste ali individualizirane tipe ter tipizirane posameznike (prim. Fishelov 1990), na primer kot tip šolarja oz. šolarke, deklice v cvetoči naravi, nezgladnega paglavca ali pastirja, otroka v vlogi odraslih, igrivega in razposajenega (neubogljivega) otroka ter njegovih tipičnih značajskih lastnosti (sladkosnednost, zvedavost, nežnost ipd.). Inovativni prikaz, ki je predpogoj sporočilno-povednostne večravninskosti, sicer lahko poseže tudi po tipiziranih likih/fabulativnih prvinah, vendar mora bodisi s komično perspektivo bodisi z aktualizacijo vzorca odpreti možnost za kompleksnejšo tematsko nadgraditev besedila.

Kako je s tipskostjo in sporočilno večravninskostjo Pavčkovih mladinskih pesmi? Ali je v njegovih zbirkah opaziti tipe oseb? Zakaj veljajo zadnje pesniške zbirke za pomembno prelomnico v razvoju slovenske mladinske poezije? To je le nekaj vprašanj, na katera bo skušalo odgovoriti pričujoče razmišljanje, ki seveda nikakor ne bo moglo izčrpati vse vsebinske globine Pavčkove poezije.

2.0 Razmerje med knjigami, ki jih je T. Pavček namenil odraslim, in mladinskimi knjigami, je 10 : 20; napisal je torej dvakrat toliko del za otroke kot za odrasle (če se štejejo tudi izbori in kombinirane izdaje, ne pa esejistika³). Po »temeljnih« zbirkah – takih, ki jih je mogoče imeti za ustvarjalno novost – pa sta obe veji poezije nekako izenačeni. Dinamika izhajanja Pavčkovih pesniških zbirk⁴ kaže, da je

³ T. Pavček, *Čas duše, čas telesa* (1994 in 1997).

⁴ **Pesmi štirih** (1953)
Sanje živijo dalje (1958)

Ujeti ocean (1964)

Zapisi (1972)
Iskanje sveta (izbor, 1973)
Poganske hvalnice (1976)
Pesmi (izbor, 1978)

Trije fantje in zlata ptica (1956)
Maček na dopustu (1957)
Juri Muri v Afriki (1958, več izdaj)
Polž pred nebotičnikom (1960)
Sončece v žepu (1960)
Velesenzacija (1961)
Vrtiljak (izbor, 1965)
Kaj je najlepše (proza in poezija, 1969)
Strašni lovec Bumbum (1969)
Čenčarija (1975)
Domače živali (1976, več izdaj)
Mokedaj (proza in poezija, 1976)
Slon v žepu (izbor, 1979)

Pavček nemladinske knjige izdajal v večjih časovnih presledkih (tudi z osemletnim premorom med zbirkami), medtem ko je mladinska poezija izhajala z nekoliko krajšimi premori; ti se, tako kot v poeziji za odrasle, pojavljajo pred ključnimi zbirkami, na primer pred *Čenčarijo* (1975) in zbirko *Majhen dober dan* (1992) – vrzeli mestoma zapolnjujejo izbori. Vzorednica med obema poloma pesnikove ustvarjalnosti pa se pokaže tudi na vsebinski ravni, saj so se skoraj sočasno s snovnimi premiki v nemladinski dogajali tudi podobni premiki v mladinski poeziji. Prisotnost podobe sina, katerega smrt je zaznamovala snov in izpovednost *Dediščine* (1983), je očitna tudi v zbirki *Marko na belem konju jaše* (1984) in predvsem v *Pravih (in nepravih) pesmih* (1986). Toda ali je med obema skupinama opaziti tudi izrazitejše izpovedne in izrazne vzorednice?

2.1 Čas in izročilo

Pavčkova poezija je izhajala po letu 1950, torej v času, v katerem literarna veda prepoznava »nastanek, razmah in nato že tudi končno preobrazbo našega pesniškega modernizma« (Kos 1983: 135). Hkrati je ob Pavčkovem imenu potrebno misliti na čas, v katerem sta prepoznavna tako obnavljanje romantične subjektivitete kot odmikanje od nje, ki »seže vse do skrajnega zanikanja in izbrisa njenih bistvenih vrednot« (isto: 138). V danes že kanoniziranih in v šolsko védenje prenešenih spoznanjih literarne vede velja prav poezija štirih pesnikov za izvor »obnovi(tve) intimizma in romantizma« (Paternu 1967: 137), ki ga interpreti vidijo v iracionalnosti in subjektivnosti poezije, romantični »razdvojenosti med sanjami lepe duše in resničnostjo« (isto), vitalizmu, istovetenju »jaza« s ponotranjeno subjektiviteto. Taka subjektiviteta »nad sabo ne priznava nobene nadosebne, objektivne transcendence, ampak si njena svojstva – idealnost, popolnost, lepoto, avtonomnost ali že kar absolutnost – prisvaja sama, kot da je vse to obseženo v njeni lastni notranjosti, tj. v njenih subjektivnih mislih, čustvih, željah, težnjah, hrepenenjih« (Kos 1983: 137). Z zbirko *Pesmi štirih* (1953) se slovenska poezija torej oddalji od povojnega graditeljstva, oz. kakor v kontekstu interpretacije modernističnega Tauferjevega pesništva piše M. Kos (1996: 34): zasluga pesnikov naj bi bila »predvsem ta, da so razprli pesniški prostor«, saj njihov prispevek ni toliko miselno-estetska inovacija, pač pa »začetek vračanja k pesniški praksi, neobremenjeni s kolektivizmom partizansko-graditeljske 'estetike' in socrealističnim ideologemom o umetnikih kot inženirjih človeških duš«.

Za razumevanje razvoja slovenske poezije je bistveno vprašanje, ali se tovrstni premiki/vračanje zgodi tudi v sočasni mladinski poeziji. Ob tem »vračanju in razpi-

Dediščina (1983)

Goličava (1988)

Pijanost, kot up varljiva, kot milost živa
(izbor, 1989)

Temna zarja (1996)

Marko na belem konju jaše (1984)

Prave (in neprave) pesmi (1986)

Besede za sladkosnede (izbor, 1991)

Majhen dober dan (1992)

Sonce in sončice (izbor, 1993)

Živalski ringaraja (1994)

Majnice, Fulaste pesmi (1996)

ranju« se je skupina pesnikov vrnila k izročilom romantičnega in novoromantičnega pesništva;⁵ na tovrstne vsebinske zveze opozarjajo različne interpretacije Pavčkove poezije (Paternu 1967, Mejak 1973, Pogačnik 1989), čeprav pesnik opozarja tudi na opazne razlike med novoromantičnim in lastnim pesništvom,⁶ za njim pa tudi nekatere interpretacije novejšega datuma (Kmecl 1989). Iz obnovitve novoromantičnega idejnega vzorca se ob interpretaciji mladinske književnosti zdijo pomembni tudi pojav podobe otroka v nemladinski poeziji ter povezave z oblikovanostjo mladinskih pesmi. Pri O. Župančiču se namreč mladinska poezija ne pojavlja le kot enakovredna sestavina celotnega opusa, pač pa ima v njem tudi posebno funkcijo: »Drugim kritikom tako Pisanic kot kasnejših otroških zbirk so svetle in vitalistične poante in vesela narava Župančičevih otroških pesmi bile potrtilno nasprotje njegovi razboleli siceršnji liriki.« (Rotar 1979: 288). Navedek nakazuje možnost, da Tone Pavček kot vodilni mladinski pesnik prvega povojnega vala ni skušal obnoviti le novoromantične idejnosti v poeziji za odrasle, pač pa vzpostaviti tudi novo, od povojne aktivistične mladinske poezije bistveno različno motivno-tematsko oblikovanost mladinskega pesništva. Kasneje se temu pridruži še posebna podoba otroka. Tako podoba kot poezija dobiva v okviru romantičnega razcepa med lepo dušo in nelepo resničnostjo tudi posebno funkcijo – postaneta prostor empatije in projekcije kot nova idealiteta, sproščena igra, nasprotje stvarnosti.

2.2 Začetki – odsotnost otroškega v poeziji za odrasle; pravljичnost, nonsens, a hkrati tipkost mladinske poezije

Kako je z »otročtvom« in mladinsko poezijo kot prostoroma sanj/spominov/vedrine v Pavčkovem pesniškem delu? M. Mejak (1973: 323) je razmeroma zgodaj opazil povezanost pesnikovega opusa: »(N)avno neposreden in odkritosrčen odnos do sveta, čutna in čustveno razgibana pesnikova narava, vitalizem in optimizem, melodiozna ritmična in figuralna igrivost, nazadnje pa še izredna fantazijska razgibanost ter humor, vse to so tudi značilne plemenite lastnosti Pavčkove otroške lirike. Njen svet je logično nadaljevanje idiličnega doživljanja zemlje in ljubezni; zdaj je popolnoma enoten ter povzdignjen v simbol čistosti in človeške sreče.« Svojevrsten, župančičevski dokaz za postopno »zlivanje« obeh podvrst Pavčkove ustvarjalnosti je tudi kompozicija dveh zbirk, in sicer izbora *Iskanje sveta* (1973) ter zbirke *Temna zarja* (1996). V izboru je poseben razdelek *Otroški ringaraja*, ki zajema reprezentativni izbor Pavčkove mladinske poezije, v zadnji zbirki pa se obe z otročtvom povezani sestavini Pavčkove poezije, tj. motivika/tematika otroštva ter poezija za mlade, povsem zlijeta in prepleteta v razdelku *Podoba dečka*. Kompo-

⁵ »Če zdaj gledam Pesmi štirih, me je včasih sram in zardevam, kako smo s strašno naivnostjo, nevednostjo štartali pri slovenski moderni, ne pa pri modernih pesnikih med obema vojnama, pri Vodušku, Kocbeku, Vodniku in podobnih, ki so bili močni in med nami. A po pravici povedano, nismo jih dovolj poznali« (Ihan 1994: 784).

⁶ »(V) prvem obdobju mojega pesniškega ustvarjanja so mnogi sodili, češ da sem pod vplivom Murna. Sam nisem tega nikoli občutil. [...] Murn se iz meščanskega sveta obrača k zemlji, da bi premagal tesnobo zgubljenih iluzij, zame pa je zemlja resničnost, danost, tisto, od česar se nisem nikoli odtujil. V tem smislu si z Murnom gotovo nisva ne sorodna ne blizu« (Hofman 1978: 342–343).

zicija tega razdelka je nenavadna sama po sebi, saj so v njem tako antološke pesmi iz zbirke za odrasle (npr. *Ikar*) kot znane mladinske pesmi (*Huda ptica*). Toda kako je prišlo do te svojevrstne »zlitosti« obeh podvrst poezije? Ali je podoba otroka vselej enako opazna in pomembna?

Odgovor na zadnje vprašanje je nikalen: v prvem sklopu Pavčkovih pesmi podobe otroka še ni zaslediti, otroštvo se tudi v mladinski poeziji pojavlja v izrazito ustaljenih predstavah, brez tesnejših zvez z ostalo poezijo. Ta sklop tvorijo Pavčkova dela do vključno zbirke *Sanje živijo dalje*. B. Paternu (1967: 166) besedila tega časa označuje kot poezijo »romantično otožnega deziluzionizma«, D. Poniž (1986: 73) pa kot liriko »iskanja človeka in njegovega občestva«, ki mora »misliti lastno deziluzijo« in jo nadomeščati »s človeškim, avtentičnim svetom, v katerem je poezija ena izmed oblik medčloveškega sporazumevanja«. Že v delu zbirke *Pesmi štirih* (1953) se kot osrednje teme pojavljajo zemlja in domačijska idilika, smrt in rojstvo, ljubezen, smisel pesništva (prim. Mejak 1973); to so teme, ki jih kasneje potrjujejo tudi tematske antologije (npr. *Pijanost, kot up varljiva, kot milost živa*, 1989) ter tako rekoč vse interpretacije, tudi polemične (npr. Kmecl 1989, spremna beseda k antologiji).

Možnost razreševanja romantičnega konflikta med subjektiviteto in realnostjo vzpostavi Pavček v prvi zbirki z oblikovanjem domačijskih podob kmečkega sveta in narave. V tem irealnem prostoru se pojavita besedi/podobi, ki bi navidez sodili v bližino mladinske poezije: to sta *deklica* in *pravljica*. Toda deklica v teh pesmih nikakor ni otrok, pač pa dekle, simbol neposrednosti (prim. Kermauner 1969), ideal mladostne ljubezni, čistosti in preprostosti (taka je tudi funkcija pomanjševalnic, npr. besede »prstki« v *Humoreski*). Ni naključje, da je s podobo deklice povezana *sinja/modra* barva, tudi v kasnejših pesmih simbol za preprostost, skladnost z »nатуро«. Tudi pojem *pravljica*, ki se kot oznaka za perspektivo v poeziji štirih še večkrat pojavi, nima zveze z mladinsko književnostjo ali motiviko, pač pa z idiliko mladostne ljubezni oz. z odtujenostjo. Zbirka *Sanje živijo dalje* (1958) nadaljuje temeljno tematsko sestavo Pavčkove poezije, s tem da se podobe iz narave v prvi pesmi gradnikovsko⁷ povežejo s smrtjo. Trpkost spoznanja o ljubezenski in človeški »prevaranosti«, dvomu in strahu tudi v tej zbirki najde pozitivni protipol v iluziji kmetstva in narave, novost pa je motivika mesta ter eksplicitni vitalizem (prim. Paternu 1967). Zbirka ohranja obe osrednji besedi. *Pravljica* tudi v tej knjigi pomeni oznako za idiliko ljubezenske bolečine-sreče, tudi v ironični perspektivi. Podoba *deklice* je v pesmih te zbirke opazna v ciklu *Moja lepa dolina*, kar pomeni, da je povezana predvsem z idiliko narave/pokrajine – metafora (deklica – preorana njiva, polje) se pojavi v dveh pesmih; ob tem je deklica seveda tudi sinonim za ljubljeno osebo. Edina opaznejša upesnitev otroštva je v privzdignjenem hvalospěvu *Prošnja*, ki je namenjena *materam, ženam, / da bodo rodile*. Pregled opaznih vsebinskih potez torej pokaže, da v svetu, ki ga lirski subjekt doživlja kot lastno »zapuščeno«, mraz, samoto in smrt, navidezno izgubo sanj (Življenje je

⁷Na »bližino« z Gradnikom je pesnik opozoril v intervjuju z B. Hofmanom (1978: 342): »Zelo blizu mi je bil Gradnik, pa tudi Župančič, čeprav sem se mu dolgo izmikal.«

»oropano davnih pravljic in rož«, *Moja soba*), otroštvo kot znanilec spomina/smisla še ni moglo biti postavljeno v okvir vitalističnih vzklikov in deklarativnega romantičnega »vztrajanja«.

Tudi v mladinski poeziji tega časa, tj. v zbirkah, ki so izšle do 1960, je otroštvo upodobljeno z izrazite distance, samo pa le izjemoma postane inovativno motivno središče besedila. Odmik od graditeljske funkcionalnosti mladinske poezije se pri Pavčku kaže najprej kot vrnitev k pravljичni snovi. Verzna pravljica *Trije fantje in zlata ptica* (1956) je obdelava zgodbe o treh bratih, ki iščejo zlato ptico, ter prikaz nagrade za dobro srčnost/usmiljenje najmlajšega. Novost v Pavčkovi pesemski ubeseditvi tradicionalne pravljичne motivike je vnašanje nonsensa v pravljичno pripoved. Ta besedilotvorni postopek, ki sicer ni prevladujoč, je mogoče primerjati z Gradnikovimi nesmiselnicami (*Narobe svet in druge pesmi za mladino*, 1953). Ob besedilu je mogoče zlahka dokazati tudi vzporednice z novoromantičnim izročilom mladinskega pesemskega upovedovanja pravljичne snovi (npr. O. Župančič: *Zlata ptička, Kanglica (Pisanice)* ipd.).

Več inovativnih in tudi za sodobnega bralca zanimivih besedil vsebuje prva Pavčkova mladinska zbirka *Maček na dopustu* (1957), ki je utemeljena na nesmiselnih predstavah ter opredelitvi poezije kot »laži«. ⁸ Ta programatična nemimetičnost je bržkone povezana z namernim odklonom od resničnostnih družbenovzgojnih pesmi, ki sta jih objavljali npr. V. Brest in V. Albreht. Ponovna obuditev predvojnje Župančičeve, pa tudi Grudnove, Bevkove, Kosovelove in Kunčičeve igrivosti ter pravljичnosti je pri Pavčku mestoma še povezana s tipično vzgojnostjo in predstavno klišejskostjo. Med take pesmi velja uvrstiti vzgojno ali vsaj distančno in tipsko prikazovanje otroka, npr. lene/neubogljive deklice, plašnega/umazanega dečka in šolarja. V nekaterih pesmih so očitne tradicionalne porazsvetljenske pregrehe/vrline (trpinčenje živali, čistoča, lenoba). V skupino inovativnih besedil se uvrščajo vse nonsensne pesmi o živalih, ki jih določajo počlovečenje živali, (otročka) identifikacija z njimi ter humor. Kljub tem inovativnim posegom prva Pavčkova zbirka pesmi še ne prinaša izrazitega prevzemanja otroške perspektive, pa tudi ne inovativne in kompleksne fantastike ter jezikovne igre, ki sta tako značilni za pesnikovo kasnejšo mladinsko ustvarjalnost.

V okvirih ustaljene predstavnosti in funkcionalnosti ostaja tudi znana zbirka *Juri Muri v Afriki*, verzna zgodba »o fantu, ki se ni maral univati« (1958). Knjige sicer ni mogoče v celoti povezovati z vzgojnostjo najstarejših slovenskih mladinskih pesmi, saj parabolčnost oz. zglednost pripovedi močno relativizirata tako humor kot zanimiv prikaz živali; ob vsem tem pa ta knjiga vendarle ohranja klišejsko zgodbo o preobrazbi umazanca v zgledneža. Dve knjižici za šolsko mladino (obe 1960), ki sta izšli v zbirki *Najdihojca (Polž pred nebotačnikom in Sončece v žepu)*, vsebujeta pesmi, katerih središče je podoba otroka. Z izborom iz prejšnjih zbirk ter z nekaterimi novimi besedili tako sicer ne predstavljata pomembnega pesemsko-likovnega »dogodka«, sta pa korak v stran od nonsensne stvarnosti živali k otroškemu

⁸Lari-fari – sama laž! / Res najboljša, da ne daš / ni prebite votle pare / za te prazne čire-čare (Maček na dopustu, 5).

svetu, vendar še upesnjenu v ustaljenih podobah igre, sladkosnednosti, šaljivosti, družinske sreče.

2.3 Velesenzacija, *Ujeti ocean*: otroštvo kot sogovornik in ideal

Prvič »vstopi« otrok v Pavčkovo poezijo za odrasle v zbirki *Ujeti ocean* (1964), pred tem pa se izraziti premiki pokažejo v mladinski poeziji (*Velesenzacija*, 1961). Za to zbirko je značilen dvogovor med lirskim subjektom in otroki ter svetle podobe narave, ki se razlikujejo od nesmiselnice prve zbirke. Občudovanje otroškega sveta je tematizirano v uvodni pesmi *Upravičeno spoštovanje*, v kateri pesnik svojo pesniškost prvič primerja z otroki in njihovo bodočnostjo; opazno je poveličevanje otroškosti in bodočnosti. Naslovnik, h kateremu je usmerjen govor lirskega subjekta, namreč ni označen le z zaimkom *vi*, pač pa v vrsti besedil s samostalnikom (ciciban, fant, prijatelj, lasto ime). Tako se poezija kaže kot dialog, ne pa kot predstavljanje. Predstavno jedro pesmi sicer še vedno tvorijo dokaj tradicionalne podobe deklet in dečkov v šoli, pri prevzemanju/igri vlog (vojak, pirat, kapitan ipd.) ter v prikazovanju »senzacij« v družini. Od pesmi v prejšnji zbirki pa se poezija *Velesenzacije* odmika še v dvojem: v upodabljanju sončne narave »rojstva«, »srečevanja« vasi in mesta ter v pravljličnosti, ki je postavljena v sodobni čas. Prav posebni spoj fantastike oz. izročilnosti ter motivike sodobnega sveta postane ključni besedilotvorni vzorec kasnejše Pavčkove poezije (*Čenčarija*, *Prave (in neprave) pesmi*).

Kakšna je podoba otroštva v nemladinski zbirki *Ujeti ocean* (1964)? Zbirka že s kompozicijo tematskih razdelkov nakazuje prehod od uvodnih vitalističnih razsežnosti, ki se vzpostavljajo kot uporna rast iz zemlje, a jo že zaznamujeta odtrganost in odtujenost »od narajenega, avtentičnega sveta« (Poniž 1986: 74), v gluhonemost in ujetost zadnjih dveh sklopov. Za prvo skupino Pavčkove poezije je morebiti najbolj programatična pesem *Molitev*, ki ogovarja »težko in temno zemljo« in izzveni kot prošnja za pesem, »lavo plodnih besed«. ⁹ Ob tej prošnji, ki jo že ogroža bližina molka, se v prvem ciklu pojavi *otrok/otročstvo*, in sicer kot »kuštavi angel« (*Preplah*), torej kot ideal, na sporočilno posebej izpostavljenem mestu (*Spomin na Dolenjsko*) pa kot »otročska vera«. Otroštvo je povezano tudi s krhkostjo/strahom, v razdelku *Morje* pa se pojavi besedna zveza »praznik otroštva« v izrazitem pomenu »izgubljenega sveta«, »toplote naročij«. V tej zbirki je torej otroštvo prvič jasno opredeljeno kot možnost za preseganje odtujenosti, molka in praznine, kar potrjuje tudi prošnja za besede v *Sonetu za besede*, prav tako eni od tematsko osrednjih pesmi *Ujetega oceana*, ki je »jok novorojenega otroka«. S to prošnjo pa se v zbirki tudi konča omenjanje otroštva. V bližini alienativne lirike, v muki »neizgovorljivega in neubesedenega življenja« (Paternu 1967: 167) ter samoti in notranji razklanosti, konfliktnosti, ki jo lahko razrešuje le premislek o jeziku

⁹ Problem poezije/govorice je kot enega bistvenih sporočilnih elementov poudarjala tudi sodobna literarna interpretacija, in sicer v kontekstu Pirjevčevega *Vprašanja o poeziji*: »Zato se v Ujetem oceanu Pavčku kot pesniku, mislecu in človeku odpre predvsem problem govornice. Pesniške govornice in njene čiste notranjščine. Govornice, ki spreminja svet, ga preoblikuje, čeprav ga v resnici pušča nedotaknjena« (Poniž 1986: 76).

poezije-potešitve (prim. Pogačnik 1965), otroštvo kot »jezik« spomina/zemlje ne more obstajati.

Tako Pavček po *Ujetem oceanu* skoraj do *Poganskih hvalnic* (1976), ki pomenijo vrnitev k zemlji kot »smislu vsega« in k vitalizmu, tudi v mladinski poeziji ni objavil več razvojno pomembnih zbirk. Izbor *Vrtiljak* (1965) tako v glavnem prinaša ponatise prej objavljenih pesmi. Ilustrativna za tedanje pojmovanje funkcije otroštva v Pavčkovi poeziji je uvodna pesem *Saški*, ki v zahtevnejšem jeziku (glede na ostale pesmi v izboru) označuje otroštvo (»tvoj svet«, »dežela otrok«) kot prostor, kamor se zateka lirski subjekt »iz sveta zmot«. Svet odraslih (in njegov »slovar«) je tu upodobljen kot opozicija otroštvu. Za razvoj njegove mladinske ustvarjalnosti manj pomembni sta knjigi *Kaj je najlepše* (1969), ki je v sončni dan, med »trave in rože in drevesa« postavljena prozna pripoved o otroški ljubezni do mam, ter verzna pripoved *Strašni lovec Bumbum* (1969); obe deli sta priložnostni in ne predstavljata vidnih točk v razvoju Pavčkove mladinske poezije.

2.4 Do *Poganskih hvalnic* in *Čenčarije*: otroštvo kot spomin in igra

Z zbirko *Zapisi* (1972) Pavček še ostaja v okviru poezije *molka in stiske* ter *govorice*, torej v položaju razcepljenosti, novega dualizma, ki ga tvorita opozicija med »nebesedo« in pesmijo (npr. v uvodni pesmi *Na rob dni in njihove stiske* oz. v pesmi *Uiti iz tega kroga*). Osrednji pojmi na polu negativitete so torej statičnost in molk, »strupenost nesmisla«, smrt, dvom, svet brez varnosti (prim. Poniž 1986). Temu pesnik postavlja nasproti predvsem govor, manj domačijskost,¹⁰ zato pa otroštvo oz. otroškost. Boleča disharmoničnost ter možnost njenega preseganja pomenita hkrati tudi odklon od intimističnega vitalizma (prim. Benhart 1984: 796).¹¹ Na ravni svoje kompozicije (v zaporedju in poimenovanih ciklov) odraža zbirka »meditativno razsodnost moža, ki je pustil za seboj mladostno razposajenost, ki ne podleaga več videzu, temveč se kritično obrača k sebi« (Hofman 1978: 335). Otroštvo se v *Zapisih* povsem nedvoumno kaže kot čas skladnosti, harmoničnosti, sanj, npr. v besedni zvezi »otroško velika vera« (*Od jutra do večera*), ki pa se v nesmiselnem svetu izgublja (»Bledijo sledovi rok in otrok.«, *Čudne reči se gode na vasi*). Šele v sklepnih pesmih, ki nakazujejo možni izhod iz nesmiselne in neme stvarnosti, se otroštvo pojavi kot sestavina odraslosti (»moško in otročje« srce, *Daj oči mi, daj lasé mi*) oz. kot nenehno spreminjajoča sila, ki razbija ustaljenost, ukalupljenost stvarnosti v nenadzorovani igri, ki je ni mogoče uokviriti (*Ali je igra smisel*).

Vrhunec »igrivosti« Pavčkove mladinske poezije sodi v čas neposredno po *Zapisih*, pojavi pa se tik pred izidom *Poganskih hvalnic* (1976). Pesniška govorica je v zbirki *Čenčarija* (1975), ki pomeni očitni odmik od tradicionalne poetike otroške poezije (prim. Grafenauer 1991), sama po sebi »bitje«, odraz ustvarjalne

¹⁰Odmik od idealitete domačijskosti se sicer mestoma kaže že v prejšnjih zbirkah, npr. v *Ujetem oceanu* z »zaskrbljeno elegijo kmečki zemlji in njeni zapuščenosti« (Paternu 167: 166).

¹¹Tudi v tem se da videti vzporednice npr. s pesniškim razvojem O. Župančiča, ki od esteticistične *Čaše opojnosti* in vitalistične zbirke *Čez plan* preide v poezijo razklanosti, bolečine in mitskega pesniškega poslanstva v zbirki *Samogovori* (Kos 1969).

volje in svobode, sproščena in mnogokrat nerazložljiva »uganka«, inovativno in humorno upovedenje in preoblikovanje otrokove vsakdanje, sodobne »stvarnosti« (dom, živali). Čenčarijo, ki danes predstavlja enega od vrhov slovenske mladinske poezije, je seveda potrebno razumeti in razlagati v luči sprememb, ki so se dogajale v pesnikovem delu od *Zapisov* do *Poganskih hvalnic* in ki se v manjši meri kažejo že v sami kompoziciji *Zapisov* (v prehodu od stiske, ujetosti bolečin v prvi pesmi do nedoločniških pozivov k življenju s sklepnim velelnikom *Bodi!* v zadnji pesmi). Ta prehod je v bistvu prehod od izrekanja molka/teme v himnično poveličevanje življenja in govorice. Himničnost in občutje prekipevajoče življenjske energije v celoti določa *Poganske hvalnice*, pesmi nebrzdane življenjske sile, ki jo najbolj neposredno odraža metafora »Dan je žrebe brez stremen«. Besede in zveze, ki se zdijo povedne za to zbirko, zlasti za njen uvodni tematski razdelek, so spirala volje, blek mladoletja, poganski gon, greh. Pesniška zbirka torej izhaja iz občutja radosti in vrednosti življenja, to občutje pa je utemeljeno v pripadnosti zemlji, »aksiomatsk(em) smis(lu) vsega«, ki ji pesnik »brezbožno oziroma parapanteistično« (Kmecl 1989: 77) izreka hvalnico; odtod tudi nagovornost naslovov razdelkov (*Travam, Koreninam, Krošnjam*). Ob zemlji je druga pozitivna eksistencialija pesem/govorica ter že tudi ljubezen, v kasnejših zbirkah osrednja tematska beseda. Prav *Poganske hvalnice* pa so zbirka z najbolj opazno, v kontekstu pesmi smiselno in tematsko funkcionalno podobo otroka. Ta se pojavi sprva kot krhkost »majhnih otrok«, katerih oči »spravljajo naplavine / Neba v srčne prekate« (*Majhni otroci*) in ki so trdno povezani z zemljo. Otroštvo kot uboštvo se nato pojavi v pesmih, ki so jim podlaga biografska dejstva (*Otroštvo*), vendar pa je tudi kot tako izrazita pozitiviteta (kar je vidno v sklepnih verzih pesmi: *Za prazno mizo / Otroštva, / Da se nasitim.*). Motivika otroštva je še najbolj izrazita v razdelku *Krošnjam*: v pesmi *Zemlji*, podobju dedov in legend, se pojavi podoba dečka, »ki pase oblake«. Dve pesmi sta v celoti posvečeni otroku (*Plodu* in *Prihajajočemu*). Za razumevanje otroštva v *Poganskih hvalnicah* se zdi bistvena pesem *Potepuhu* – v njej je opisan »tepeček in potepuh«, »drugi in drugačen«, ki vidi kot »vidci in samomorilci«. Z njegovim »pogledom [...] / čez mejo vidljivega«, »zemlji naravnost v oči« se v sklepni kritici identificira tudi lirski subjekt:

O, da bi znal kakor on prehoditi
 Življenje ob kaplji vina in skorji kruha,
 Biti otrok in odtavati miren
 Čez polje za zadnji breg nekega jutra.

Otroštvo je torej »onkraj« sveta odraslih, je čas »videnja« in iz njega izvirajoče pesniške govorice. Kot »praznik« je nabit s simboliko življenjske radosti in skrivnostnosti – s takimi atributi se večkrat pojavi tudi v izboru *Pesmi* (1978), npr. v *Sonetih za Marto*. Osrednja tematska beseda tega cikla je »razkošje«, razkošje življenja v nasprotju s smrtjo. V osrednjem delu cikla, v petem sonetu, se v sklepu druge kvartine pojavita tudi verza:

V izpraznjenem svetu drobec raja,
 praznih stvari in nedoraslih otrok.

Prazničnost »stvari«, ki jih pesnik povezuje predvsem s podobjem pomladne aprilske narave in sladostrastjem dotikov, torej z »muževnostjo« sveta, je postavljena ob otroke, »večno odhajajoč(e) / večno živeč(e) angele v nas« (VI. sonet). V taki artikulaciji otroštva – seveda ob upoštevanju izrazne in motivne prilagoditve ter za Pavčkovo mladinsko poezijo značilne komične perspektive – je smiselno brati zbirko *Čenčarija*, s katero se konča razvoj Pavčkove mladinske poezije od tradicionalnih besedilotvornih vzorcev k inovativni poetiki, torej od tipov oseb ter značilnih tradicionalnih motivov živali in resničnostnih podob otrok do privzemanja otroške perspektive v jezikovno-predstavni inovativnosti. *Čenčarijo* tvorijo štirje razdelki, ki že s svojim naslovom opozarjajo na prevladujočo otroško perspektivo čudenja. Naslovi so oblikovani kot vprašanja, torej v neposredni zvezi s tipično otroško (odraslim pogosto nerazumljivo) »zvedavostjo« in igro – prav igra pa je prevladujoča tema, ki jo skozi vprašanja in odgovore upoveduje *Čenčarija*. Zbirka je tudi premišljeno sestavljena: razdelki že sami po sebi ilustrirajo za zbirko značilen prehod od prikazovanja otrok in živali v fantastično stvarnost »sveta, kjer živijo čenčači«, tj. v stvarnost zvočno-pomenske pesniške igre, značilne za otroštvo. Obe temeljni vsebinski potezi *Čenčarije* sta poudarjeni že v uvodni pesmi: ustvarjanje sveta iz zvočnih besed (čenčači spletajo svojo deželo »iz zelenih besed« ter »čenčajo vsevprek / in v čenčah živijo«) ter nasprotje med sproščeno otroškostjo in »resnostjo«/odraslostjo, ki ne pozna več čenčanja. Prvi razdelek (*Čenčarija se predstavi*) je podoba neresničnostne dežele Čenčarije, ki se pôje; poleg izrazite jezikovne inovativnosti je opazen tudi humor, v sklepni pesmi razdelka pa je najti sledi prikazovanja življenjske radosti (tako značilni za *Poganske hvalnice*) v simbolični podobi lahkonožega žrebička. Drugi razdelek (*Kaj je kaj*) se sicer začne s tradicionalnim motivom pogovora z živalmi, vendar je nato oblikovan po nonsensnih pravilih ostalih besedil (taka je npr. podoba dvoglavega laboda, *Kaj je sreča*). Isti besedilotvorni vzorec je značilen tudi za tretji razdelek (*Kdo je kdo*). Zanimivo je, da pesnik nonsensni svet živali postavlja pred resničnostno motiviko otroštva, družinskega življenja, sorodnikov. Ta motivika se v *Čenčariji* pojavlja v podobah otroškega strahu, igre otrok in odraslih ter v vključevanju pravljčnih prvin. V tretjem razdelku je opaziti vrsto vzporednic in primerjav med človeškimi in živalskimi motivi, zaznavna pa je tudi tema odraščanja, »izgubljenega otroštva«. Sklepni razdelek zbirke (*Za kaj je kaj*) povzema vse temeljne vsebinske prvine zbirke: živali, družino ter pozitivno podobo otroštva v primerjavi z odraslostjo. Da je za *Čenčarijo* ključna prav tema vrednosti otroštva/čenčaškega »čebljanja« kot jezikovne igre, se vidi iz sklepnih dveh pesmi: v *Slovesu od Čenčarije* se od pesniške dežele pošavlja »star, čudaški, / neresno klepetav« žlobudrasti Anton, v *Pesnikovi uspavanki* pa je pesnikova samota in otožnost, ki emotivno določa pesem, posledica »presahnitve« vseh pesmi. Očitno je, da so nasprotje zvočnemu svetu Čenčarije samota, praznina in čas, ki prede »zgodbe resne«. S tem se tudi v mladinski poeziji potrdi dvopolnost pesniškega sveta, ki je razpet med »odraslost« in »jezik drugih«, med »majhno« in »veliko«. Ta »jezik« določa več slogovnih potez: besedotvorna inovativnost (pustež, grdogledec, strgakorenček), povezovanje besed na podlagi

zvočne podobe ter sovisnost vsebine in ritmične oblikovanosti verza: dinamika v pesmi *Tekači*, stopnjevanje v *Požrešnem volku*, posnemanje hoje v *Falotih veseljkih*, zvočno slikanje (*Na koga se jezi ptič*), preobražanje stalnih besednih zvez (*Kaj nam še manjka*) ter izrazita barvna metaforika (npr. sonce – zlata prha, *Čenčačev dan*). Novost *Čenčarije* je poleg jezikovne inovativnosti zlasti preseganje/nadgrajevanje dvogovornosti med odraslim in otroci, ki v prejšnjih zbirkah izhaja iz opozicije med lirskim subjektom in »vami«, tj. otroki. Tako ločevanje v *Čenčariji* povsem izgine: lirski subjekt izreka zvočne podobe po posebni logiki nesmisla, in tako prevzema perspektivo otroka, v vrsti pesmi pa je lirski subjekt kar otrok sam. Prevzemanje perspektive Pavčka oddaljuje tudi od poezije starejših klasičnih avtorjev. *Čenčarija* kaže nekaj sorodnosti z najbolj znano zbirko O. Župančiča, npr. v motivih medveda, ptičev in žab, v dvogovornosti (*Župančičeva in Pavčkova uspavanka*) ter zlasti v sklepnem pesnikovem »slovesu« od otroštva (O. Župančič: *Slovo (Ciciban)*, T. Pavček: *Pesnikova uspavanka*). Kljub medbesedilnim navezavam pa je Pavčkova zbirka jezikovno in vsebinsko veliko bolj sodobna, pomensko odprta in humorna od starejših zbirk. Kot taka je pomembna ne le kot prehod od tradicionalne v moderno poezijo v okviru Pavčkovega mladinskega dela, pač pa tudi v razvoju slovenske mladinske poezije.

Po *Čenčariji* je pesnik za desetletje kot mladinski ustvarjalec utihnil: objavil je le štirivrstičnice v pobarvanki *Domače živali* (1976), predelavo starejše pesmi *Po svatbi v pravljico Mokedaj* (1976) ter pregleden izbor *Slon v žepu* (1979) s kvalitetno spremno besedo K. Koviča. Nov vir pesniške govornice za otroke je sledil dogodku, iz katerega se je navdihovala *Dediščina* – smrt, bolečina in nove, zrele »hvalnice« pomenijo tudi odmik od razigrane *Čenčarije* k drugačni emotivnosti *Pravih (in nepravih) pesmi*.

2.5 Prelom: *Dediščina, Prave (in neprave) pesmi* – zaton ideala otroštva, sporočilno zahtevnejša mladinska lirika

Nastanek zbirke *Dediščina* (1983) je literarna interpretacija že tik po izidu povezala z biografskim dejstvom, tj. s sinovo smrtjo; čeprav so bile nekatere pesmi objavljene že prej, pa je »tragični dogodek [...] bistveno zaznamoval tudi pripravljeno pesniško zbirko« (Benhart 1984: 796). Vendar *Dediščine* ni smiselno razlagati zgolj na podlagi upesnjevanja bolečine zaradi izgube sina; v razsežnosti »njene pristne človeške bolečine« (Poniž 1986: 85) je zbirka vseobsegajoča, smrt/nič kot začetek vsega, kot razdejanje določa stvarnost v celoti, tudi poezijo (*Pesem o pesmi*). Univerzalnost smrti spreminja *Dediščino* v »trpko knjigo mrtvih« (Strehovec 1988: 37), vendar pa se prav zaradi prisotnosti minevanja in konca iz zbirke vedno znova »zasveti« svetost sveta (prim. Poniž 1986), tako da je poglobitveni ton¹² *Dediščine* »zrela hvalnica življenju« (Pogačnik 1989: 299). Tako notranjefor-

¹² »Takrat, ko sem v sebi premagal misel o ničevosti vsega našega početja, pritlikavo majhnost vsega pred obličjem smrti, ko se mi je v sinovi smrti razodelo razumevanje življenja, ki ne mineva, ki ostaja in prehaja onstran in tostran dežele živih in mrtvih, [...], ko je húdo postalo moč in sem znova našel smisel bivanja in govornico pesmi, je prišlo vame kakor nenadejana dediščina« (Pibernik 1989: 77).

malno zasnovno odraža že konstrukcija zbirke: *Odhodnice* tvorijo pesmi minevanja, največkrat oblikovane ob spominih na mamo, *Osmrtnice* so pesmi o molku, odhajanju in smrti; med temnimi podobami smrti se kot njihov kontrast pojavi »*kodrolašček zlat*« v *Baladi*, ki po oblikovanosti spominja na slog otroške pesmi. Že v razdelku *Žalostinke* pa se črnina spremeni v belo, smrt pa kljub temnim podobam obupa že postaja milost in vir pesnjenja. Iz smrti izvirajoča moč govornice se v četrtem ciklu (*Slovenske pesmi*) stopnjuje celo do »kristalizacij(e) v gnevu« (Benhart 1984: 798), obsodbe, protesta, ironije v podobah vseslovenskega umiranja. *Stanovske pesmi* so refleksivna lirika o vseobsegajoči tišini, o dobrem in hudem. V središču cikla je pesem *Še enkrat glagoli*, ki tematizira vztrajanje in pomeni preobrat v svetlejši pol *Dediščine*, v pesmi o Dolenjski. Logično nadaljevanje svetlih podob Dolenjske, ki pa niso več mladostno vitalistične, je razdelek *Nove hvalnice*, v celoti posvečen novemu »*popj(u)*« (*Upanju*), novorojenemu otroku (dve sklepni pesmi), kar je »dramaturgija« prejšnjih Pavčkovih zbirk.¹³ Tudi formalna plat *Dediščine* razkriva zveze s prejšnjo poezijo. V povezanosti preprostosti jezika, melodioznosti verza ter disonantnosti vsebine vidi J. Strehovec (1988) celo protislovnost zbirke.

Kakšno vlogo igra, če sploh, v *Dediščini* motivika otroštva? Otroštvo je, zlasti v njenem uvodnem delu, – minulo, je le še spomin, projekcija, ki je ni mogoče več doseči. Tako so že v uvodni *Pesmi o pesmi* deška leta označena kot »*davno minula*«. Med odraslostjo in otroškostjo je nastala razpoka, otroštvo ni več del doživljanja stvarnosti, pač pa le spomin – še več: v pesmi *Jesenska* otroštvo ogrožajo črne žene. V podobju, ki celotni zbirki daje obeležje dialoga z mrtvim sinom in smrtjo nasploh, otroštvo v emotivnosti prejšnjih zbirk seveda ni možno, kakor je neposredno izraženo v pesmi *Tišina*:

Sladki otroški jok v dni osamele
več ne zaide, ne odžene tišine [...].

Otrok se v *Dediščini* pojavi le v sklepnem ciklu, v hvalnicah novemu življenju, vendar ne v podobah otroške senzibilnosti in pravljичnosti iz pesmi prejšnjih zbirk, pač pa kot »*mali velikan*«, katerega rojstvo je »*milost*«. Ni več sledu o identifikaciji odraslega z otrokom – novorojeni polni dom »*s smehom in jokom*« (*Novorojenemu, Druga*), dom pa je dom odraslih, bivališče lirskega subjekta, ki vztraja v razpetosti med smrtjo in novim življenjem – Pavčkova poezija izvira »iz polieksistence, mnogopomenske hkratnosti« (Kmecl 1989: 79).

Prav hkratnost, emocionalna in motivna kontrastnost pesmi pa je značilna tudi za sočasno Pavčkovo mladinsko poezijo, ki je v primerjavi s *Čenčarijo* veliko bolj lirična, čeprav je med *Čenčarijo* in npr. *Pravimi (in nepravimi) pesmimi* (1986) opaziti več vzporednic.¹⁴ Znova je v njej zaznati tudi razkorak med odraslim in

¹³ »A kakor vidim sedaj, sem stopil po tej poti k tej in taki duhovni združitvi tedaj na svojih znanih postajah: pri rodu, prednikih, pri zemlji in končal knjigo s hvalnico novemu življenju« (isto).

¹⁴ T. Pavček je v spremni besedi k *Pravim (in nepravim) pesmim* zapisal: »Ne lažem, res so te pesmi nekakšno nadaljevanje čenčaškega pesnjenja, pa bi jih kmalu naslovil Čenčarija se nadaljuje.«

otroki – pesnik seveda ne ponovi vzorca tradicionalne avtoritativne drže, pač pa tvori poezijo iz dialoga med zrelo odraslostjo in otroštvom, ki je praviloma odmaknjeno od stvarnosti v liričen, pravljichen svet. Tovrstne dialoške pesmi je najti že v knjižici *Marko na belem konju jaše* (1984), ki je bila objavljena tudi kot cikel zbirke *Prave (in neprave) pesmi* (1986). Marko, osrednja oseba zbirke/razdelka, je »rožnogledi« in razposajeni deček, ki riše, povzroča hrup, se igra. Te pesmi niso daleč od razigranosti prejšnjih Pavčkovih zbirk, vendar so zaradi razvidne distance med lirskim subjektom in Markom bližje poeziji pred *Čenčarijo*. Le izjemoma se v knjižici pojavi otrok kot nosilec pesemskega govora (*Kako raste hrup*). Od ostalih pesmi se izrazito razlikuje pesem *Prijatelji na obisku*, v kateri je žalosti in samoti lirskega subjekta v uteho obisk otrok in zajčka. To emocionalno in motivno raznorodnost odraža tudi zbirka *Prave (in neprave) pesmi*, katere sporočilo se »začenja« na koncu *Dediščine*: pesem *Uvodna* je namreč slavospev novemu rojstvu. Že ta vsebinska vzporednica kaže, da so *Prave (in neprave) pesmi* sporočilno zahtevnejše kot prejšnja Pavčkova mladinska poezija, saj poleg sproščene igre ter pesniških »definicij« tematizirajo tudi odraščanje, bolečino izgube in povezanost rodov. Tako so *Čenčariji* še najbližje pesmi o živalih in ustvarjanju ter pesmi z otroško perspektivo in jezikovno igro. Sporočilno zahtevnejša, mestoma z Grafenauerjevimi *Skrivnostmi* primeljiva poezija pa je zbrana v razdelku *O tem, kaj je in kaj ni ta pravo*. Pesniku ne gre le za inovativno upesnjevanje znanega (*Žep, Srce, Oko, Domišljija* ipd.), pač pa tudi za izražanje tem, ki so blizu njegovi nemladinski poeziji. Tako v pesmi *Pot* po vzorcu otroške ritmične verzne igre tematizira rodovno povezanost družine (*»Pot je rod, / mamica reče. / Iz vekomaj v vekomaj teče / in kadar veš več kod, / rod ti pokaže pot.«*). Posebej zanimive so pesem *Hiša* (v izraznosti mladinske pesmi osvetljuje funkcijo pravljic/otročstva, na katerem se utemeljuje vse) ter pesmi o minevanju. Med slednjimi so nekatere po kompleksnosti sporočila že na robu mladinske poezije, npr. *Odhod* (odraščanje in podoba prihodnosti – potovanje *»skoz usojeni gozd ali puščavo«*), *Fant* (pesmi, ki jih igra odrasli, *»strezneni«* fant, so *»drugačne«*) in *Dekle*. V sklepnem delu zbirke so tri pesmi, ki pomenijo očitno vez s Pavčkovno nemladinsko poezijo – v njih lirski subjekt ne upoveduje le poetološke teme (pesem je *»z rano in rožo zaznamovana / in ena sama«*, *Pesem*), pač pa, v sklepnih pesmi, tudi svoj odnos do otroštva. Četudi to besedilo spominja na sklepno pesem *Čenčarije*, je premik viden: medtem ko je v *Čenčariji* ogovorna oblika še množinska, med pesnikom in naslovnikom je torej enačaj, se *Prave (in neprave) pesmi* končajo drugače:

Lejte, saj bi vam pesem dal,
 lejte, saj bi jo zgnesti znal
 s temi usti, s temi rokami,
 pa kaj bi jo štulil med vas,
 ko pa je vendar vaš čas
 čas, ki ga piše ljubezen,
 in ste vi sami
 najbolj ta prava – pesem.

Četrti sklop Pavčkovih mladinskih besedil je torej ob očitnih navezavah na starejšo ter na nemladinsko poezijo predvsem pesnikov vstop v *mladinsko liriko*. Premiki na vsebinski ravni so bržkone povzročili tudi posebno sestavo novega reprezentativnega izbora *Besede za sladkosnede* (izbral Janez Mušič, 1991), ki poleg znanih mladinskih besedil vključuje tudi nemladinske pesmi (*Deklica v modrem, Humoreska, Pesem o zvezdah, Pesem – vse iz Pesmi štirih*). Zbliževanje obeh polut Pavčkovega pesništva, nastajanje empatično pogojene in v spominih utemeljene mladinske lirike, ki ni več le igrivo lepljenje in preobražanje besed, pač pa predoča mlademu bralcu tudi smrt in minevanje, v temelju zaznamuje tudi še naslednji sklop Pavčkovih besedil. Poezija tega sklopa je uvrščena tudi v izbor nemladinskih pesmi, s tem pa je spojenost obeh podvrst, ki si je je želel pesnik, dosežena tudi formalno.¹⁵

2.6 Vrnitev podobe otroka, zlivanje mladinske in nemladinske poezije: *Goličava, Majhen dober dan, Temna zarja*

Proti koncu osemdesetih let je v Pavčkovih pesniških zbirkah opaziti prekrivanje mladinske in nemladinske poezije, hkrati pa vračanje k tematiki prejšnjih zbirk. Z zbirko *Goličava* (1988) pesnik ponovno vzpostavi nasprotje med molkom in izvoljenimi besedami¹⁶ ter med vztrajanjem v besedi in ljubezni, ki molk relativizira in celo že ukinja občutje »črnih dni samomolčanja« (*Pesem začetka*). Pesniške »pokrajine« *Goličave*, ki že s svojim imenom vzbuja sive podobe zemljišča, »ki je bilo, a ni več, ali pa tudi še ni kultivirano« (Pogačnik 1989: 297), so polne »opustelih senožeti« (*Soneti za besedo, I*), lišajev, jalovine, razvalin, suše, mrtvega morja s kuščarji (*Mrtvo morje*), določajo jih gluhoti (*steber molka*), s katerim se hrani goličava, *Neizgovorjeno*) in mraz. Vztrajanje v goličavi omogoča lirskemu subjektu milost, druga ključna beseda zbirke. Pojem zajema milost besed (tako že v 4. sonetu iz cikla *Soneti za besede*: »gole besede, polne miline / zvezd in prsti«), ki se rojevajo v tišini. Milost je tudi novi govor »z besedami kože, stiska, dotika« (*Hlev na nekem robu*), je torej ljubezen in erotika, ki ju vključuje zlasti razdelek *Jedkanice*. Sklepni cikel *Goličave* so *Pesmi o moji deželi*, v katerih pesnik nasprotje med bolečino in upom posploši do vseslovenskih razsežnosti (*Zvonjenje*); domovina mu je hkrati »nora / slovenska smrt« (*Velika mora*) in upornost (*Drevo*). Zbirka se konča z za pesnika značilnim hvalospevom življenju in ljubezni: »razkošju zelenega« in »razmočeni zemlji« (*Odhodnica*), zadnji pesmi – ljubezni in prsti, »ki je je komaj za pest« (*Ljubezen*). V tem posebnem »pobotanju s svetom« se spet pojavi tudi otrok.¹⁷ Že v *Sonetih za besedo* je »pokrajina otroštva« postavljena

¹⁵ »Sam že dobro desetletje brez večjega uspeha poskušam združiti v skladno celoto otroško poezijo z drugim svojim pesniškim delom« (Hofman 1978: 351).

¹⁶ »Po krikui groze in smrti, ki je osrednji del Dediščine, je svet zalila gluhoti. Večpomenska. Nemoč za izgovor prave besede, nemoč pred praznoto, gluhoti, nemoč za govor in nemoč za ugovor zoper besedičenje; strah za narečje, v katerem se meniš z ljubimi ali iščeš sebe. [...] Beseda je izpraznjena, izvoljena, gola fraza, publici in ničpovednica.« (Pibernik 1989: 78) Iz pojmovanja »inflacije« besed izpeljuje svojo interpretacijo prvega dela *Goličave* tudi J. Pogačnik (1989: 300): »Bolečina *Sonetov za besedo* je seveda izzvana s stanjem, v katerem je beseda v sodobnem času. [...] (B)eseda nima več kritja v polnosti doživljanja in izostrenosti misli. Razlog za to je ideološki raba jezika, ki je povzročila inflacijo besed in misel reducirala na nekaj frazerskih stereotipov.«

¹⁷ »Človek raste samo iz svojih korenin. Iz otroštva najpoprej. Tam je domala vse, kar te kasneje

v svetle podobe pričakovanj in spominov (*Sled*) kot nasprotje teme, posebej pa je otroštvo kot pozitiviteta izpostavljeno v *Pesmi začetka*, v kateri je zarisana pot »iz temne doline na griče / prezebljih trti«, pot iz molka in mraza v molitev/toploto/besedo, ki je »kakor v ranem otroštvu«. Otroštvo spet postane sestavina pesniškega govora odraslega: »v meni joče otrok« (*Fant z rožo*). Pavčkova poezija za odrasle kljub očitni »vrnitvi otroštva« vendarle ne doseže razsežnosti otroške motivike v *Zapisih ali Poganskih hvalnicah*; očitno je prostor upovedovanja tovrstne motivike v tistem času našel v mladinski poeziji ob hkratnem izraznem prekrivanju in zblizjevanju obeh podvrst poezije.¹⁸

Majhen dober dan (1992) je zbirka, ki med vsemi Pavčkovimi mladinskimi deli najbolj očitno kaže poetiška izhodišča, ki veljajo tudi za nemladinsko poezijo: v njej gre za vračanje med podobe Dolenjske, obujanje otroških doživetij, dialog s »kratkohlačnikom«, o katerem piše, a ga v resnici ne razvije, že v *Pravih (in nepravih) pesmih*.¹⁹ Če je bilo spominjanje in vračanje v tej zbirki nakazano npr. ob motivu živali ali ob rodovni tematiki, je *Majhen dober dan* že s pesnikovimi uvodnimi besedami ter kasneje z veliko večino besedil tako rekoč v celoti sestavljen iz spominov na podobe otroštva.²⁰ Te podobe se povezujejo z raznolikimi temami, med katerimi se zdijo osrednje naslednje: rojstvo in odraščanje, »muževnost« pomladne narave, sreča, ljubezen, zavezanost domačiji in izročilnost. Tovrstna vsebinska sestava zbirke je daleč od igrivih jezikovnih »čenčarij«, zelo blizu pa je nemladinski poeziji. Ni naključje, da sta omenjene zveze izpostavila tudi avtorja besedila na zavihkih M. Košuta in C. Zlobec.²¹ Tudi naslovi razdelkov so simbolični pojmi,

opredeljuje in zaznamuje. [...] Zato tudi pravim, da je tam, v tisti mladosti, v tistem bednem in tako bogatem otroštvu vse na pravem mestu in da sem tudi jaz samo tam lahko na svojem mestu. Odtod nosim zelene spomine in bilčice, s katerimi sem pripet na dolenjsko zemljo, s seboj na goličavo« (Pibernik 1989: 81).

¹⁸To zblizjevanje dokazuje tudi uvrstitev pesmi *Še ena o vonju (Prave (in neprave) pesmi)* v *Goličavo* pod naslovom *Vprašanje drugo*.

¹⁹Pavček empatijo in spominjanje na otroštvo opisuje z besednimi zvezami iz nemladinske poezije (npr. *Pesem o Dolenjski (Dediščina)*: »kraj, kruh, krog / majhne domovine«, »vas, vasica, zaselek«): »Dolenjska je zame zibel, zven in zaklad, zaklenjen v srce. Neka vas, vasica, zaselek. Neki dom, domačija, domovina. Kraj, kamor se vračam, četudi včasih in zmeraj bolj pogosto samo še v mislih, da srečam, na starih poteh, ob vinogradih, na paši ali v hosti, spet samega sebe, tistega pobiča, kakršen sem bil davno tega v otroških letih v svojem lepem Šentjurju. Pa ko se tako srečavam sam s seboj in poklepeta s tistim kratkohlačnikom, [...] mi je, kot da niso minila desetletja in kot da je nekaj tistega pobiča še vedno v meni.« (*O pesmih in malo o sebi, Prave (in neprave) pesmi*) Podobno piše kasneje tudi v *Spremnici pesmim na pot*, tj. v uvodu k zbirki *Majhen dober dan*. Zveze med mladinsko in nemladinsko poezijo je zaznati tudi v Pavčkovih esejstiki, npr. v eseju *Deček gre za soncem (Čas duše, čas telesa, 1997)*, v katerem so uporabljene zveze iz pesmi *Saški (Vrtljak, 1965)*.

²⁰O vračanju v otroštvo, ki pa ni trivialen beg v idealizirano in neinovativno igrivost, je pisal pesnik v eseju *Spominjanja, izključevanja, druženja*: »A ponavljam: moji skoki nazaj, v otroštvo, ali prijazna možnost, da se prikobalim čez breg resne odraslosti v travo otroštva, ko se zmuznem iz zapetosti v bosonogo nagajivost, so vse drugo prej kakor navaden beg. To je vračanje k sebi. V pokrajino, kjer so doma sanjarije in čenčarije, včasih pa je to preprosto igra in veselje do skrivnostnega, lepega, minulega, tudi do potegavščine, do neizživete otroštva« (*Čas duše, čas telesa, 1994*: 20).

²¹C. Zlobec piše celo o dveh možnostih branja Pavčkove poezije: »Kar dobršen del pesmi je namreč takih, da jih je mogoče brati na dveh ravneh: v enem svojem toku, ubranem na otroško dojemljivost, teče metaforično nadvse barvita pripoved, v drugem pa je življenjsko izkustvena sporočilnost za odraslega bralca [...]«.

ki v primerjavi s prejšnjimi zbirkami kažejo na premik v reflektivnost, sporočilno zgoščenost in abstraktnost: *Sreča, Sonca, Rožamarija*. Reflektivnost se kaže že na samem začetku zbirke, v pesmih o življenju kot boju, o njegovem minevanju in obnavljanju ter vztrajanju. Prevladujoči vir Pavčkove pesniške govorice je resentment. Razumljivo je, da je zato v pesmih zaznavna distanca med lirskim subjektom in otrokom, vendar ne kot vzgojnost ali odraslo »opazovanje« igre, pač pa kot intencionalno izrekanje življenjskih spoznanj zrelosti, ki se v spominu vrača v mladost. Le izjemoma je v zbirki najti besedila, ki so po nonsensnem besedilotvornem vzorcu ali smešenju odraslosti blizu prejšnjim zbirkam. *Majhen dober dan* že v uvodni pesmi o rojstvu nakazuje povezujočo temo zbirke:

Tako se znova začenja svet.
Tako se knjiga sestavlja.
Tako življenje proslavlja
svoj sad in cvet.

Vseprisotnost in neuničljivost življenja sta v zbirki univerzalni: kažeta se v pravičnih podobah poetizirane narave, spominskih motivih in prikazovanju raznolikih situacij, v katerih se znajde otrok. V petih pesmih o sreči je sprva po logiki pesniške definicije, ki ogovarja otroka v drugi osebi ednine, opredeljen pojem sreča. V njem je mogoče prepoznati misli, ki jih izrazi Pavček tudi v drugih pesmih o otroštvu: ljubezen, igra, pomlad, odraslost. Ostale pesmi so ogovorne v manjši meri: srečo upesnjujejo v družini, kmečkih podobah in domišljiji. Prav iz pesmi o otroštvu »*med resničnostjo in fantazijo*«, v katerem pesnik prepoznava posebno videnje sveta (»*kot modreci – po otročje*«), se da izpeljati prepričljive navezave na Pavčkove »posebneže, sanjače« v nemladinski liriki.²² Značilne situacije, v katere postavlja Pavček otroške like, so doživljanje neskončnosti sveta, skrivnosti, odraščanje in domišljijsko potovanje, izkušnja bolečine in smrti.

Sklepni in sporočilno najbolj kompleksni cikel zbirke je *Rožamarija*. V njem Pavček prevladujoče teme ljubezni in pomladi poveže z izročilnostjo običajev in simboličnostjo podob svetnikov in krajev (sveti Jurij, Ajdovska jama); med slednjimi je najbolj izrazita Rožamarija, simbol mladosti in mladoletja (*Davna pravljica*):

A večja od pesmi in vseh besed
davna je čarovnija,
kako bosa čez senožet
teče deklica Rožamarija.

V tem ciklu, s katerim se Pavčkova mladinska poezija s podobami svetega Jurija in zmagujoče pomladnosti spet približa Murnu oz. Župančiču, je novost tema pesnikovega vračanja v »minule čase«. Tako vračanje je v *Popotovanju* označeno kot

²² Nekaj besed je pesnik v eseju *Zapisi, Jezik* namenil videnju občutljivosti/jezika otrok: »Tako govorijo majhni otroci svojo čebljajočo čenčarijo, ki jo razumejo oblaki in trave, zelene rastline, črne mravlje in pikčaste pikapolonice, le tisti, ki naj bi razumeli vse, odrasli, te govorice često ne razumejo« (*Čas duše, čas telesa*, 1994: 57).

potovanje »v neizpolnjeno čudo«, iz črne teme v »deželo mladega smeha«. Ob simboliki živali je v besedilih o Pavčkovem otroštvu najti tudi humorno pesem *Učiteljica*, zgodbo o ponavljanju, vračanju vedno istega – prav to je tudi tema sklepne pesmi *Konec*. Tako ta Pavčkova zbirka povezuje raznoliko podobe od *Začetka do Konca* v tematsko strukturo, katere središče je neminljivost življenja, ki je samo po sebi vrednota.

Zmagovitost življenja, nova rojstva po smrti, se kot opazna povedna prvina pojavlja tudi v slikanici *Živalski ringaraja* (1994), ki je na ravni ilustracij sicer bližje informativnemu berivu. Od sporočilnosti zbirke *Majhen dober dan* je le še korak do nemladinske zbirke *Temna zarja* (1996), ki že s svojim mottom (*Zapis v tišino*) nakazuje isto tematsko središče: v tišini »gozda, / dreves in jas« se »molk spreminja / [...] znova v zvok«. Pesem izvira iz tišine, preprostih besed (*Preproste besede*), v zavedanju »daru, ki mu pravim življenje« (*Zakasnela zahvala*). Pesnik na tej osnovi začrta že znane tematske kroge: poezijo o Dolenjski, o simboličnih likih in življenjskih usodah, o otroštvu. V zbirki so še pesmi o smrti, poslušanju »male duše / zelene trave« (*Rast*, 2) in obnavljanju življenja. Skladno z zbliževanjem obeh podvrst Pavčkove poezije je v *Temni zarji* otroštvo, tudi kot sestavina metaforike, spet bolj opazno. Povezano je s preprostostjo in lepoto življenja ter prevladujoče zlasti v spominih na Dolenjsko (*»deček, od hrepenenja plah«* v pesmi *Prah in zgodovina*; otroški koraki in »mali dečko« v pesmi *Novo mesto*, otroški spomini v ciklu *Temnica*). Kot svetla in radoživa opozicija »črni kači« in »trdim vprašanjem« ter goličavi se v podobah otroške igre, psa in živo veselih barv pojavi v *Popravljeni zgodbi*, kot »zanikovalci smrti – / [...] kuštravi angeli« pa so otroci simbol nepretrganega toka življenja v pesmi *Smrt je samo enkrat*. Ali je iz tega popolnega tematskega in v veliki meri tudi motivnega zbližanja poetike mladinske in nemladinske poezije, med katerima se razlike kažejo le še na ravni besedišča in kompleksnosti jezika, torej od zbirke *Majhen dober dan*, sploh še mogoče govoriti o mladinski poeziji kot posebnem delu Pavčkove ustvarjalnosti?

2.7 Nova perspektiva: *Majnice, Fulaste pesmi*

Pesnik je v pogovoru za *Sodobnost* poudaril, da je za mladinsko poezijo značilna motivika mesta.²³ Ocena drži zlasti za nekatera besedila iz starejših knjig do zbirke *Majhen dober dan*; v slednji namreč resentment in z njim motivika pomladno-kmečke Dolenjske določa skorajda vsa besedila. Zato pa je tembolj presenetljiva in inovativna zadnja Pavčkova zbirka, *Majnice, Fulaste pesmi* (1996), s katero se pesnik vrne v okviru mladinske poezije (poezije za mladostnike). Pesniška zbirka je, tako kot ostale Pavčkove zbirke, razdeljena na tematske razdelke. Dva med njimi sta blizu prejšnji poetiki resentimenta – to sta manj obsežna razdelka *Podoba dečka* ter *Rojstva*. Podoba dečka izhaja iz spomina na sina, med motivi otroka in lirskim subjektom je značilen razkorak; tudi *Rojstva* nadaljujejo že upovedeno tematiko ro-

²³ »(M)esto mi je pljusnilo edino v otroško poezijo. Način življenja mestnega otroka, od malega prek šolarja do mularije mi je blizu in se me je toliko dotaknil, da sem ga spremljal, tudi zaradi lastnih izkušenj s svojimi otroki in vnuki« (Ihan 1994: 785).

jevanja/minevanja, odraščanja in ljubezni ter modrosti otrok. Refleksivna lirika obeh razdelkov je mestoma medbesedilno zaznamovana (citat verza M. Pavčka *To ni nobena pesem* [...], izpostavljena beseda goličava v pesmi *Trava*, izročilne podedbe in Rožamarija v pesmi *Sin*), zato je v bistvu nadaljevanje poetike zbirki *Majhen dober dan* in *Temna zarja*.

Opazne premike ne le v Pavčkovem, pač pa v celotnem slovenskem mladinskem pesništvu, pa pomenijo pesmi ostalih razdelkov. To so sodobne, »mestne« mladostniške pesmi, postavljene v okvir predstavnosti šole in sodobnega sveta (zvezki, grafit, računalnik, kavbojke, Mac Donald, Dairy queen, Dajdam, znaki najstnic in najstnikov: srce s puščicami, inicijalke na drevesu (prim. Horvat 1996)). Ta motivni premik se dá povezovati s Pavčkovo težnjo po zblizevanju z naslovnikom/mladostnikom, torej s prehodom od resentimenta in refleksivnosti k življenju v sodobnega otroka, tj. mladostnika. S tem se spremeni tudi podoba otroka: le-ta kot oseba ali lirski subjekt ni več deček, pač pa fant (»*Deček cel fant je postal* [...]«, *Novo*), presenetljivi odmik od pretežno deške prejšnje Pavčkove mladinske poezije pa je zaznati tudi na ravni spolne določenosti literarnih oseb: zlasti v ciklu *Dvogovori* sta nosilca govora tako fant kot dekle. Zblizevanje z naslovnikom dosega pesnik na različne načine: z vnosom mladostniškega lirskega subjekta v sodobno mestno motiviko. Lirski »jaz« ni več v otroštvo vračajoči se odrasli, pač pa fant in dekle, starostno nekako v zadnjih razredih osnovne ali prvih letnikih srednje šole.²⁴ Novi »jaz« v *Majnice* vstopa postopoma: besedila na začetku zbirke mladostnika upovedujejo še kot osebo, tako da skuša biti pesniška upodobitev naslovniku čim bližja. To dosega pesnik z rabo slenga (redkeje pogovornih besed), kar je poleg značilne motivike druga najbolj opazna poteza *Majnic*.²⁵ Taka izraznost besedil je seveda daleč od umirjenih ritmov in lirične simbolike pomladi v prejšnji zbirki. Pesniška upodobitev mladostnika postavlja v predstavnost mesta, povezujoča tematika pa je ljubezen, ki jo izpostavljata že naslov zbirke in njena uvodna pesem. Ljubezensko čustvo v teh pesmih ni univerzalni življenjski princip in smisel vsega, pač pa humorna najstniška zaljubljenost. Spremenjena vsebina in jezik se povezuje tudi s spremembo perspektive: že v začetnih pesmih Pavček tematizira zaljubljenost v govorici mladostnika, ki se seveda ne kaže le v slengu, pač pa v značilni nagovornosti, povezani z ritmom in dinamiko verza. Nagovornost besedil odraža njihova namembnost njemu/njej, najbolj izrazita pa je v ciklu *Dvogovori*, osmih dialoških pesmih o prvem poljubu, ljubosumnosti in samoti, ki se povedno končajo s pesmijo v dvojini in osebkom *midva*. »Dvojinskost« kot pogovor »vsega z vsem« je tudi rdeča nit cikla *Dvojina*. Ta sklop poleg ljubezenskih vključuje tudi pesmi o povezanosti sodobnega mesta in narave oz. bajk; konča se z zahtevnejšimi pesmimi o samoti, porazu, odraslosti oz. o svetlobi mladosti. Za oblikovanost in

²⁴ »Majnice« so pesniška zbirka ljubezni – vendar ljubezni fantičev in deklet višjih letnikov osnovne šole in morda še »nižjih« srednješolcev« (Horvat 1996: 82).

²⁵ *Majnice* vsebujejo med drugim naslednje slengovske besede: samostalniške besede: frajer, klapa, faca, žur, krula, fora, frend; glagoli: popeniti, cvikati, zafarbat, bluziti; pridevniške besede in prislovi: odštekan, zaštekan, smotan, ful, bedno.

perspektivo *Majnic* najbolj značilen pa se zdi razdelek *Pisma*, ki v mladostnikovi perspektivi zasleduje razvoj fantove zaljubljenosti od občutja prve ljubezni in potrebe po njeni izrazitvi (čustvo se kot najvišja vrednota zoperstavlja vsemu) do zaljubljenega opisovanja čustev ob pisanju pisem, podobe izvoljenke, upanja, razočaranja in konca, »izbrisa« ljubezni. Zanimivo je, da je pesnik za prikaz zaljubljenosti uporabil simbolno situacijo fantovega pisanja pisem. S to potezo dobiva cikel dodatne sporočilne razsežnosti, in ni zgolj upodobitev mladostniške zaljubljenosti. Pismo, postavljeno v kontekst računalnikov in mestne motivike, je smiselno razumeti kot kompleksen simbol neminljivosti in »istosti« ljubezni ter njene izrazitve v intimni človeški »pisavi« oz. pesniški ustvarjalnosti.²⁶ Novost cikla je tudi posebna senzibilnost lirskega subjekta, ki je v nasprotju z utrjenimi pesemski:ni upodobitvami razigranega ali upornega mladostnika. Ljubezensko čustvo in skrivnostna pisemska pisava kot »pogovor z lepim« (*Pisma*, 4) lahko v svoji recepcijski dimenziji pomenita zanimiv protipol »krtinam nesmislov« in »oblakom puhlih ciljev« (*Pisma*, 2). S to vrednostno dimenzijo pa so *Pisma* primerljiva s sklepnim razdelkom *Drobtinice*, ki ga tvori deset štirivrstičnic ter sklepna pesem *Tulipani pred ljubljansko sodnijo*. Vsebinsko zgoščene kratke pesemske oblike so »resnice«, »modrosti«, vendar brez sleherne tendenciozne vzgojnosti starejših, formalno sorodnih Stritarjevih ali Ganglovih besedil. V njih so kot spoznanje in nagovor upovedeni vrednost življenja, vsepovezanost bitij in stvari, vztrajanje na lastni poti, usoda in ljubezen. Ti pojmi so bržkone sestavina pesnikovega doživljanja otroštva (sonce, tulipani) in posebne občutljivosti, ki je z njim povezana in je odraslosti nerazumljiva. Prav to je namreč vsebinski okvir pesmi *Tulipani pred ljubljansko sodnijo*: cicibani, označeni kot umneži, zavrnejo »odraslega trdonjo« z besedami, ki odražajo moč otroške domišljije:

Ni je stvari, ki vonja nima,
nam je vsa zemlja – vonjava!

Tako se *Majnice* ob izraziti inovativnosti vendarle povezujejo s starejšimi in sočasnimi besedili, v katerih je otroštvo zaradi specifičnega doživljanja stvarnosti, tj. *čudenja*, oblikovano kot ideal skladnosti s svetom, simbol »prave« govornice in modrosti. S takim pojmovanjem otroštva se Pavček uvršča v okvir vseh tistih starejših in sodobnih ustvarjalcev, ki v dvogovoru z otroštvom vidijo doseganje *bele obale* (S. Kosovel), priložnost za oživljanje infantilizma (N. Grafenauer) ali doživljanje čudeža slehernega bitja in sleherne stvari (B. A. Novak), hkrati pa s prevzemanjem perspektive mladostnika tudi že nadgrajuje poetiško izhodišče mladinske književnosti kot »pisanja spominov na otroštvo«. In prav opisana *hkratnost prevzemanja perspektive* (enačenja z otrokom in mladostnikom) ter *funkcijska opredelitev otroštva kot projekcije/spomina* omogočata dvojno (>otroško« in >odraslo«)

²⁶ O tovrstni »pisavi« je razmišljal pesnik v intervjuju z M. Novak Kajzer (1993: 21): »Drugi del pa se začne, ko je ta pesem v tebi do konca napisana in jo potem napišeš na papir – seveda jo napišeš z roko, kajti stroji, računalniki in vse to je pravzaprav neke vrste groba, mehanična odtujenost, z roko napisana pesem, vržena na papir, načekana, je seveda mnogo bližja, mnogo bolj intimna, je v dvogovoru, ni v tehnični množini, do katere lahko pride vsak z nekim razmnoževalnim strojem.«

branje mladinske poezije, navsezadnje pa tudi zabris meje med obema naslovniskima podvrstama književnosti.

NAVEDENKE

- F. BENHART, 1984: Stih smrti navkljub (Ob Dediščini Toneta Pavčka). *Sodobnost* XXXII/8–9.
- D. FISHELOV, 1990: *Types of Character, Characteristics of Types*. Style. 24. 3.
- A. GLAZER, 1976: Župančičeva Kanglica. *Otrok in knjiga* 4.
- N. GRAFENAUER, 1991: Sodobna slovenska poezija za otroke. *Otrok in knjiga* 31.
- J. HORVAT, 1996: Čudežni srebrni rog »sanjajočega dečka«. T. Pavček: *Majnice, Fulaste pesmi*. Ljubljana: Mladika (Trepetlika 23).
- B. HOFMAN, 1978: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- T. HRIBAR, 1990: Poezija Nika Grafenauerja. N. Grafenauer: *Samota*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- A. IHAN, 1994: Tone Pavček (intervju). *Sodobnost* XLII/10.
- T. KERMAUNER, 1969: *Natura in intima. Poezija petih pesnikov*. Koper: Lipa.
- – 1979: Formalna plat Snojeve poezije za otroke. *Otrok in knjiga* 9.
- J. KOS, 1969: Uvod v razumevanje Župančičevih Samogovorov. O. Župančič: *Samogovori*. Maribor: Obzorja (Iz slovenske kulturne zakladnice 10).
- – 1983: *Slovenska lirika 1950–1980*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor 211).
- M. KOS 1996: *Prevzetnost in pristranost, Literarni spisi*. Ljubljana: Literatura (Novi pristopi).
- M. KMECL, 1989: Onkraj nekdanjega Pavčka, duh po zemlji in smrti. T. Pavček: *Pijanost, kot up varljiva, kot milost živa*. Maribor: Obzorja.
- M. MEJAK, 1973: Marginalije ob liričnem jubileju. *Sodobnost* XXI/4.
- M. NOVAK KAJZER, 1993: *Kako pišejo*. Ljubljana: Mihelač.
- B. PATERNU, 1967: *Slovenska književnost 1945–65*, prva knjiga. Ljubljana: Slovenska matica.
- F. PIBERNIK, 1989: Pogovor s pesnikom Tonetom Pavčkom. *Celovski zvon* VIII/24.
- J. POGAČNIK, 1965: Dva aspekta sodobne slovenske lirike (Ob pesniških zbirkah Toneta Pavčka in Cirila Zlobca). *Sodobnost* XIII/4.
- – 1989: Esej o goličavi (Ob pesniški zbirki T. Pavčka Goličava, 1988). *Sodobnost* XXXVII/3.
- D. PONIŽ, 1986: *Molk in pisava (poskusi s slovenskimi poezijami)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- J. ROTAR, 1978: *K umevanju pripovedništva*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Otrok in knjiga 9).
- – 1979: *Župančičeva otroška pesem in ljudsko izročilo*. O. Župančič: *Simpozij*. Ljubljana: Slovenska matica.
- J. STREHOVEC, 1988: *Besedila z napakami. Eseji o knjigah in vprašljivi usodi umetnosti*. Maribor: Obzorja (Razpotja 40).

SUMMARY

The article attempts to prove the connection and interdependency of Tone Pavček's youth and non-youth poetry. It is derived from interpretations of the poet's works for adult readers, while comparing their semantic and formal features with the image of a child in the

poems and with the changes in poetics of youth poetry. The quantitative comparison between the two subgenres of Pavček's poetry indicates that both groups of collections of poems are equal, counting also the pivotal collections. However, with respect to the entire number of volumes, there are almost twice as many youth works. Parallels can also be seen in the dynamics of publication, since hiatuses appear before the key volumes. Both sub-genres were affected by the death of the poet's son.

The central part of the article sheds light on the development of youth poetry in comparison with non-youth poetry. In the first original volume of poetry (*Maček na dopustu*, 1957) a shift from activist youth poetry can be observed in the revival of pre-War playfulness, nonsense, and fairy-tale elements, characteristic of Župančič's, Gruden's, Bevk's, Kunčič's, Kosovel's, and Gradnik's youth poetry. Despite individual innovative interventions, Pavček's initial volume of youth poetry does not exhibit the definite identification with childhood and a child nor the innovative fiction and linguistic play so typical of his later youth production. His first complex of youth poetry is therefore still tied to the typical pedagogy and to cliché images. The first time a child appears in Pavček's poetry for adults is in the volume *Ujeti ocean* (1964); before that, definite changes appear in his youth poetry (*Velesenzacija*, 1961). New features in the volume *Velesenzacija* are a dialogue between the lyrical subject and children, bright images of nature that differ from the nonsense of the first volume, and fairy-tale elements/fiction placed in modern time. This type of youth poetry is connected with childhood: in non-youth *Ujeti ocean* it is a possibility of overcoming alienation, silence, and emptiness. The image of a child is most prominent in the third complex of Pavček's poetry volumes. In *Poganske hvalnice* (1976) childhood exists »beyond« the world of adults, it is the time of deeper »vision« and of poetic language derived from it. Like a »holiday,« it is packed with symbolism of life joy and mystery. This kind of understanding of childhood is also exhibited in the well-known volume *Čenčarija* (1975), in which the playfulness and joy of childhood are maximally developed. This volume concludes the development of Pavček's youth poetry from the traditional motives of animals and real images of children to adopting the child's perspective of wonderment in linguistic-imaginative originality. The main innovation of *Čenčarija* is its improving the dialogue between adults and children or, rather, moving it to a higher plane. The lyrical subject utters sound patterns following a special logic of nonsense, thus adopting child perspective, and in a number of poems a child himself is the lyrical subject. All these characteristics support the view that *Čenčarija* is not only important as a crucial volume in Pavček's production, but it also occupies an eminent position in the development of post-War Slovene youth poetry. In the volume *Dediščina* (1983) a new topic emerges: death/nil and a hymn in honor of life. In this volume childhood is only a memory, a projection not within reach any more. The emotional and topical contrasts of the poems are also characteristic of Pavček's current youth poetry. In *Prave (in neprave) pesmi* (1986) the gap between an adult and a child reappears; originating from this gap is the dialogue between mature adulthood and childhood, which is usually removed from reality and succumbed to the lyrical, fairy-tale world. These lyrical poems are more sophisticated than the older ones; besides the relaxed play and poetic »definitions« they topicalize growing up, the pain of loss, passing away, and connectedness of generations. An evident feature of the fourth complex of volumes is the overlap of youth and non-youth poetry. The volume *Goličava* (1988) reestablishes the contrast between silence and hollowed out words and the perseverance with words and love; again, a child is featured as a positive element. Of all Pavček's youth poems the contemporary volume *Majhen dober dan* (1992) most clearly shows the poetic principles applying to non-youth poetry as well: remembering the images

of Lower Carniola, birth and growing up, »succulence« of spring nature, happiness, love, the obligation towards home (estate), and the tradition. The predominant origin of Pavček's poetic language in this volume is revisiting of the past, a return to childhood images. A child is noticeable also in the simultaneous non-youth poetry on the same topic, i.e., in the volume *Temna zarja* (1996). The poet makes a considerable change in the newest volume *Majnice, Fulaste pesmi* (1996). It portrays a youth with urban imagery, addressed in language that contains notable slang elements; the connecting topic is love, a poem is uttered by a youth. Particularly with the section *Pisma* and four-line poetic »truths« at the end of the volume, *Majnice* is also a conveyor of value dimensions, wisdom that maturity has to pass on to youth.

O STROJNO PODPRTEM OBLIKOSLOVNEM OZNAČEVANJU SLOVENSKEGA BESEDILA

Predstavljen je prvi slovenski oblikoslovni označevalnik, tako računalniški program kot tudi nabor oznak. Najprej je opisan nabor; obsega 4.797 oznak, kar odseva veliko pregibnost slovenskega jezika. V nadaljevanju je prikazano, kako deluje označevalnik. Ta poleg podpore ročnemu označevanju, pregledovanju in drugim opravilom vsebuje tudi avtomatični dvostopenjski razločevalnik. Ta skuša v zbirki že obdelanih besedil najti enolično označeno okolico obravnavane besede, če ne uspe, pa si pomaga še s statističnim razločevalnikom, ki sloni na pogostosti n-terčkov oznak. Doslej je bilo označenih 330.000 besed – štiri literarna dela in enomesečni vzorec elektronske izdaje časopisa Delo.

The first POS tagger for texts in the Slovenian language is presented. It includes the complete environment: the supporting software as well as the tagset, based on Slovenian grammar. The tagset consists of 4.797 tags, as the language is highly inflected. A description of the tagger follows; it includes a two-step disambiguator. The first step is based on the database of previously processed sentences, where a unambiguously tagged immediate neighbourhood of the observed word is being searched. It is followed by a probabilistic tagger, where frequencies of tag n-tuples up to level 5 are taken into consideration. So far 330.000 words have been tagged – four novels and a one-month sample of the leading Slovenian newspaper Delo, a selection from which is available in electronic form on Internet.

Uvod

Oblikoslovno označevanje besedila je ena izmed stalnic kvantitativnega jezikoslovja, ki ji v zadnjem letu dni namenjajo večjo pozornost tudi jeziki srednje in vzhodne Evrope, kot jih ima navado označevati Evropska unija. Gre za prvo fazo pri razčlenjevanju besedila (angl. parsing), ki je nujni pogoj za nadaljnjo kvantitativno jezikoslovno obdelavo; področje se je razvilo predvsem zaradi potreb pri strojnem prevajanju in pa ob oblikovanju širše dostopnih (preko svetovnega spleta, angl. WWW) nacionalnih besedilnih korpusov (npr. BNC, British National Corpus in CNC, Czech National Corpus). Morfološko-sintaktični analizatorji, posebna programska oprema za tako označevanje besedila, ki vsebuje tudi seznam pravil, so bili najprej narejeni za angleški jezik (Dermatas 1995), od leta 1995 pa nastajajo tudi že za češčino, poljščino, madžarščino in bolgarščino (Hladka, Hajič 1995). Pri tem sta imeli vidno vlogo tudi Evropska unija s svojimi projekti in telesi MULTEXT East (Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages), EAGLES (Expert Advisory Group on Language Engineering Standards), ELRA (European Language Resources Agency), LE PAROLE (Language Engi-

* <http://www.uni-lj.si/~ffjakopin> in <http://www.zrc-sazu.si/frisj/pj>

** <http://www.zrc-sazu.si/frisj/aleks>

neering) in TELRI (Trans European Language Resources Infrastructure) (Teubert 1995) – pri zadnjem projektu sodelujeta tudi Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU in Inštitut Jožef Stefan – in multinacionalna družba Xerox, ki je leta 1993 odprla center za bazične jezikoslovne raziskave v Grenoblu (Chanod, Segond 1997). Ta je od leta 1996 svojo dejavnost s sedmih zahodnih jezikov razširil še na prej našteje štiri vzhodne.

Na Inštitutu za slovenski jezik smo se, tudi v okviru priprav na gradnjo Slovenskega nacionalnega korpusa, oblikoslovnega označevanja besedil lotili septembra 1996, po spletu zanimivih ugodnih okoliščin. Za poskusni vzorec smo izbrali roman *Pomladni dan* Cirila Kosmača. Ob njem je počasi rasel in se izpopolnjeval nabor oznak, ki je v pregibno bogatih jezikih, kakršen je slovenski, veliko obsežnejši, tudi več desetkrat, kot na primer v angleščini.

Označevanje je seveda potekalo s pomočjo računalnika, le da je bilo na začetku še zelo skromno podprto. Urejevalnik EVA, ki je bil ustrezno dopolnjen, je sproti gradil zbirko že uporabljenih besednih oblik in njihovih oznak. Decembra je bil roman do konca označen, januarja 1997 pa je sledila naslednja knjiga, Platonova *Država*. To delo smo izbrali zaradi sodelovanja v mednarodnem projektu TELRI, kjer v eni izmed delovnih skupin, namenjeni skupnim raziskavam, poteka raziskovanje vzporednih prevodov te knjige v dvanajstih jezikih ustanov soudeleženk (albanščini, angleščini, bolgarščini, češčini, francoščini, latvijščini, litovščini, madžarščini, nemščini, poljščini, slovaščini in slovenščini). Na posvetovanju »TELRI Workshop on Alignment and Exploitation of Texts«, ki je bilo v začetku februarja na Inštitutu Jožef Stefan, sva predstavila primerjavo oznak Kosmačevega romana in prve knjige Platonove Države (Jakopin, Bizjak 1997). Aprila je bila *Država* do konca označena, v maju pa je začel izhajati časopis Delo, ali boljše, kratek izbor iz vsake številke, tudi v elektronski obliki (pod klikljivim imenom »fax časopis« na svetovnospletni strani <http://www.delo.si>). Odločila sva se, da literarnima vzorcema dodava še publicistični jezik. Oblikoslovno sva označila 43 številok, od 6. maja do 17. junija 1997. Velikost vzorcev je navedena v tabeli 1.

Tabela 1: Izbrana besedila

ime vzorca	obseg	število povedi	število besed
1. Ciril Kosmač: Pomladni dan	176 str.	5.922	61.565
2. Platon: Država	317 str.	7.323	93.430
3. časopis Delo na internetu	43 dni	2.956	53.895
Skupaj		16.201	208.890

Slovenski nabor oblikoslovnih oznak

Pri graditvi sistema oblikoslovnih oznak za izbrani jezik je treba najprej upoštevati slovnične zakonitosti in omejitve, ki jih postavlja način dela pri označevanju. Oznake morajo biti šifrirane tako, da je vanje mogoče spraviti vse značilnosti besedne vrste, potrebne za enolično razločevanje. Pri pripravi sistema

oblikoslovnih oznak za slovenski jezik smo izhajali iz Slovenske slovnice (Toporišič 1984). Slovnice značilnosti slovenskega jezika, ki smo jih uporabili pri sestavi oznak, smo nato primerjali z ustreznimi mednarodnimi zgledi, kot sta Brownov korpus (Francis, Kučera 1982) in korpus Penn Treebank (Marcus 1993). Kasnejši zgled je bil Kopernikov projekt MULTTEXT-East (<http://www.lpl.univ.aix.fr/projects/multext-east/>), pri katerem sodeluje tudi dr. Tomaž Erjavec z Inštituta Jožef Stefan; rezultati projekta še niso objavljeni. Koordinator tega projekta je dr. Jean Véronis iz »Laboratoire Parole et Langage« pri CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) in univerzi v kraju Aix-en-Provence, jeziki držav soudeleženk pa so bolgarski, češki, estonski, madžarski, romunski in slovenski. Oblikoslovni nabor, ki ga uporabljajo in ki ga je mogoče videti na svetovnospletni strani <http://nl.ijs.si/ME/Lexica/MorphSyn>, je zelo obsežen in pokriva vse oblikoslovne značilnosti naštetih jezikov. Za naše potrebe, kjer gre za označevanje v samo enem jeziku, večjih količin besedila in z ročnim preverjanjem, pa je žal manj primeren. Njegova največja pomanjkljivost so oznake, ki so po eni strani v angleščini in take, da jih jezikoslovec, ki opremlja novo ali preverja že označeno gradivo, ne more na hitro dešifrirati (oznake niso govoreče), po drugi strani pa je besedilo na zaslonu računalnika prikazano z vsako besedo in oznako v svoji vrstici, kar zmanjšuje njegovo preglednost.

Ponazorimo to s povedjo *Svet zunaj je bil videti mrzel še skozi zaprto okno* iz romana G. Orwella: 1984, označeno najprej z oznakami iz projekta MULTTEXT East (ME):

TOK	Svet	Ncmsn	(1)
TOK	zunaj	Rgp	
TOK	je	Vcip3s-an	
TOK	bil	Vcps-sma	
TOK	videti	Vmn	
TOK	mrzel	Afpmsn	
TOK	še	Q	
TOK	skozi	Spsa	
TOK	zaprto	Afpnsa	
TOK	okno	Ncnsa	
PTERM_P	.	AAAA	

in s slovenskimi oznakami, predlaganimi v prispevku:

Svet	zunaj	je	bil	videti	mrzel	še	skozi	zaprto	okno.	(2)
Sme1	A	GPce	GLBme	GNE	Pme1	Č	E4	PTse4	Sse4	

Oznake iz povedi (1) so razložene v tabeli 2. Šifre, ki so bile uporabljene pri projektu ME, so v angleščini, zato je taka tudi njihova razlaga. Oznake iz povedi (2) pa so razložene v tabeli 3.

Tabela 2: Razlaga oznak (ME)

TOK	Token
Nemsn	Noun common masculine singular nominative
Rgp	Adverb general positive
Vcip3s-an	Verb copula indicative present third singular active no
Vcps-sma	Verb copula participle past singular masculine active
Vmn	Verb main infinitive
Afpmsn	Adjective qualificative positive masculine singular nominative
Q	Particle
Spsa	Adposition preposition simple accusative
Afpnsa	Adjective qualificative positive neuter singular accusative
Nnsa	Noun common neuter singular accusative
PTERM_P	Punctuation terminal point (AAAA)

Tabela 3: Razlaga predlaganih oznak v povedi (2)

Sme1	samostalnik, moški spol, ednina, 1. sklon
A prislov	
GPce	glagol, pomožni, 3. oseba, ednina
GLBme	glagol, opisni deležnik na -l (biti), moški spol, ednina
GNE	glagol, nedoločnik
Pme1	pridevnik, moški spol, ednina, 1. sklon
Č	členek
E4	predlog, 4. sklon
PTse4	pridevnik, deležnik stanja na -t, srednji spol, ednina, 4. sklon
Sse4	samostalnik, srednji spol, ednina, 4. sklon

Ker se projekt ME nanaša tako na indoevropske kot tudi na neindoevropske jezike, so v oznakah vključene vse oblikoslovne značilnosti teh jezikov. Posledica tega je, da se v oznakah pojavljajo tudi s pomišljajem označena prazna mesta, kadar kaka kategorija v jeziku ne nastopa: npr. na sedmem mestu pri Vcip3s-an. Slovenske oznake, grajene na oblikoslovnih značilnostih slovenskega jezika, takih, za druge potrebnih oblikoslovnih kategorij ne upoštevajo. Kljub temu pa so primerljive z mednarodnimi standardi. Slovenski nabor oznak upošteva vse obvezne besedne vrste in pregibne vzorce, navedene v priložniku za ocenjevanje leksike (Underwood, Navaretta 1997).

Slovenske oznake torej označujejo predvsem tiste oblikoslovne značilnosti, ki so bistvene za razločevanje večpomenskosti besednih oblik (angl. disambiguation). Najbolj nazoren primer težav pri razločevanju je recimo poved *Gori na gori gori*, kjer je besedna oblika *gori* lahko prislov (A), samostalnik (S) ali glagol (G), *na* pa predlog (E), glagol (G, velelnik od *dati*) ali medmet (M, npr. v povedi: *Na, pa smo tam*). Teoretično imamo v povedi torej 3 krat 3 krat 3 krat 3, se pravi 81 različnih možnosti označitve in med njimi 32 takih, kjer glagol nastopa natančno enkrat:

AEAG, AESG, AEGA, AEGS, AGAA AGAS, AGSA, AGSS, AMAG, AMSG, AMGA, AMGS, SEAG, SESG, SEGA, SEGS, SGAA, SGAS, SGSA SGSS, SMAG, SMSG, SMGA, SMGS, GEAA, GEAS, GESA, GESS, GMAA, GMAS, GMSA in GMSS.

Pri določanju števila kategorij za posamezno besedno vrsto pa sva poleg merila za razločevanje večpomenskosti besednih oblik upoštevala tudi načelo, da je pri označevanju treba ohraniti kar največ v obravnavanih besedilih shranjene semantične informacije. V ta namen so npr. lastna imena razvrščena v vrste: osebna imena, imena prebivalcev, veroslovna, živalska, zemljepisna, mitološka in stvarna imena.

V nadaljevanju je opisan nabor oznak, ki jih predlagava za slovenski jezik. Oznake vsebujejo možne kombinacije oblikoslovnih značilnosti za vsako posamezno besedno vrsto. Prva velika tiskana črka oznake označuje besedno vrsto, izjema so le kratice. Druge velike črke, ki sledijo, večinoma kažejo na vrste, enomestne šifre, pisane z malo začetnico ali števkjo, pa označujejo oblikoslovnne kategorije.

Za lažje razumevanje je v tabeli 4 najprej naveden seznam enomestnih šifer, iz katerih so sestavljene oznake:

Tabela 4: Šifre oblikoslovnih kategorij

spol:	m moški	oseba:	a prva
	ž ženski		b druga
	s srednji		c tretja
število:	e ednina	stopnjevanje:	j primernik
	d dvojina		jj presežnik
	p množina	določnost:	i
sklon:	1 imenovalnik	razmerje:	pr priredno
	2 rodilnik		po podredno
	3 dajalnik		
	4 tožilnik		
	5 mestnik		
	6 orodnik		

Oznake so sestavljene na osnovi pregibalnih vzorcev, zato jih bova predstavila po besednih vrstah. Najprej so navedene predmetnopomenske besedne vrste, nato slovnične, na koncu pa medmet in kratice. Poleg enomestnih šifer, ki so razložene v tabeli 4, nastopa v tabelah od 5 do 11 simbol $\emptyset$, kadar značilnost v oznaki ni posebej zaznamovana. Primer je stopnjevanje pri prislovih, kjer sta označeni samo primerniška in presežniška stopnja, osnovnik pa ni označen.

V tabeli 5 so razvrščena občna in lastna imena.

Tabela 5: SAMOSTALNIŠKA BESEDA

besednovrstna oznaka	vrsta	spol	število	sklon	primer
samostalnik	S	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	Sme1 (dan)
glagolnik	SG	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	SGse2 (spoznanja)
osebna imena	IO	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IOme1 (Martin)
imena prebivalcev	IP	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IPme2 (Čeha)
veroslovna imena	IV	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IVme3 (Bogu)
živalska imena	IŽ	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IŽže3 (Liski)
zemljepisna imena	IZ	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IZme2 (Črnomlja)
mitološka imena	IM	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	IMme5 (Hadu)
stvarna imena	IS	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	ISže2 (Iliade)

Za postopek razločevanja samega bi zadostovala že razdelitev samostalnikov na občna in lastna imena, da pa bi uporabniku omogočili večjo svobodo pri iskanju, so lastna imena še naprej razčlenjena.

Kategorija živosti pri samostalnikih moškega spola ni upoštevana v oznakah, ker jo lahko dobimo iz slovarja besed in njihovih pregibalnih skupin.

Precejšnje težave so se pojavile pri označevanju večbesednih lastnih imen. Program in njegov slovar besed in oznak vsebujeta le enobesedna občna in lastna imena, zato so večbesedna imena razstavljena na posamezne besede, označene kot občna imena. Program označi ime *Zgodovina italijanskega srednjega veka* kot *Sže1 Pme2 Pme2 Sme2* in se tako za uporabnika ne ohrani več informacija o stvarnem imenu. Problem bo rešljiv le z večjim slovarjem večbesednih imen, v raziskavi pa smo ga za zdaj reševali ročno.

Tabela 6: GLAGOL

besednovrstna oznaka	vrsta	oseba	spol	število	sklon	primer
povedni sedanjik	G	a,b,c		e,d,p		Gce (plava)
pom. gl. biti sed.	GP	a,b,c		e,d,p		GPce (je)
pom. gl. biti prih.	GFP	a,b,c		e,d,p		GFPcp (bodo)
pom. gl. biti nik. obl.	GZP	a,b,c		e,d,p		GZPae (nisem)
glagol obstajanja biti	GO	a,b,c		e,d,p		GOae (sem)
gl. obst. biti nik. obl.	GZO	a,b,c		e,d,p		GZOce (ni)
gl. obst. biti prih.	GFO	a,b,c		e,d,p		GFOce (bo)
glagol tipa imeti nik. obl.	GZ	a,b,c		e,d,p		GZbe (nimaš)
velelnik	GV	a,b		e,d,p		GVbe (glej)
opisni deležnik na -l	GL		m,ž,s	e,d,p		GLže (obrisala)
opis. delež. gl. biti na -l	GLB		m,ž,s	e,d,p		GLBme (bil)
trpni deležnik na -n/-t	GN/GT		m,ž,s	e,d,p	1,2	GNme1 (rojen)
deležje na -č/-ši	GČ/GŠI					GČ (loveč)
nedoločnik	GNE					GNE (povedati)
namenilnik	GNA					GNA (gledat)
pogojnik	GBI					GBI (bi)
prosti glagolski morfem	Gmp					Gmp (se)

Besednovrstna oznaka zaimek označuje vse zaimke, samostalniške, pridevniške in prislovne. Tako npr. oznaka ZR zajame samostalniške oziralne zaimke (kdor, kar), pridevniške (kakrašen, kateri, čigar, kolikor) in prislovne oziralne zaimke (kjer, kadar, kakor, kolikor). Osebni in svojilni zaimki imajo tudi kategorijo osebe, svojilni zaimki pa imajo še spol in število kot inherentni slovnični kategoriji in spol in število, ki sta v skladijski vlogi. Primer je *njegove* (knjige), ki ima oznako ZSVcmežp1, kjer je moški spol ednine inherentna slovnična lastnost (*on*, ne *ona* in *on* ne *oni*), ženski spol množine pa kaže na ujemanje z odnosnico.

V primeru, ko gre za oziralni zaimek *ki*, ki nastopa v funkciji veznika, sva se odločila, da mu daja posebno oznako, ZVR, pri čemer je V šifra za veznik. Tako uporabniki lahko najdejo poleg veznikov v besedilu tudi druge besedne vrste, ki nastopajo v vlogi veznika, kot je to npr. členek *ali*, ki ima oznako ČV.

Tabela 9: ŠTEVNIK

besednovrstna oznaka	vrsta	spol	število	sklon	Primer
glavni števnik	ŠG	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	ŠGže3 (petintridesetim)
vrstilni števnik	ŠV	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	ŠVme2 (prvega)
ločilni števnik	ŠL	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	ŠLse6 (dvojim)
množilni števnik	ŠM	m,ž,s	e,d,p	1,2,3,4,5,6	ŠMme5 (trojnih)
nedoločni števnik	ŠNE				ŠNE (nekaj)
število	Š				Š (77.500,00.–)

Števniki imajo oznako Š, kadar so v besedilu zapisani kot število (s števki, pikami, vejicami, simboloma + in -), besednovrstne oznake pa imajo le, če so v besedilu zapisani z besedo.

Posebej se je treba ustaviti ob označevanju števnikov tipa pet(ero)/malo, kadar nastopajo v besedni zvezi, ki je v imenovalniku ali tožilniku. Tako kot v drugih slovanskih jezikih (Franks 1995, 93-205) sta tudi v slovenščini (Toporišič 1966, 159) imenovalnik in tožilnik izrazov, ki se v govoru končajo na 5-99 ali s čistimi stoticami ali tisočicami, količinska prislova s štetimi predmeti v množinskem rodilniku. Iz tega sledi, da je za števnike tipa pet(ero)/malo, ki so nepregibni, najustreznejša oznaka ŠG/ŠL/ŠNE. Ker pa je pri tvorbi oznak treba upoštevati tudi sistematičnost znotraj posamezne besednovrstne kategorije in vse oblikoslovne značilnosti, ki pripomorejo k natančnejšemu označevanju, so glavni in ločilni števniki dobili v imenovalniku in tožilniku oznako ŠG1/ŠG4/ŠL1/ŠL4.

V tabeli 10 so predstavljeni še prislov, nato slovnične besedne vrste in medmet.

Tabela 10: DRUGE BESEDNE VRSTE

besednovrstna oznaka	vrsta	razmerje	stopnjevanje	sklon	primer
prislov	A		(ø,j,jj)		A (resnično)
členek	Č				Č (kar)
zanikani členek	ČZ				ČZ (ne)
členek v vezniški vlogi	ČV				ČV (ali)
predlog	E			2,3,4,5,6	E2 (iz)
veznik	V	pr,po			Vpr (in)
medmet	M				M (oh)

Prislovni izrazi, ki so skladenjsko zveza predlog in samostalnik, pridevnik, zaimsek, števniki, prislov ali glagol, so označeni po svojih sestavnih delih.

Členek zanikanja je posebej označen, ker vpliva na sklon samostalnikov v stavku, prav tako tudi členek, ki nastopa v vlogi veznika.

Pri označevanju vzorca št. 3 *Delo na internetu* se je pokazalo, da je za kakovost označevanja treba uvesti tudi oznako za kratice in predvsem, da je treba uvesti posebno oznako za kratice, ki se pišejo z veliko začetnico in se pogosto tudi pregibajo v spolu, številu in sklonu.

Tabela 11: KRATICE

	vrsta	spol	število	sklon	primer
kratica z malo začetnico	K				K (št.)
kratica z veliko začetnico	KI	ø,m,ž,s	ø,e,d,p	ø,1,2,3,4,5,6	KI (ŠTUNFF)
naslov svetovnospletne strani	KURL				KURL (http://www.delo.si)

Če seštejemo in zmnožimo vse različne možnosti oznak za vse besedne vrste, dobimo število 4.797. Toliko različnih vrednosti ima lahko naš nabor. V vseh treh obravnavanih vzorcih (208.890 označenih besed) je bilo uporabljeno skupaj 1489 različnih oznak ali 31 %.

Nabor oznak, kot smo ga izdelali, je še vedno odprt. Ko se bo preizkušal na večjem vzorcu in na drugih besedilnih žanrih, bodo verjetno še potrebne prilagoditve in dopolnitve.

Oznake in vzorec

Čeprav je naš vzorec razmeroma majhen, lahko iz njegovih oznak že vidimo nekaj značilnosti literarnega in publicističnega jezika. V tabeli 12 je za vsak vzorec posebej navedeno število besednih oznak po besednih vrstah.

Tabela 12: Skupno število oznak po besednih vrstah

	Pomladni dan	Država	Delo	Skupaj
občna imena	10.173	17.488	14.078	41.739
lastna imena	1.206	668	4.269	6.143
glagoli	20.269	21.498	9.297	51.064
pridevniki	4.306	7.114	6.008	17.428
zaimki	7.065	14.899	2.736	24.700
števniki	399	1.363	3.188	4.950
prislovi	3.625	5.254	1.908	10.787
členki	3.590	5.536	1.557	10.683
predlogi	5.269	8.215	6.038	19.522
vezniki	5.377	11.368	3.398	20.143
medmeti	274	18	–	292
kratice	12	9	1.418	1.439
Skupaj besed	61.565	93.430	53.895	208.890

Razmerja med posameznimi vzorci so veliko lepše vidna iz tabele 13, kjer so deleži oznak po besednih vrstah navedeni v odstotkih. V časopisnem jeziku je veliko več samostalnikov, lastnih imen, pridevnikov in kratic. Veliko manj je zaimkov, ki so bolj značilni za literarni jezik, medmetov, ki pogosto nastopajo v dialogu, pa v časopisnem vzorcu sploh ni bilo.

Tabela 13: Deleži oznak po besednih vrstah in skupaj, v odstotkih

	Pomladni dan	Država	Delo	Celota
občna imena	16.52	18.72	26.12	19.98
lastna imena	1.96	0.71	7.92	2.94
glagoli	32.92	23.02	17.25	24.46
pridevniki	6.99	7.61	11.15	8.34
zaimki	11.48	15.95	5.08	11.82
števniki	0.65	1.46	5.92	2.37
prislovi	5.89	5.62	3.54	5.16
členki	5.83	5.93	2.89	5.11
predlogi	8.56	8.79	11.20	9.35
vezniki	8.73	12.17	6.30	9.64
medmeti	0.45	–	–	0.14
kratice	–	–	2.63	0.69
Skupaj				100.00

Strojni oblikoslovni označevalnik

Oblikoslovno označevanje besedil (angl. part-of-speech tagging ali POS tagging) se je v večjem obsegu začelo šele na začetku devetdesetih let. Računalniki, dostopni akademskemu okolju, prej niso bili tako zmogljivi, da bi bili kos tovrstnim raziskavam. Če pomislimo, da iz 93.000 gesel v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* nastane preko 3.300.000 besednih oblik, da o imenih in redkeje rabljenih besedah (*Besedišče slovenskega jezika* obsega nadaljnjih 180.000 gesel) sploh ne govorimo, postane hitro jasno, da gre za zbirke, velike desetine megabajtov. Med njihovo obdelavo, razvrščanjem in podobnim pa je treba imeti še nekajkrat več prostora, po možnosti internega. Tudi večje hitrosti mikroprocesorjev, še vedno se podvojijo vsako leto in pol, so nadvse dobrodošle.

Kot na večini drugih področij kvantitativnega jezikoslovja so bili tudi tu prvi poskusi narejeni za angleški jezik. Najprej sta bila označena znani Brownov korpus (Francis in Kučera 1982) in korpus Penn Treebank, zbirka besedil s pensilvanske univerze (Marcus et al. 1993). Nabori oznak so bili zaradi majhne pregibnosti pri angleškem jeziku lahko skromni, pri pensilvanskem korpusu le 48 oznak (36 za besede in 12 za ločila), pri Brownovem 87 in npr. pri francoskem 88 (Chanod, Tapanainen 1993). Avtor se je z (ročnim) označevanjem angleškega besedila prvič srečal v delavnici seminarja COMPLEX, ki ga je septembra 1996 v Budimpešti vodil Gregory Grefenstette s Xeroxovega raziskovalnega centra v Grenoblu. Nabor oznak za slovenski jezik je, kot je videti iz prvega dela prispevka, za velikostni razred večji (4.797 oznak). Velik nabor oznak seveda znatno oteži izdelavo avtomatičnega označevalnika (Hajič, Hladka 1997) in omeji število metod, ki jih je mogoče uporabiti, po drugi strani pa nas, po besedah angleškega raziskovalca R. Garsida (Garside et al. 1987), bogato razčlenjen nabor oznak približa »idealu različnih oznak za vse razrede besed, ki imajo različen slovnični pomen«.

Kot je bilo omenjeno že v uvodu, je bil program za strojno podprto označevanje (označevalnik, angl. tagger) vgrajen v urejevalnik EVA, s čimer sta bili doseženi večja gibčnost (kolegi iz ekipe TELRI so mu rekli »interactive tagger«) in lažja uporaba. Najprej so bili dodani samo postopki za pomoč pri ročnem vnašanju oznak. V besedilu je program najprej poiskal in označil konce povedi (ta naloga zaradi imen in kratic ni povsem trivialna) in za vsako vrstico vrnil še eno prazno, potem pa je v eni delovni datoteki hranil besedilo, ki ga je bilo treba označiti, v drugi pa je sproti gradil in dopolnjeval slovar že obdelanih besed z oznakami. Pri vsaki še neoznačeni besedi je najprej pogledal v slovar, in če je besedo tam našel, je v obliki izbire (menija) na zaslonu pokazal vse že znane možnosti s frekvencami. Na sliki 1 je del povedi iz prve knjige Platonove *Države*.

Slika 1: Del povedi na računalniškem zaslonu med označevanjem

zvezi; pri tem__ so__ nejevoljni, kakor da_ bi_ bili_ oropani
 Sže5 E5 ZKse5 GPcp Pmp1 Vpo Vpo GBI GLBmp GNmp1
 velikih stvari in_ bi_ bili nekoč imenitno živeli, zdaj pa le
 Pžp2 Sžp2 Vpr GBI

GLBmp	141
GLBsd	2
GLBžd	4
GLmp	1
?	

Program se je ustavil na besedi *bili*. Beseda *bili* je bila že večkrat označena – 141-krat kot opisni deležnik na -l glagola biti, moški spol množina, 2-krat kot srednji spol dvojina, 4-krat kot dvojina ženskega spola, 1-krat samkrat pa kot opisni deležnik na -l, moški spol (glagol biti, bijem), množina. Opazimo tudi, da je program ob označevanju sproti dodajal mehke presledke (znaka za *in* in za *bi*), da so besede in oznake ostale ena pod drugo. Oseba, ki označuje, lahko izbere ponujeno najpogostejšo možnost (v izbiri so sicer razvrščene po abecedi) ali pa se odloči še za kako drugo oznako, ki je v izbiri ni. Kadar je imela beseda samo eno oznako, npr. samostalniki v prvem sklonu ednine ali glagoli v nedoločniku, jo je program označil sam in se pomaknil naprej. Iz slovarja besed in oznak so v tabeli 14 navedene besede, ki se začnejo z *žive-*.

Tabela 14: Besede na *žive-* v slovarju besed in oznak

žive · Gcp,1;Pže2,5;Pžp1,4;Pžp4,2;Smp4,2

živega · Pme2,2;Pse2,1;Sse2,3

živeli · GLme,13

živela · GLže,12

živele · GLžp,2

živeli · GLmp,4

živem · Pme5,1;Pse5,2

živemu · Pme3,1;Sse3,1

živeti · GNE,18

živeče · PČmp4,1

živečih · PČmp2,1;Smp2,1

živečimi · PČsp6,2

Besedi vedno sledijo s podpičji ločene oznake, vsaka pa ima za seboj še z vejico razmejeno frekvenco. Besede v tem slovarju niso razvrščene po abecedi, ampak po kodah (č,š,ž so na koncu abecede), da je iskanje hitrejše.

Ko je količina s takim postopkom obdelanega gradiva naraščala, je postajal učni vzorec za avtomatični označevalnik, program, ki bi sam označeval besedilo, čedalje uporabnejši. Ko je bila obdelana in preverjena prva knjiga, Kosmačev *Pomladni dan*, ter prva knjiga Platonove *Države*, je nastal še dvostopenjski strojni označevalnik. Le-ta črpa informacijo iz že obdelanega gradiva in iz zbirke besed z oznakami, ki je na razpolago. Njegova prva stopnja sloni na slovarju že obdelanih povedi in deluje po načelu zgodovine:

če ima neka beseda v slovarju besed in oznak (del kaže tabela 14) natančno eno (3) oznako, naj jo dobi, če pa ima več možnih oznak, je treba opazovati njeno okolico. Če ima kaka njena najmanj dve in ne več kot pet besed dolga okolica, pri čemer šteje tudi opazovana beseda, natančno en, iz slovarja označenih povedi razviden nabor oznak, podelimo besedi njeno oznako iz tega nabora, sicer pa pustimo besedo neoznačeno.

Oglejmo si uporabo navodila (3) na kratkem primeru. Vzemimo poved iz črtice Cirila Kosmača *Kovač in hudič*, ki je izšla v koledarju Prešernove družbe za leto 1959:

Slika 2: Primer povedi, označene ročno

```

Minila je__ pomlad, minilo je__ poletje in_ prišla
GLže GPce Sže1 GLse GPce Sse1 Vpr GLže

je__ jesen, zlati čas_ vsega zlatega, čas_ šumečih vetrov
GPce Sže1 Pme1i Sme1 ZTse2 Sse2 Sme1 PČmp2 Smp2

in_ zrelih vonjav, čas_ velikih oblakov in_ nedosegljivih
Vpr Pžp2 Sžp2 Sme1 Pmp2 Smp2 Vpr Psp2

obzorij, čas_ sladkega in_ otožnega nemira.
Ssp2 Sme1 Pme2 Vpr Pme2 Sme2

```

Slika je verna kopija z računalniškega zaslona, le na vsaki dve vrstici je dodana še ena prazna, zaradi večje preglednosti. Če bi poved obdelali s prvo stopnjo obravnavanega označevalnika, bi dobili sliko 3.

Slika 3: Poved iz slike 2 po prvi stopnji označevalnika

Minila je__ pomlad, minilo je__ poletje in_ prišla
 GPce Sže1 GLse GPce Sse1 Vpr

je jesen, zlati čas vsega zlatega, čas šumečih vetrov
 Smp2

in_ zrelih vonjav, čas velikih oblakov in_ nedosegljivih
 Vpr Smp2 Vpr

obzorij, čas sladkega in_ otožnega nemira.
 Vpr Sme2

Program je označil 12 besed izmed 31 (39 %) in to pravilno. Beseda *minila* ima v slovarju označevalnika tri možne oznake (za vejicami so njihove frekvence): *GLmd,1*; *GLsp,1* in *GLže,12*, pred *je* pa se ni pojavila nikoli in je zato ostala neoznačena. *Je* ima pet možnih oznak: *Gce,2*; *GLme,2*; *GOce,287*; *GPce,7686* in *ZOče2,69*, pomlad pa dve: *Sže1,9* in *Sže4,3*. Dvojček *je pomlad* ima samo en nabor oznak: *GPce Sže1,1* (ki izvira iz konteksta *prihajala je pomlad*). *Minilo* je imelo samo eno oznako, *minilo* je tudi samo eno in od tod oznaka za *je*. Ostale označene besede so bile označene zato, ker so imele samo eno oznako. Nobena izmed besed *vetrov*, *oblakov* in *nemira* v slovarju označevalnika ni nastopila v rodilniku dvojine. Če bi, bi ostala na sliki 3 neoznačena. Prva stopnja označevalnika je razmeroma enostavno izvedljiva – potrebujemo le datoteko povedi z besedami in datoteko besed s kazalci v prvo datoteko. Obe skupaj, le zmerno komprimirani, zasedeta v pomnilniku manj prostora kot učno besedilo z oznakami.

Druga stopnja označevalnika sloni na predpostavki, da lahko zaporedje besed v besedilu smatramo za markovsko verigo n -tega reda, pojmu iz verjetnostnega računa. Pri markovski verigi drugega reda je vsak naslednji člen (dogodek) odvisen le od prejšnjega, pri markovski verigi n -tega reda pa od prejšnjih ($n-1$) členov (dogodkov). Obravnavani označevalnik spet uporablja znane okolice, tokrat iz slovarja oznak, pri čemer je okolica spet dolga od dve do pet besed – se pravi da obsega opazovano besedo in od ene do štiri besede pred njo ali od ene do štiri besede za njo. Rekli bi lahko, da skuša označevalnik uganiti pravo oznako iz n -terčkov oznak, pri čemer gre n od 2 do 5. Za vsako okolico izračuna množico vseh možnih naborov oznak in pogleda, kateri od teh naborov se v slovarju n -terčkov (dvojčkov, trojčkov, četverčkov in peterčkov) dejansko pojavijo. Če je en sam, je pravi in iz njega program vzame oznako za opazovano besedo. Če ni, je treba pregledati še vse preostale možne okolice.

Poglejmo si (slika 4), kako se navedeno obnese na primeru, in podtaknimo drugi stopnji označevalnika poved iz slike 3 (ki je že šla čez prvo fazo).

Slika 4: Poved iz slike 3 po drugi stopnji označevalnika

Minila je__ pomlad, minilo je__ poletje in_ prišla
 GLže GPce Sže1 GLse GPce Sse1 Vpr GLže
 je__ jesen, zlati čas_ vsega zlatega, čas šumečih vetrov
 GPce Sme4 ZTse2 Sse2 Pmp2 Smp2
 in_ zrelih vonjav, čas velikih oblakov in_ nedosegljivih
 Vpr Pžp2 Sžp2 Pmp2 Smp2 Vpr Psp2
 obzorij, čas sladkega in_ otožnega nemira.
 Ssp2 Vpr Pme2 Sme2

Število označenih besed se je dvignilo na 25, s tem da je beseda *čas* v drugi vrstici narobe označena (Sme4 namesto Sme1). Pravilno je torej označenih 24 besed od 31 ali 77%.

Poglejmo najprej, kako je prišlo do označitve prve besede, *Minila*, ki ima lahko v splošnem tri oznake: *GLmd,1*; *GLsp,1* in *GLže,1,2*, deležnik na -l, moški spol dvojine, srednji spol množine in ženski spol ednine, ki je tudi najpogostejši. Njena najmanjša okolica je še beseda *je*, ki je že označena in so torej tudi za to okolico teoretično možni trije nabori: (*GLmd GPce*), (*GLsp GPce*) in (*GLže GPce*). Ker se deležnik na -l in pomožni glagol ob njem vedno ujemata v številu, je označevalnik našel v svojem slovarju le tretjega in potem besedi *minila* dodelil oznako *GLže*.

Prva beseda, ki je označevalniku ni uspelo označiti, je *jesen*, druga beseda v drugi vrstici. Vzemimo njeno zadnjo okolico, ki bi še lahko prinesla odločitev, trojček *prišla je jesen*, besedo in dve pred njo. Ker sta prejšnji besedi že označeni, *jesen* pa ima le dve možni oznaki: *Sže1,2* in *Sže4,2*, prideta tudi za okolico v poštev dve možnosti: (*GLže, GPce, Sže1*) in (*GLže, GPce, Sže4*). Žal se izkaže, da sta obe možni; zgledi za prvo v slovarju označevalnika so: *prišla je noč, govorila je pravičnost in prihajala je pomlad*, za drugo, kjer je jesen v tožilniku, pa: *povesila je glavo, nagnila je glavo, pokazala je klop, imela je kavarno in pustila je šolo*.

Napačno označena beseda *čas* v drugi vrstici izvira iz še premajhnega učnega vzorca. Okolica, ki je dala slabo oznako, je trojček z opazovano besedo na začetku: *čas vsega zlatega*. Od vseh teoretičnih možnosti je označevalnik v slovarju n-terčkov oznak našel samo eno: *Sme4 ZTse2 Sse2*, ki izhaja iz vzorca časopisa *Delo*, iz besedne zveze (*povzročiti*) *kolaps vsega gospodarstva*. Tu je samostalnik *kolaps*, zgled opazovanemu *času*, v četrtem sklonu.

Primer, ki smo si ga ogledali, je eden takih, ki so za označevalnik manj ugodni. Dejansko se učinkovitost obeh stopenj označevalnika na novem besedilu podobnega žanra dvigne na precej čez 80 %.

Kako je videti označeno besedilo, je veliko bolj razvidno iz vsaj nekaj povedi dolgega odlomka. V tabeli 15 je dobre pol strani dolg odlomek iz Platonove *Države*, stran 36 in 37.

Tabela 15: Primer označenega besedila (odlomek iz Platonove Države, I. knjiga)

3. ■ Po resnici in odkrito, pri Zevsu, ti bom povedal svoje
 Š ■ E5 Sže5 Vpr A E5 IVme5 ZObe3 GFPae GLme ZSVPse4

mnenje, dragi Sokrat. ■ Pogosto se sestajamo moške istih let in
 Sse4 Pme1 Iome1 ■ A Gmp Gap Smp1 ZIsp2 Ssp2 Vpr

potrjujemo pravilnost starega pregovora. ■⁴ Ko se pogovarjamo,
 Gap Sže4 Pme2 Sme2 ■ Š Vpo Gmp Gap

skoraj vsi tarnajo in se z ožnostjo spominjajo mladostnih
 A ZTmpl Gcp Vpr Gmp E6 Sže6 Gcp Pžp2

radosti, ljubezni, pitja in gostij ter vsega drugega, kar je s
 Sžp2 Sžp2 Sse2 Vpr Sžp2 Vpr ZTse2 ZDse2 ZVR GOce E6

tem v zvezi; pri tem so nejevoljni, kakor da bi bili oropani
 ZKse6 E5 Sže5 E5 ZKse5 GPcp Pmp1 Vpo Vpo GBI GLBmp GNmp1

velikih stvari in bi bili nekoč imenitno živeli, zdaj pa le še
 Pžp2 Sžp2 Vpr GBI GLBmp A A GLmp A Vpr Č Č

životarili. ■ Nekateri se tudi pritožujejo, da svojci z njimi -
 GLmp ■ ZNEmp1 Gmp Č Gcp Vpo Smp1 E6 ZOcmp6

ker so stari - grdo ravnaajo, in pri tem ubirajo žalostinke o
 Vpo GPcp Pmp1 A Gcp Vpr E5 ZKse5 Gcp Sžp4 E5

nadlogah, ki jih je kriva starost. ■ Meni se zdi, Sokrat, da ti
 Sžp5 ZVR ZOčp2 GPce Pžel Sžel ■ ZOae3 Gmp Gce Iome1 Vpo ZKmp1

ne obtožujejo pravega krivca, kajti ko bi tega bila kriva
 ČZ Gcp Pme2 Sme2 Vpr Vpo GBI ZKse2 GLBže Pžel

starost, bi imeli jaz in vsi drugi moji starostni vrstniki iste
 Sžel GBI GLmp ZOae1 Vpr ZTmpl ZDmp1 ZSVaemp1 Pmp1 Smp1 ZIžp4

težave. ■ Naletel pa sem že na mnoge, ki se ne počutijo slabo,
 Sžp4 ■ GLme Č GPae Č E4 Pmp4 ZVR Gmp ČZ Gcp A

tako se je nekoč namerilo, da sem bil ravno pri pesniku
 ZK Gmp GPce A GLse Vpo GOae GLBme A E5 Sme5

Sofoklu, ko ga je nekdo vprašal: 'Kako je pri tebi, Sofokles, z
 Iome5 Vpo ZOcm4 GPce ZNeme1 GLme ZV GOce E5 ZObe5 Iome1 E6

ljubeznijo? ■ Ali še lahko občuješ z žensko?' - 'Molči, človek! ■
 Sže6 ■ Č Č A Gbe E6 Sže6 ■ GVbe Sme1 ■

je odvrnil pesnik. ■ 'Vesel sem, da je to za mano. ■ Tako mi je,
 GPce GLme Sme1 ■ Pme1 GPae Vpo GOce ZKse1 E6 ZOae6 ■ ZKse1 ZOae3 GPce

kakor da bi pobegnili divjemu, pobesnelemu gospodarju. ■ 'Te
 Vpo Vpo GBI GLme Pme3 PLme3 Sme3 ■ ZKžp4

besede so mi že takrat ugajale in nič manj mi ne ugajajo danes. ■
 Sžp4 GPcp ZOae3 Č A GLžp Vpr ZNI Aj ZOae3 ČZ Gcp A ■

Sklep

Prvi koraki pri oblikoslovnem označevanju slovenskih besedil so bili narejeni. Ob označevanju dveh knjig in časopisnega vzorca (skupaj 200.000 besed) sta postopno nastala tako že precej izbrušen nabor oznak kot tudi računalniško orodje, ki je s pomočjo že obdelanega besedila sposobno označiti nad 80 % novega gradiva in ki znatno olajša obdelavo ostanka in preverjanje celote. V preskusni fazi je še dodatek, ki išče oznake za neznane besede s pomočjo besednih oblik, generiranih iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika.

Da bi učinkovitost strojnega označevalnika bistveno izboljšali, bi bilo treba povečati vzorec že obdelanega gradiva vsaj za pol velikostnega razreda, dodati še slovarje imen, predvsem osebnih, priimkov, krajevnih in, ne nazadnje, stvarnih imen. Nujna novost bo tudi seznam slovničnih pravil o besednih zvezah, s katerim bi okrepili drugo stopnjo označevalnika in se izognili napakam pri ročnem dopolnjevanju.

VIRI IN LITERATURA

- Jean Pierre CHANOD, Frédérique SEGOND: RXRC, 1997: La Petite Europe. *La Tribune des Industries de la Langue* No. 23–24 (March). ISSN 1148–7666
- Jean Pierre CHANOD, Pasi TAPANAINEN, 1995: Creating a tagset, lexicon and guesser for a French tagger. *Texts to Tags: Issues in Multilingual Language Analysis – ACL SIG-DAT workshop*, University College Dublin. 58–64
- Evangelos DERMATAS, George KOKKINAKIS, 1995: Automatic stochastic tagging of natural language texts. *Computational Linguistics* 21/2. 137–163.
- Nelson W. FRANCIS, Henry KUČERA, 1982: *Frequency analysis of English usage. Lexicon and grammar*. Boston: Houghton Mifflin.
- Steven FRANKS, 1995: *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Roger GARSIDE et al., 1987: *The computational analysis of English. A corpus-based approach*. London: Longman.
- Jan HAJIČ, Barbora HLADKA: Probabilistic and Rule-Based Tagging of an Inflective Language – a Comparison. Technical Report No. 1, Institute of Formal and Applied Linguistics, Charles University, Prague (in preparation).
- Barbora HLADKA, Jan HAJIČ, 1995: A Simple Czech and English Probabilistic Tagger: a Comparison. *TELRI, Proceedings of the First European Seminar*. 191–196.
- Primož JAKOPIN, Aleksandra BIZJAK, 1997: Part-of-Speech Tagging in the Slovenian Translation of Plato's Republic. *TELRI Newsletter* 5 (april). 7–11.
- Mitchell P. MARCUS et al., 1993: Building a Large Annotated Corpus of English: the Penn Treebank. *Computational Linguistics* 19/2. 313–330
- Janez OREŠNIK, 1996: Nauk novejšje slovenistike o povedkovem prilastku. *SAZU Ljubljana, Razprave* II. 255–267.
- Wolfgang TEUBERT, 1995: What does TELRI mean? *TELRI Newsletter* 1 (September). 3.
- Jože TOPORIŠIČ, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Nancy UNDERWOOD, Costanza NAVARETTA, 1997: *A Draft Manual for the Validation of Lexica; Preliminary Report*. Paris: ELRA

SUMMARY

Part-of-speech tagging has in the past year also spread into the domain of so-called Central & Eastern European languages. It is the first step in text parsing and a pre-requisite for further quantitative linguistic analysis, such as machine translation or setting up of national text corpora available on Internet; for instance BNC – British National Corpus and CNC, Czech National Corpus.

In the frame of preparations for the founding of Slovenian National Corpus the project of Slovenian POS tagger was set in motion in September 1996 by the authors of this article, a lingware specialist from the Faculty of Arts in Ljubljana and a linguist from the Fran Ramovš Institute of Slovenian Language at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

The tagger and the tagset were developed using the novel *Pomladni dan* by the Slovenian 20th century writer Ciril Kosmač as a starting sample. Beside Slovenian grammar some other sources were considered while assembling the tagset, the tagsets of the Brown corpus, the Penn Treebank corpus and the tagset used in the frame of MULTTEXT/East project. The main criteria were the legibility of the tags and the minimal size required for disambiguation. The tags had to be short, derived from Slovenian wording of linguistic terms and self-explanatory to such an extent that they would be not only machine-readable, but acceptable to human reader as well. The point is illuminated in the following sentence:

Seveda se lahko motijo. ('Certainly they may be wrong.')

Č Gmp A Gcp

The tag Č stands for particle, Gmp for separate verbal morpheme, A for adjective, and Gcp for verb, third person, plural.

The tags for verbs are given in table 1.

Table 1: VERB

part-of-speech	Type	Person	Gender	Number	Case	Example
main verb	G	a,b,c		e,d,p		Gce (plava)
auxiliary verb to be in present	GP	a,b,c		e,d,p		GPce (je)
auxiliary verb to be in future	GFP	a,b,c		e,d,p		GFPcp (bodo)
negative form of the aux. verb to be	GZP	a,b,c		e,d,p		GZPae (nisem)
verb to be	GO	a,b,c		e,d,p		GOae (sem)
negative form of the verb to be	GZO	a,b,c		e,d,p		GZOce (ni)
verb to be in future	GFO	a,b,c		e,d,p		GFOce (bo)
negative form of the verb to have	GZ	a,b,c		e,d,p		GZbe (nimaš)
imperative	GV	a,b,c		e,d,p		GVbe (glej)
participle ending in -l	GL		m,ž,s	e,d,p		GLže (obrisala)
participle of the verb to be	GLB		m,ž,s	e,d,p		GLBme (bil)
participle ending in -n/-t	GN/GT		m,ž,s	e,d,p	1,2	GNme1 (rojen)
participle ending in -č/-ši	GČ/GŠI					GČ (loveč)
infinitive	GNE					GNE (povedati)
supine	GNA					GNA (gledat)
conditional	GBI					GBI (bi)
separate verbal morpheme	Gmp					Gmp (se)

The tagger, or better, the software for the support of the tagging process, has developed over time from a simple tool used as an aid for manual tagging to a two-step disambiguator

in 1997. From the very beginning the tagger has been a part of text-editor EVA and therefore totally interactive. It is possible to tag just a single word or proceed from a selected place in text. The lexicon of words, their tags and tag frequencies is updated on the fly as another file, which can also be edited and adjusted when required. This file acts as a database, which is used for production of different statistical tables that give the necessary feedback for fine-tuning of the tagger and the tagset.

The disambiguator has two steps. The first is based on the history of tagged text: if a wordform in the lexicon has one and only one tag, it is the right one; if not, the neighbourhood of the word has to be examined. If there exists a neighbourhood, from 2 to 5 words long (including the word in question), that has a match in the history database, with one and only one set of tags, the word is given its tag from this set, otherwise it is left untagged. The second step is a probabilistic one, where the frequencies of all possible sets of tags for immediate tag neighbourhood (again 2 to 5 tags deep) are considered. If there is one and only one such set for any of the possible neighbourhoods, the corresponding tag is given to the observed word; otherwise the word is left untagged again. The table 2 shows a sentence (by Ciril Kosmač), after the two phases of disambiguator, as displayed on computer screen.

Figure 1: A disambiguated sentence

```

Minila je__ pomlad, minilo je__ poletje in_ prišla
GLže GPce Sže1 GLse GPce Sse1 Vpr GLže

je__ jesen, zlati čas_ vsega zlatega, čas šumečih vetrov
GPce Sme4 ZTse2 Sse2 Pmp2 Smp2

in_ zrelih vonjav, čas velikih oblakov in_ nedosegljivih
Vpr Pžp2 Sžp2 Pmp2 Smp2 Vpr Psp2

obzorij, čas sladkega in_ otožnega nemira.
Ssp2 Vpr Pme2 Sme2

```

(An attempt to translate the sentence might produce the following: *The spring has passed, the summer has passed, and the fall has come, the golden time of all golden, time of murmuring winds and ripe scents, time of huge clouds and unattainable horizons, time of sweet and gloomy unrest.*) In the sentence of table 2 there are 25 tagged words out of 31 with 1 error (24/31 = 77% hit rate).

So far 330.000 words have been tagged, manually completed and verified – four novels and a one-month sample of the leading Slovenian newspaper Delo, a selection (about 5% of the full text) from which is available in electronic form on Internet. In table 3 the samples follow each other in the chronological order. Some other data about the first three samples (distribution of part-of-speech groups, for instance) are shown in the paper.

Table 2: The samples

sample name	size	sentences	words
1. Ciril Kosmač: Pomladni dan	176 pp.	5.922	61.565
2. Platon: Država	317 pp.	7.323	93.430
3. Newspaper Delo (Internet)	43 days	2.956	53.895
4. Ciril Kosmač: Prazna ptičnica	139 pp.	2.079	26.656
5. George Orwell: 1984	229 pp.	6.684	90.760
Total		24.964	326.306

In the field of POS tagging of texts in the Slovenian language, the first steps have been made. A proven tagset, a disambiguator with a hit rate of 80%, and the supporting software, both incorporated into an own text editor for effective and comfortable use, have been established. A database of tagged samples (330.000 words) is now complemented by a lexicon of 3.300.000 wordforms with POS tags, based on 93.000 lemmas from the Dictionary of the Slovenian Literary Language.

The wish list for the future includes a bigger database (1 million tagged words) and a better disambiguator, with a hit rate of 90% or better.

SE JE MIKLOŠ KÜZMIČ V SVOJEM PREVODU EVANGYELIOMOV RES NASLANJAL NA ŠTEFANA KÜZMIČA?

Namen pričujoče razprave je dokazati samostojnost Mikloša Küzmiča pri prevajanju nedeljskih in prazničnih evangelijev (Szvėti evangyeliomi 1780). Iz pričujočega, doslej še neobjavljenega in v korespondenci M. Küzmič – J. Szily najstarejšega pisma z dne 1. novembra 1777 sledi, da se M. Küzmič pri prevajanju omenjenih evangelijev ni naslanjal na Štefana Küzmiča (Nouvi zakon 1771). Hkrati je v omenjenem pismu poudarjeno, da »stari slovenski jezik« (tako imenujeta prekmurščino oba Küzmiča) ni hrvaški jezik.

The purpose of this study is to prove the independence of Mikloš Küzmič in his translation of Sunday and the holiday gospels (Szvėti evangyeliomi, 1780). From the letter of November 1, 1777, (until now unpublished), which is also the oldest letter in the correspondence between M. Küzmič and J. Szily, it is evident that M. Küzmič in translating the aforementioned gospels did not rely on Štefan Küzmič (Nouvi zákon, 1771). Also, the letter emphasizes the fact that the »old Slovene language« (term used by both Küzmičs) is not Croatian.

V splošnem uvodu v Sveto pismo¹ (1996: 41) beremo tole:² »Mikloš Küzmič je po Vulgati prevedel evangelije ter se v pravopisu in jeziku naslanjal na prevod Štefana Küzmiča.«³

Trditev, da bi bil prevod *Szvétih evangyeliomov* (1780, dalje SE) M. Küzmiča vsaj na nekaterih mestih prepis prevoda *Nouvoga zákona* (1771, dalje NZ) Š. Küzmiča, zavrača V. Novak: »Mikloševo samostojnost izpričuje celo pravopisna novost: za glas ž je namreč uvedel znak 's, kar so prej pisali kot 'z«⁴ (Zelko 1937: 10). O neodvisnosti prevoda SE od prevoda NZ govori vsaj posredno Novak že prej (1935: 37; 1936: 14–15).

Šlebingerju sledi Anton Vratuša: »Če je v času, ko se je Mikloš lotil prevajanja po vulgati, že obstajalo sv. pismo v prekmurščini, je čisto naravno, da je Štefanov prevod uporabljal, posebno tam, kjer ni našel v domačem govoru adekvatnega

¹ Slovenski standardni prevod.

² Povzeto po Janku Šlebingerju, *SBL I*, Ljubljana, 1996, 41.

³ Mikloš Küzmič: Dol. Slaveči, 15. 9. 1737 – Sv. Benedikt v Kančevcih, 11. 4. 1804; Štefan Küzmič: Strukovci, 1723 – Surd, 22. 12. 1779. – Še do danes ni razčiščeno njuno sorodstvo. M. Küzmič v pismu škofu Szilyju z dne 1. marca 1779 pravi: ».../ in opere cognati mei Surdensis praedicantis« (».../ v delu mojega sorodnika, surdanskega predikanta). Cognatus gr. συγγενής ών, pomeni dobesedno 'skupaj rojen', 'rodbinski'. Beseda cognatus nastopa v evangeliju. Š. Küzmič prevaja: »Veli eden zvišesnyega popa szlugov rodbina bodoucsi onoga, komi je Peter vŭhou od/zekao« (Jn 18, 26); M. Küzmič pa: »Pravo je nyemi eden z-szlugov vífesnyega Popa, rod onoga, komi je od/zekao Peter vŭhou« (35) (Dicit ei unus ex servis pontificis, cognatus eius, cuius absceidit Petrus auriculam). Oba Küzmiča prevajata izraz cognatus podobno, prvi z 'rodbina bodoucsi', drugi z 'rod'. – Dober poznavalec M. Küzmiča in korespondence M. Küzmič – J. Szily dr. Gyula Géfin pravi (1935: 234), da je bil M. Küzmič bratranec (unokatestvér) Š. Küzmiča.

⁴ Da je avtor tega besedila V. Novak, trdi sam v svoji knjigi (1976: 183, op. 50).

izraza za besedilo latinske predloge. Mikloš je to ugodnost res tudi izkoristil. Ni namreč verjetno, da bi se pri skovankah in novih izrazih sicer oba prevoda ujemala. «Potem navaja Vratuša nekaj primerov in nadaljuje: »Kljub temu je Miklošev prevod vendar samostojno delo. Kadar ni našel sam zadovoljivega izraza za kakšno mesto v latinski predlogi, je kar pogledal v Štefanov prevod. V takem primeru je največkrat enostavno iskani izraz kar prepisal iz NZ« (1974: 62–69).

Jezik (in v zvezi z njim vsaj posredno tudi samostojnost) M. Kūzmiča pohvali Vratuša že leta 1939: »Miklošev jezik je naroden, brez tujk, brez nepotrebnih naslonic, pa tudi brez člena, ki mu ga je nudila predloga« (1939: 11).

Vratuševo trditev (1974: 64) pojasnjuje V. Novak takole: »K Vratuševemu stavku: '... da ne bi bilo prav trditi, da vsaka podobnost oziroma enakost med našima tekstoma kaže Štefanov vpliv na Mikloša, saj lahko izvira že iz predlog' – je treba dodati bistveno dopolnilo: sintaktična podobnost ali enakost; leksikalna pa izvira seve iz istega ali sosednega govora, ki ga je V. analiziral« (1975/76: 62).

Če upoštevamo pričujoče, doslej še neobjavljeno in najstarejše znano pismo M. Kūzmiča sombotelskemu škofu Jánosu Szilyju z dne 1. novembra 1777,⁵ potem se moramo pridružiti tistim, »ki trde, da Mikloš sploh ni uporabljal Štefanovih prevodov« (1974: 64).

Pravkar omenjeno pismo sem pred leti dobil iz sombotelskega škofijskega arhiva v fotokopiji.⁶ Ker na njej nista vidna dva povedka, sem zaprosil za novo fotokopijo. Odgovor je bil, da ga kljub skrbnemu iskanju – tudi med zajetno korespondenco M. Kūzmič – J. Szily – ne morejo več najti. Povedka prevajam iz smiselne zveze z vprašajem v oklepaju.

M. Kūzmič je Szvéte evangeliome pripravil za natis že leta 1776, potem ko jih je bil trikrat prepisal. Odklonilno razmerje M. Kūzmiča do uporabe prevoda NZ Š. Kūzmiča je razvidno iz njegovega zapisa: »Vandala gens /.../ utinam nunquam vidisset, e Saxonico praelo, ad nos delatum librum Novi Testamenti.«⁷ Ta Kūzmičev »utinam nunquam« s konjektivom pluskvamperfekta »vidisset« izraža željo za preteklost, se pravi, naj NZ nikoli ne bi bil zagledal belega dne. Te želje ne izraža zaradi slovstva, saj priznava, da NZ z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne znajo, ampak zaradi vere; NZ želi iztrgati iz rok katoličanov (ne pa evangeličanov).

Že od nekdanj, posebej še od tridentinskega koncila je bil v veljavi Index librorum prohibitorum (Seznam prepovedanih knjig); mednje sodijo tudi prevodi Svetega pisma, ki so jih napisali ali izdali nekatoličani. Brez dovoljenja apostolskega sedeža katoličani ne smejo (razen v študijske namene) teh knjig niti brati niti obdržati. Nikjer ni zaslediti, da bi bil M. Kūzmič dobil takšno dovoljenje. Ko bi bil namreč

⁵J. Szily je bil umeščen za škofa 20. 8. 1777 (Géfin III: 408); navajano po I. Škafar (SR XXIII/1, 1975, 88).

⁶Za fotokopijo pisma iz sombotelskega škofijskega arhiva (Acta cancellariae) se na tem mestu zahvaljujem arhivarki dr. Marii Kiss.

⁷O da slovensko ljudstvo /.../ nikoli ne bi bilo videlo knjige *Nouvoga zákona*, prinesene k nam iz saksonske tiskarne.

uporabljal NZ v študijske namene, potem bi prav gotovo tuje izraze nadomestil s pristnimi slovenskimi iz NZ. Navajamo nekaj zgledov. Najprej je besedilo iz SE in stran, nato korelat iz NZ z navedkom iz evangelija:

Szpodobno je Krále/zstvo nebefzko k mustár/zskomi zrni (19) – pri/zpodobno je krále/zstvo nebefzko, k/zerni horesiesnomi (Mt 13, 31);
 z Várasouv bi setúvali (22) – zev/zzej mej/zst bi prihájali (Lk 8, 4);
 oblecsenoga vu bejlom gvanti (41) – oblecsenoga vu bejlo szúknjo (Mr 16, 5);
 i teda pridoucsi aldúj dár tvoj (61) – i teda pridoucsi prnef/zí dár tvoj (Mt 5, 24);
 Poglihaj s/ze z-protivníkom tvojim (61) – Boj dobre pámeti kprotivníki tvojemi (Mt 5, 25);
 med krajínov Dekapoli/a (66) – po szrejdi krajíne ti def/zét mej/zst (Mr 7, 31);
 Me/ster (67) – vuc/íteo (Lk 10, 25);
 k-Váraskim vrátam (71) – kvrátam toga me/zta (Lk 7, 12);
 szomár (72) – ofzel (Lk 14, 5);
 na bre'sno dr'sánye z-setúvanyem vu váras (103) – vu bre'zno krajíno zhitejnyem vu me/zto (Lk 1, 39);
 Merkaj záto (118) – Záto glédaj (Lk 11, 35).

Glede skovank in novih izrazov, pri katerih se oba prevoda ujemata, moramo imeti pred očmi vsaj tri stoletja trajajoče pesemsko izročilo (pesmarice v kajkavsem dialektu, katoliške in protestantske, ki so jih v Prekmurju ne samo prepisovali, ampak tudi sestavljali); poleg tega pa še številne predloge, »scripta«, o katerih govori M. Küzmič v tem pismu. Duhovniki so si sami iz latinske vulgate sproti prevajali nedeljske evangelije. Če so imeli pred seboj evangelij v hrvaščini, so hrvaške izraze nadomeščali s slovenskimi. Zاپise so hranili, da so jih lahko uporabljali tudi tuji duhovniki. Različna, včasih težko berljiva pisava je bila dostikrat vzrok spodrsljanjev. O tem piše tudi Johann Csaplovics: »Duhovniki so bili prisiljeni, da so si, preden so stopili na prižnico, nedeljske evangelije prevedli iz latinščine ali hrvaščine. V knjigo so vtaknili list s prevedenim evangeljskim odlomkom in ga prebrali ljudstvu. Lahko si mislimo, kako zelo so pri tem pazili na čistost jezika«⁸ (1829: 82). M. Küzmič sam je tako delal 17 let.

Z moralno gotovostjo torej lahko trdimo, da se M. Küzmič pri prevajanju evangelijev ni naslanjal na NZ, sicer ne bi bil v tu priobčenem pismu govoril o svojem trudu polnem delu (labores) in v pismu z dne 1. marca 1779 o toliko prečutih nočeh (tot insumptae horae et vigiliae). Ne moremo si namreč misliti, da bi on, ki ga »slovensko ljudstvo má vedno v dobrem spomini i ga skoro bi djao, kak svetca v poštenji drži« (Košič 1992: 176), bil tako nepošten, da bi po eni strani obžaloval, da je izšel NZ, po drugi strani pa iz njega prepisoval.

Morda nas o samostojnosti SE še bolj prepriča Küzmičevo pismo sámo, ki ga tu s potrebnimi opombami podajam v slovenskem prevodu.

⁸ Csaplovics je tu uporabil zapis Jožefa Košiča. Rokopis Starine Železnih ino Salaskih Slovenov je rešil s podstrešja gornjelendavske cerkve Franc Ivanocy in ga izročil zgodovinarju J. Grudnu, da ga je objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje XI, 1914, 93–154, pod naslovom Starine železnih in salajskih Slovenov.

Pismo se v prevodu glasi:

Presvetli gospod škof,
meni zelo naklonjeni zavetnik!

Če vrednotim kakovost in razlog podeljene službe tako glede na vzvišenost osebe, ki jo podeljuje, kakor tudi glede na neznatnost tistega, ki to službo sprejema, moram reči, kako presenetljivo in izredno je to, da presvetli gospod škof iznenada mene, ki nikoli nisem na kaj takega mislil in nikakor zaslužil, iz same naklonjenosti imenuje za namestnika in pomočnika rednega vicearhidiakona Slovenske okrogline (Districtus Tóthszághiensis).⁹ Za to izredno milost z vdano spoštljivostjo poljubljam (če smem) vašo posvečeno desnico in se vaši presvetlosti izročam, posvečam in dajem na voljo z dostojno hvaležnostjo, ponižnostjo in poslušno pokorščino, da se vam tako vsaj nekoliko oddolžim za vašo posebno naklonjenost. Ne neham prositi predobrega troedinega Boga, naj vas, presvetli gospod škof, kolikor je le mogoče, dolgo ohrani zdravega in vam vse do poznih let dá moči za uspešno vodstvo škofije; naj vas kot ljubeznivega, modrega in dobrega očeta nenehno varuje!

V roke mi je prišel Slovenski evangelij (Evangelium Vandalicum), ki sem ga bil spisal prejšnje leto (anno superiore a me conscriptum). Ta evangelij so cenzorji, ki jih je bil za to delo izbral in pooblastil sombotelski škofijski konzistorij, pregledali in odobrili. V Győru pa – kot sem zvedel – so (odlašali z natisom?), vendar bi bili morali zagnati vik in krik za njegov natis. Skoraj bi bil (v obupu odnehal?), če me ne bi bila potolažila vaša izredna darežljivost, gorečnost za božjo slavo in bogoljubna velikodušnost. Zares, slovensko ljudstvo (gens Vandala) bedno blodi brez vodnika in trpi veliko škodo, ker je vse do današnjih dni oropano knjig svojega materne jezika (quod libris suae natalis hodie dum spoliata existat) in prav zato žalostno iz srca zdihuje. In kdo ne bi zdihoval in tožil, ko gleda, kako je njegovo ljudstvo, nekoč tako slavno,¹⁰ zdrknilo v prepad skrajne duhovne bede, da ne more dobiti v tisku niti knjige evangelijev za tiste, ki to goreče prosijo in to videti želijo. Zato se pretežna večina silno čudi, ne vem, ali bolj nad našimi predniki ali nad nami samimi, da si ne drznemo ničesar lotiti se v korist našega ljudstva. In prav na račun te nemarnosti in pogubne strahopetnosti smo morali bedni Slovenci (miseri Vandali), ko sem v győrskem semenišču polagal temelje cerkveni disciplini, z rdečico sramu prenašati marsikatero zbadljivko od prečastitega gospoda Emerika Szabója, blagega spomina, takratnega prefekta klerikov. Vse to po pravici, saj uporabljamo rokopisna besedila ali pa v hrvaščini natisnjene evangelije (vel enim Scriptis utimur,

⁹ Vicearhidiakon je bil Janoš Hüll. Rodil se je 24. maja 1714 pri Sv. Sebeščanu (Pečarovci). V duhovnika je bil posvečen 1738. Po posvetitvi je prišel k Nèdeli (Gornji Petrovci) in tu kot župnik služboval do smrti 15. februarja 1781. – Po smrti Ivana Požgaja je bil ok. l. 1763 imenovan za vicearhidiakona Slovenske okrogline. Za njegovega namestnika v vicearhidiakonski službi je bil 7. septembra 1777 imenovan Mikloš Küzmič. Hüll pa najbrž hkrati za častnega kanonika sombotelskega stolnega kapitlja (prim. Géfin III., 162 in Ivan Zelko, *Zgodovina soboške dekanije*, Špitalič 1963, tipkopis, 21). – M. Küzmič prevaja izraz Districtus Tóthszághiensis s Slovenska okroglina, tj. današnja soboška dekanija s Porabjem. Vandalia je širši pojem in pomeni Prekmurje s Porabjem ali Slovenska okroglina (krajina) v smislu Prekmurje s Porabjem.

¹⁰ »Ljudstvo, nekoč tako slavno« (gentem olim celeberrimam). Ali misli M. Küzmič tu na Pribino in na sv. Cirila in Metoda kot pozneje J. Košič? (Prim. Košič 1992: 151).

vel Croaticis in typo Evangeliiis). Zaradi različnosti pisave so nekatera besedila tako bedno zapisana, da se tujim redovnikom ali duhovnikom, povabljenim, da stopijo na prižnico in spregovorijo ljudstvu, dostikrat med branjem evangelija primeri hud spodrseljaj in so tako navzočim v spotiko. Sam sem bil navzoč, ko je neki redovnik končal pridigo in začel moliti naprej pred zbranim občestvom; sredi molitve pa se je naenkrat ustavil in ni znal izgovoriti niti mu (in medio orationis stitit, et nec mu pronuntiare potuit). Tisti pa, ki uporabljajo hrvaško knjižico, je nujno, bodisi da sčasoma v svoj jezik vpletejo hrvaške besede, bodisi da na nekaterih mestih hrvaške besede nadomestijo z drugimi ali pa so primorani tu in tam besedilo drugače izgovarjati, da bi jih ljudstvo razumelo; vse to pa povzroča veliko težavo tistemu, ki se tega loti (Croatico autem qui utuntur libello vel Croatizare eos necesse est, vel alias voces certis in locis substituere Croaticis, in aliis vero pronuntiationem diversam adhibere, ut populus capiat, quorum utrumque haud levem causat difficultatem illud praetextenti). Potemtakem je očitno, da se zelo moti tisti, ki si je pred nedavnim drznil zatrjevati vam, gospod škof, da mi in naše ljudstvo natančno razumemo Hrvaški evangelij (Croaticum Evangelium). Recimo, da bi tudi razumeli hrvaško – čemur pa nikakor ne moremo pritrditi – menim, da moj trud (labor) pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi bilo videlo – namreč knjigo Nougoga zákona, ki vsebuje prevod v ta naš jezik. Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbuja odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja, Števana Küzmiča, surdanskega predikanta, ki mi je sicer soroden po priimku, ne pa po veri (... librum Novi Testamenti, in hanc linguam versionem continentem, qui esset vel ex eo exosus, e manibusque Catholicorum eripiendus quod sit authoris Haeretici, Stephani Küzmics, Praedicantis Surdensis, mihi quidem cognomine, ast non Religione affinis).¹¹ Ko to knjigo z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne razumejo, je od njene uporabe ne bo mogoče zlahka in s potrpežljivostjo odvrniti (cujus cum lectione delectentur ii potissimum, qui aliam non callent linguam, non facile se patienter ab ejus usu avelli), dokler ne bomo namesto nje natisnili naših knjig. V nemajhno zadrego nas spravlja to, da naši nasprotniki za svoje vernike žrtvujejo dneve in noči in so nenehno na delu. Bolj si prizadevajo za to, da bi svoje utrdili v sekti, druge pa zapeljali, kakor pa mi, da bi naše potrdili v veri, blodeče pa spravili nazaj na pravo pot.

In tako sem nameraval za naše ljudstvo jedrnato sestaviti tudi kratek katekizem z izvlečki iz raznih avtorjev. Prečastiti škofijski konzistorij mi je bil namreč še pred vašo umestitvijo naročil, naj se potrudim spisati omenjeni katekizem. Ko sem pa videl, da moj Evangelij sem ter tja premetavajo tako močni valovi, sem nameraval opustiti sestavljanje omenjenega katekizma, dokler mi niste vi tudi glede tega milostno vlili tolažbe in poguma.¹² S tem, da ste prevzeli zavetništvo nad omenjeno

¹¹ Izraz »*affinis*«, soroden, sosedni ali po svaštvu soroden, nastopa samo enkrat v Svetem pismu (3 Mz 25, 49, Vulgata) in pomeni svak.

¹² Glede evangelijev in katekizma piše 7. novembra 1777 škof Szily M. Küzmiču tole: »Quod ad Evangelium vandalicum attinet, de eo cum opportunum magis videbitur, dispositurus sum.

knjižico katekizma, si boste pri Najvišjem pridobili velike zasluge. Upamo namreč, da bomo iz rok katoličanov lažje iztrgali Katekizem (Catechesim),¹³ ki ga je bil pred nekaj leti pripravil prej omenjeni surdanski predikant, če slovenskemu ljudstvu ponudimo drugega v branje (si alium genti Vandalaе porrexerimus legendum).

Da bi torej odstranili tako številne in tako velike ovire, utrdili Kristusove ovce v veri in preprečili prevratno delovanje na duše, sem sklenil omenjeni Evangelij skupaj z molitvami po pridigi posvetiti vam, gospod škof, kot zelo naklonjenemu mecenu. Kakor sem sam ves vaš, tako naj bo tudi to moje delce vaše. Polagam ga k vašemu posvečenemu prestolu in tako željno čakam na ugodno milost. Priznam namreč, da bi me vaša prevzvišenost morala zapustiti, če ne bi bilo prav vam posvečeno to moje delce. Vaša dobrotljiva svetost in sveta dobrotljivost ter pregoreča vnema do vam zaupanega božjega ljudstva narekujejo, da prav vam posvetim to nezatno delo. Sprejmite ga z veselim srcem in sprejetega z vso dušo podprite. Slovenska okroglina (Vandalia) bo slavno počaščena in se bo veselila, če se iz črnih saj in torture tiska srečno izvije knjiga Evangelijev, saj njeno rojstvo že dolgo in željno pričakuje. Če si knjiga pridobi milost v vaših očeh, potem bodo moji trudi (labores mei) kronani. In to, kar vaša številna nesmrtna dejanja že doslej oznanjajo, bo odslej slavila tudi ta knjižica, namreč vaše ime in sloves na veke. Ko jo ponižno izročam vašemu blagohotnemu zavetništvu, pod plašč vaše darežljivosti, z vdano ljubeznijo poljubljam vašo dobrodelfno desnico in ostajam presvetlega gospoda škofa in milostljivega zavetnika

1. novembra 1777
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši in nevredni
kaplan, Mikloš Kúzmič,
župnik pri Sv. Benediktu, s. r.

P. S. Spisek, ki ste ga našemu prečastitemu gospodu vicearhidiakonu in tudi nam zaukazali, je omenjeni gospod vicearhidiakon, še preden sem prejel od vas pismo, odposlal prečastitemu škofijskemu konzistoriju.

Kar pa boste ukrenili glede prej omenjenih Katehez (intuitu supra dictae Catecheseos), vas ponižno prosim, da me o tem na kratko obvestite.¹⁴

Catechismum autem, cum otium habuerit, tantum continuet Praetitulata Dominatio Vestra: (Kar se tiče Slovenskega evangelija, bom ukrepal, ko se bo zdelo bolj primerno. Katekizem pa naj vaša že prej naslovljena prečastitost, kolikor ji bo prosti čas dopuščal, le nadaljuje). – Iz pisma M. Kúzmiča Szilyju z dne 14. januarja 1779 navajam: »Ker pa se v tem zimskem času zlasti ponoči lahko izmakne nekaj ur za prevajanje in sestavljanje katekizma, upam, da bom v kratkem izvedel, kaj bo glede tega blagohotno sklenil ukreniti presvetli gospod škof. Prevedenega imam namreč še iz lanskega leta na približno 10 polah ...« Madžarski škofje so pozneje sprejeli skupen in enoten katekizem, zato ta Kúzmičev ni izšel (prim. Škafar, Iz dopisovanja, 90).

¹³ M. Kúzmič misli na *Vőre krsztszászke krátki návuk* Š. Kúzmiča, natisnjen v Halli 1754.

¹⁴ Gl. op. 12.

Sklep

Iz pričujočega pisma M. Küzmiča škofu Szilyju bi smeli z gotovostjo trditi, da M. Küzmič pri prevajanju nedeljskih in prazničnih evangelijev ni uporabljal NZ. Hkrati v tem pismu v primeri z nekaterimi »kroatizatorji« brani prekmurščino, ki nikakor ni hrvaški (kajkavski) jezik. M. Küzmič ima torej velike zasluge za slovenski karakter Prekmurja, saj se je tako odločno zavzemal za avtohtonost svojega »starega slovenskega jezika«. Iz ljubezni do svojega jezika je 1794 napisal pesem in jo poslal pesniku Simonu Čergiču. V njej pravi, da hrvaški »Gvardinec«, pa naj bi bil to sam Apolon, nima oblasti v Slovenski okroglini (Smej 1976: 129; 1982: 57–60). Pa navedimo to kitico:

Pesnikujmo, Simon, še naprej vsi iz srcá,
zakaj bi lezli gor na Pindos, bolje je domá.
Apolon nima oblasti v Slovenski okroglini,
srečno, Gvardinec, zapoveduj ti v svoji domovini!

Fotokopija pisma M. Kuzmiča škofu J. Szilyju

Illustrissime Domine Praesul, Domine. Do-
mine mihi Patrone Praetiosissime!

Si gratias, & ratio collati muneris tam ab excellentia personae
conferentis, quam a utilitate illud accipientis pensandi
excellens, & magnificum est, quod in servatione, & mi-
sericordiae unquam cogitantem, nullis sicut. muneris. Sed in
tua tua clementia, ad sublevandum Ordinarium. Dilecti-
ssimae Domini V. A. Diaconum, me gratias honoratis. &
inoffensum. Dilecti Domini Praesul. Pro praecentibus
me honoratissimi animi deprecamur. Vultus carae venerationis
exculcor, meo. Spero, dico, si confero Illustrissimae tuae
gratia par est, et gratia mentis demissione, & obsequiosissi-
morum devotione, praesentem sane gratiam saltem
gratius recedere valeam; nec desistam Deum per gratiam
exorare, ut Dilectum Dominum Praesulem quam dignissime
ut inolemum, omnium bonorum felicitate in seos ac-
cet posteror, in diuturno tempore felici det iure, &
Suffraganeum Praesulem piissimum. Equi, ac sapientissimae
Domini, ac Patrem Ordinum diaconorum salutari, diu
verum cum hoc. Similia animi mei vota effunderem. Quod
me commisi occurrat Evangelium Parvulorum. Anno superiorum
ad hoc deputatis, & a Conventibus, per V. Consistorium. Labu-
rum, de cuius impressione celebrandum est. omni-
nium me Dilecti Domini Praesul, carae munificentia, & libere in-
moverenda est gloria, et piissima liberalitas. Constat. Si
perfecto geto. Van data, me exorans. Dilecti Domini, in
in eo. Juxta est. Determinatum, quod liberis sine natali.
Societatum. Iustitia existet, eorum de qua. Ingredia est. Dilecti
suspensio. Et pro in. Suscipiet, gemens, dum Conven-
gento.

LITERATURA

- Johann CSAPLOVICS, E. V. JESZENOVA, 1829: *Croaten und Wenden in Ungarn*. Pressburg.
- Gyula GÉFIN, 1935: *A szombathelyi egyházmegye története III*. Szombathely.
- Jožef KOŠIČ, 1992: *Starine Železnih ino Salaskih Slovenov. Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Izbor del. Budimpešta.
- Vilko NOVAK, 1935: *Slovstveno delo Slovenske krajine. Slovenska krajina*. Beltinci.
- 1936: *Izbor prekmurske književnosti*. Celje.
- 1975/76: *Zbornik Štefana Küzmiča. Jezik in slovstvo XXI/2*.
- 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana.
- Jože SMEJ, 1976: *Muza Mikloša Küzmiča*. Ljubljana.
- 1982: *Simon Čergič, župnik in pesnik*. Maribor.
- Ivan ŠKAFAR, 1975: *Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami. Slavistična revija XXIII/1*.
- Anton VRATUŠA, 1939: *Razvoj prekmurske književnosti do Ivanocija. Trgovski list (prekmurska številka) XXII/68*.
- 1974: *Jezik »Nouvoga zákona« in »Svéti evangyeliomov«*. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Murska Sobota.
- Ivan ZELKO, 1937: *Mikloš Küzmič*. Sobota.
- 1963: *Zgodovina soboške dekanije*. Špitalič.

ZUSAMMENFASSUNG

Hat sich Mikloš Küzmič in seiner Übersetzung der Evangelien wirklich an Štefan Küzmič gelehnt? So lautet die Frage des Autors im vorliegenden Artikel.

In der allgemeinen Einführung in die slowenische Standardübersetzung der Heiligen Schrift, Ljubljana 1996, 41 lesen wir (aufgenommen nach Janko Šlebing, SBL I, 598): »Mikloš Küzmič hat die Evangelien nach Vulgata übersetzt und hat sich sowohl in der Orthographie als in der Sprache an Štefan Küzmič gelehnt.« Es handelt sich nämlich um zwei Bücher: *Szvéti evangyeliomi*, 1780 (Die heiligen Evangelien, M. Küzmičs Übersetzung, Abkürzung SE) und *Nouvi zákon*, 1771 (Das neue Testament, Š. Küzmičs Übersetzung, Abkürzung NZ).

Vilko Novak erläutert die obbenannte Behauptung so: SE ist keine einfache »Abschrift« des NZ. Die M. Küzmičs Selbstständigkeit bezeugt auch eine Neuheit der Orthographie: Für den Buchstaben ž hat er nämlich das Zeichen 's eingeführt (Izbor prekmurkega slovstva 1976: 183).

Anton Vratuša lässt in einzelnen Fällen die Möglichkeit zu, dass nämlich M. Küzmič bei der Übersetzung SE hier und da einen Ausdruck aus dem NZ abschreiben könnte (Zbornik Štefana Küzmiča 1974: 62–69).

Aus dem hier veröffentlichten und an den Bischof János Szily adressierten M. Küzmičs Brief vom 1. November 1777 können wir eine Folgerung ziehen, und zwar, dass M. Küzmič nicht einmal NZ verwendet hat. Einige Ausdrücke, die in SE und NZ gleichlautend sind, stammen entweder aus den kajkavischen handschriftlichen Gesangbüchern (katholischen und protestantischen), die in Prekmurje (Übermurgebiet) niedergeschrieben oder sogar verfasst wurden, oder aus vielen handschriftlichen Übersetzungen der Priester (»scripta«).

Im M. Küzmičs vorliegenden Brief spiegelt sich seine Sorge für die Reinheit der »alten slowenischen Sprache« ab. Der Brief ist auch für die Slawistik interessant, weil M. Küzmič hier den Unterschied zwischen der kroatischen (kajkavischen) Sprache und der »alten slowenischen Sprache« betont. Und so hat er den slowenischen Charakter des Übermurgebiets bewahrt.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Ob jubileju

SEDEMDESET LET MAJE ILJINIČNE RYŽOVE

Maja Iljinična Ryžova je prav gotovo ena izmed vodilnih ruskih slovenistk. Rodila se je 1. julija 1927. l. v vasi Gostilici leningrajske pokrajine. Ko je bila stara dva meseca, se je s starši preselila v Leningrad. Samo dve leti (1955 in 1956) je živela in delala v Moskvi. V Leningradu je zelo težko preživela ves čas nacistične blokade. Srednjo šolo je končala po prebitju blokade. Leta 1946 se je vpisala na leningrajsko univerzo, in sicer na filološko fakulteto, na katedro za slavistiko, na odsek za srbohrvatistiko.

Jugoslavija jo je privlačevala in zanimala. Navduševala se je nad narodnoosvobodilnim bojem južnoslovanskih narodov, in to tem bolj, ker je bila »blokadno dekle«. Njen stric je bil vojaški šofer, ki je bil ob koncu vojne v Jugoslaviji. Stric jo je med prvimi seznanil z Jugoslavijo in opozoril na nekatere njene posebnosti in zanimivosti.

Po končani fakulteti je v letih 1952–75 delala na leningrajskem oddelku Inštituta za slavistiko in balkanistiko sovjetske Akademije znanosti, v letih 1955 in 1956 je bila na Inštitutu v Moskvi, in sicer na sektorju za jezikoslovje, kjer se je prvič srečala s slovenističnimi deli.

Na univerzi je poslušala predavanja iz srbohrvaškega jezika in srbske ter hrvaške književnosti. Tedaj še ni bilo v programu študija niti slovenskega jezika niti slovenske književnosti. Nekega lepega dne je pristopil k njej kolega z univerze, ki ji je odkril črtice Ivana Cankarja v srbohrvaških prevodih. Bil je navdušen in ji je izročil Cankarja v branje. Od takrat je postal Cankar njen najljubši književni prijatelj za vse življenje. Neki drugi kolega je prinesel rusko izdajo Prešerna (v prevodu in predgovoru akademika Korša) in jo opozoril na izredno estetsko vrednost slovenskega pesnika. In ker je po službeni dolžnosti prebirala slovenske tekste, je resno začela študirati slovenski jezik in književnost (v glavnem samostojno, brez učiteljev). Leta 1957 je imela srečo, da je prišla v literarnozgodovinski oddelek, kjer se je začela resno ukvarjati s slovensko književnostjo skupaj z J. I. Rjabovo, ki je bila tedaj v Sovjetski zvezi vodilna slovenistka. Maja Ryžova je leta 1973 obranila kandidatsko disertacijo Slovenska poezija konca 19. in začetka 20. stoletja in ruska literatura.¹

V 1975. letu je bil ukinjen leningrajski oddelek Inštituta za slavistiko in tedaj je začela delati na Inštitutu ruske književnosti (Puškinski dom) Akademije znanosti Sovjetske zveze, v oddelku medsebojnih povezav ruske literature z inozemskimi, ki ga je tedaj vodil akademik M. P. Aleksejev. Ryžova je napravila mnogo za seznanitev Rusov s slovensko književnostjo. Del njene bibliografije je objavljen v Slavistični reviji 1983, 56–60. Pozneje je še napisala posamezne študije in spremne besede k Aškercu, Bevku, Jušu Kozaku, Župančiču, Prežihju, Kranjcu, Gradniku, Murnu idr. Recenzirala je knjigo Š. Barbariča Turgenjev in slovenski realizem. Tehtna je njena razporeditev medsebojnih rusko-slovenskih literarnih odnosov. Le-te je razporedila na sedem obdobj.² Tudi na straneh Slavistične revije ni znano njeno ime. V reviji je objavila poglobljeno študijo Dragotin Kette in ruska literatura.³ Napisala je tudi poglavja o slovenski književnosti iz obdobja na prehodu 19. v

¹ O tem sta poročala Alenka Logar Pleško in Jurij Rojs v osmi številki revije *Jezik in slovstvo*, X/1973-74, 235–327.

² *Sovetskoe slavjanovedenie*, Moskva, 1986, 35–46.

20. stoletje za obširna kolektivna dela Zgodovina svetovne literature, knjiga 7, ki jo pripravlja Inštitut svetovne literature Ruske akademije znanosti v Moskvi – in Zgodovina zahodno- in južnoslovanskih literatur, ki jo pripravlja za tisk Inštitut za slavistiko in balkanistiko te akademije.⁴ Naj tu omenimo še nekaj drugih njenih razprav: Anton Aškerc i russkaja literatura (Literatura slavjanskih narodov, Moskva, 1961), Russkaja literatura v slovenskom žurnale »Ljubljanski zvon« (zb. Zarubežnye slavjane i russkaja literatura, Leningrad, 1978), Tvorčestvo M. Ju. Lermontova v vosprijatii slovenskih počtov 19 – načala 20 veka (Russkaja literatura 1979, № 3, 149–163), Josip Murn i russkaja literatura (zb. Russko-jugoslavskie svjazi, 1975, 212–259).

M. Ryžova se vzporedno z literarno vedo ukvarja tudi s prevajanjem, mnogim prevodom je dodana tudi njena spremna beseda. Prevajala je P. Voranca, M. Kranjca, A. Ingoliča, F. Bevka, J. Kozaka, C. Kosmača, I. Cankarja, P. Zidarja ... Iz slovenske poezije so objavljene pesmi A. Aškerc, K. Koviča. Ni pa še objavljeno več prevodov poezije Župančiča, Ketteja, Cankarja in Krakarja. Leta 1971 je uredila zbornik poezije Franceta Prešerna Lirika, leta 1987 pa izbor Aškerčevega pesništva.

Ob sklepu tega kratkega zapisa o življenju in delu Maje I. Ryžove ji čestitamo k jubileju in ji še želimo, da bi bila trdnega zdravja, polna ustvarjalne energije in da bi dočkala še mnogo srečnih let v svojem Sankt Petersburgu in v novih razmerah izdala še nekaj prevodov iz slovenske književnosti in razmišljanj o njej.

Jurij Rojs
Maribor

---

³ Dragotin Kette in ruska literatura, *Slavistična revija* XXII/2 (1974), 183–203.

⁴ To mi sporoča M. Ryžova v pismu z dne 25. maja 1997. – Oris zgodovine zahodno- in južnoslovanskih literatur je medtem že izšel v izdaji: *Istorija literatur zapadnyeh i južnyeh slavjan*. V 3-h tomah (Moskva, »Indrik«, 1997).

⁵ Gl. op. 4.

SLOVENŠČINA IN JEZIKOVNA ENAKOPRAVNOST V MEDNARODNI KOMUNIKACIJI

1. Uvod

Leta 1996 je Inštitut za izobraževanje prevajalcev praznoval petdesetletnico svojega obstoja. Ker je ta ustanova po svoje vplivala tudi na razvoj prevajalstva in prevajalske misli na Slovenskem, bi ob tej priložnosti na kratko orisal njeno dejavnost.

Ker pa tudi univerzitetne ustanove ne delujejo v brezstranem prostoru, se mi zdi umestno, da to izobraževalno dejavnost, njene cilje in njen smoter postavim v širši mednarodni okvir ter ga povežem z vprašanjem slovenščine in njenega enakopravnega uveljavljanja v mednarodni komunikaciji.

Oba tematska sklopa bi povezal še s tezo, da je s slovenskega vidika najpomembnejša značilnost izobraževanja prevajalcev in tolmačev na graški univerzi prav v tem, da je slovenščina enakopravno uvrščena med ostale evropske in zunajevropske jezike. Učni programi in vsebine, ki jih skušamo razvijati v naši ustanovi, se tudi v primeru slovenščine oblikujejo predvsem v skladu z njeno funkcionalnostjo v mednarodni komunikaciji širšega (srednje)evropskega prostora. Le v manjši meri je program usmerjen tudi v prevajalske dejavnosti, ki so v Avstriji tradicionalno prisotne kot npr. sodno prevajanje in prevajanje v okviru dvojezičnega uradovanja na Koroškem.

Ali je takšna usmeritev smotrna, kakšni so bili, kakšni so in kakšni naj bodo izobraževalni profili poklicnega prevajalstva v slovenskem in širšem (srednje)evropskem prostoru, to bo naslednji tematski sklop mojega prispevka. Končno bom v zaključnih mislih vsaj na kratko orisal perspektive in (kulturno) poslanstvo prevajalstva in s tem tudi ustreznih izobraževalnih ustanov.

2. Slovenščina kot jezik mednarodne komunikacije

Do osamosvojitve Slovenije je bila funkcija slovenščine kot državnega jezika v glavnem omejena na slovenski in jugoslovanski okvir. Čeprav je bila slovenščina po ustavi enakopravna z ostalimi jugoslovanskimi jeziki, so politiki – tudi tisti slovenskega porekla – v mednarodnih stikih domala izključno uporabljali srbohrvaščino. Le v redkih izjemah se je uveljavljalo ustavno načelo enakopravnosti jezikov.

Taka izjema je bila npr. avstrijsko-jugoslovanska Komisija za obmejni promet, ki ji je praviloma predsedoval Slovenec. Ker pa je bil osnovni sporazum o obmejnem prometu sklenjen v srbohrvaščini in so predstavniki zveznih organov obvladali samo srbohrvaščino, so iz tega izvirala dokaj komplicirana pravila o izbiri pogajalskega jezika v plenumu in v podskupinah, v zapisnikih, prilogah in osnutkih novih sporazumov. O rabi slovenščine v drugih mešanih komisijah z mednarodnopravnimi kompetencami žal ne razpolagam z zanesljivimi podatki.

Najbolj dosledno so slovenščino od srede 70-ih let naprej uporabljali v tako imenovanih medregionalnih stikih, se pravi na ravni stikov tedanje SR Slovenije s sosednjimi deželami. Z ustanovitvijo Delovne skupnosti Alpe-Jadran leta 1979¹ je bila slovenščina poleg nemščine, italijanščine in hrvaščine uvrščena med štiri uradne jezike te delovne skupnosti. Po pristopu madžarskih županij se jim je pridružila še madžarščina.

¹ Prim. 11. člen Skupne izjave predsednikov vlad, podpisane dne 20. 11. 1979 v Benetkah: »Delovna skupnost posluje v hrvaškem, italijanskem, nemškem in slovenskem jeziku« (Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria 1992: 21).

Številni poskusi spodkopavanja dosledne petjezičnosti² v Delovni skupnosti (DS) Alpe-Jadran doslej niso uspeli. Tako tudi sedaj veljavni pravilnik določa, da se le v izjemnih primerih in v delovnih telesih tretjega organizacijskega nivoja, v tako imenovanih delovnih in projektnih skupinah, dopušča tudi možnost, da se udeleženci »v interesu učinkovitosti in varčnosti« lahko »odrečejo načelu petjezičnosti«.³

Žal Srednjeevropska iniciativa ni sledila primeru Delovne skupnosti Alpe-Jadran, zaradi česar se slovenščina uporablja le na plenarnih zasedanjih predsednikov vlad.

Verjetno bo pripisati vplivu dežel članic DS Alpe Jadran, predvsem Bavarski, da je v okviru Alpske konvencije, v kateri je Slovenija začela sodelovati še kot jugoslovanska Socialistična republika, slovenščina poleg francoščine in nemščine priznana kot enakopraven uradni jezik.

Z osamosvojitvijo Slovenije se je slovenščina dokončno uvrstila med državne jezike. S tem je dobila vse protokolarne pravice in komunikacijske funkcije, ki državnemu jeziku tudi gredo. Čeprav v drugačnih geopolitičnih in sociolingvističnih pogojih se je tako znašla v skupini drugih »majhnih« jezikov, ki jih nekdanje multinacionalne države niso gojile v diplomatskih stikih. Dosledno uveljavljanje funkcije državnega jezika je nedvomno velik izziv tako za politiko kot tudi za jezikovno načrtovanje in za profesionalno prevajalstvo, ki bo moralo v skladu z novo funkcijo jezika razviti tudi ustrezne prevajalske standarde.

Kdaj in kako se v mednarodnih stikih Republike Slovenije uveljavlja načelo uporabe lastnega jezika, ne morem soditi, ker o tem razpolagam samo s posrednimi podatki. Na osnovi poročil v javnih občilih vsekakor nastaja vtis, da se vsebolj uveljavlja angleščina kot pomožni in občevalni jezik. Opaziti je tudi, da glede jezikovnih strategij obstajajo določene razlike med različnimi politikami.

Kakšna bo usoda jezikov morebitnih novih članic v Evropski uniji, o tem lahko samo ugibamo. Načelo jezikovne enakopravnosti, ki velja za dosedanje članice, se bo vsekakor moralo spoprijeti z načelom varčnosti. O obsegu in vlogi prevajalske dejavnosti v Evropski uniji namreč zgovorno pričajo podatki, da je EU leta 1992 porabila 2 % proračuna za stalno prevajalsko službo,⁴ ki je letno prevedla približno milijon strani in zaposlovala nič manj kot 1200 prevajalcev in terminologov ter približno 500 uradnikov. Zato bo verjetno odvisno od vrednot, ob katerih se bo usmerjala ideja bodoče Evrope, ali bo prevladal ekonomski vidik, ali pa se bodo kljub vsem ekonomskim ugovorom uveljavila kulturna načela spoštovanja jezikov in kulturne samobitnosti vseh članic in s tem končno tudi dejanske enakopravnosti. Tak model multinacionalne in obenem tudi multikulturne Evrope, Evrope brez jezikovnih hegemonij torej, bo kajpak uresničljiv samo z ustreznimi, čeprav navidezno neekonomičnimi prevajalskimi službami.

Mednarodni stiki so kajpak le ena, čeprav na zunaj najbolj opazna oblika prevajanja. Brez prevajanja ne bi bilo svetovne literature, brez prevajanja ne bi bilo, kot pravilno ugotavlja L. Kelly v svoji zgodovini prevajanja, zahodne civilizacije,⁵ brez prevajanja ne bi bilo mednarodne znanosti. Vzporedno z globalizacijo komunikacijskih procesov se prevajanje, ki je v razvoju narodov in kultur od prvih mitoloških pričevanj imelo sicer pomem-

²Prim. Pravilnik Delovne skupnosti Alpe-Jadran: »Uradni jeziki Alpe-Jadrana so: nemščina, hrvaščina, italijansščina, slovenščina in madžarščina« (n. d., 40).

³Prav tam.

⁴EG-Information, 10. 1992, 10.

⁵»Western Europe owes its civilization to translators« (Kelly 1979: 1).

bno, vendar le redko ozaveščeno vlogo, razvija v eno osrednjih, za obstoj, razvoj in samobitnost narodnih entitet vse bolj odločilno kulturno tehniko.⁶

3. Prevajalstvo na Slovenskem

Podatki o slovenski prevajalski dejavnosti so dokaj skopi in nesistematični. Kot vse kaže, slovenska kultura sicer razpolaga z nekaterimi odličnimi prevajalci in prevodi, vendar o prevajalski kulturi kot strukturiranem pojavu in bistvenem delu nacionalne kulture verjetno še ne bomo mogli govoriti (Prunč 1993a).

Tako npr. kljub razvejani prevajalski dejavnosti v slovenskih založbah skorajda ne bomo našli dosledne kritike opravljenih literarnih, poljudnoznanstvenih in drugih prevodov, kar bi bil osnovni pogoj za razvoj širše kulture prevajanja.

Svoje potrebe po prevodih in prevajalcih je slovenska družba v glavnem stihijsko pokrivala iz širokega rezervoarja dvo- in večjezičnih izobražencev. Slovenske kulturne in politične elite so namreč vse do konca prve svetovne vojne bile dosledno dvo- in večjezične, predvsem pa tudi dvo- ali večkulturne, zaradi česar prav dvojezičnost lahko štejemo med konstitutivne elemente slovenske kulture (Prunč 1993b). V emancipacijskem procesu, v katerem se je prvotni diglotični model jezikovne komunikacije postopno zamenjal z bilingvalnim, je bilo skorajda pravilo, da so avtorji neliterarnih besedil v tujih kontaktnih jezikih razpolagali z boljšo besedilno kompetenco kot v maternem jeziku. Obenem se je zaradi razširjenosti dvojezičnosti v slovensko zavest vgnezdilo prepričanje, da je prevajanje pač posel, ki ga zmore vsakdo, ki je kolikor toliko dvojezičen.

Po prvi svetovni vojni se je položaj nekoliko spremenil. Slovensko-nemška, slovensko-italijanska in slovensko-madžarska naravna dvojezičnost in dvokulturnost se je zožila na manjšinska področja. Vendar so bile slovenske manjšine preveč obremenjene s svojo borbo za obstanek, da bi se lahko dokopale do svobodnega in kreativnega odnosa do jezikovnega posredništva. V matičnih, predvsem meščanskih okoljih, se je dvojezičnost sicer ohranila pri potomcih nekdanjih dvojezičnih in dvokulturnih družin, vendar sta se spremenila sociološka struktura in tip bilingvalnosti. Medtem ko je do prve svetovne vojne prevladovala t. i. naravna dvojezičnost, je sedaj začela prevladovati sekundarna, v procesu izobraževanja pridobljena dvojezičnost z raznimi, deloma tudi od aktualne politične situacije odvisnimi kombinacijami jezikov.

Z vdorom avdiovizualnih medijev v vsakdanje življenje povprečne slovenske družine je bilo dokončno doseženo današnje stanje: visoka stopnja pasivne večjezičnosti z razširjeno sekundarno aktivno večjezičnostjo v vodilnih elitah, v manjšinskih obrobjih pa deloma še ohranjena naravna slovensko-nemška, slovensko-italijanska ter slovensko-madžarska dvojezičnost. Obenem pa se po mojih zapažanjih uveljavljata dve nasprotni tendenci: Medtem ko v manjšinskih obrobjih raste dvokulturna kompetenca in upada slovenska jezikovna kompetenca, je v ostalem prostoru opaziti funkcijsko izboljšanje predvsem pasivne jezikovne kompetence v tujih jezikih, obenem pa izgubo nekdanje dvokulturne in besedilne kompetence ter redukcijo aktivne kompetence na področja vsakdanje komunikacije.

To pa je situacija, v kateri prevajalstvo ne more več črpati iz naravnih potencialov, ampak je potreben zavesten napor družbe in države za izobraževanje dvojezičnih in dvokulturnih strokovnjakov za transkulturno komunikacijo.⁷ Prav v ta okvir pa bi rad postavil izobraževanje prevajalcev in tolmačev na graškem prevajalskem inštitutu.

⁶Prim. Koller 1992, predgovor in seznam literature.

⁷Prim. predvsem Vermeer 1983, 1990; Holz-Mänttari 1993.

4. Graški inštitut za izobraževanje prevajalcev in tolmačev (IIPT)

V Avstriji obstajajo trije prevajalski inštituti: na Dunaju, v Gradcu in v Innsbrucku. Medtem ko so dunajski inštitut ustanovile leta 1943 še nacistične oblasti, sta inštituta v Gradcu in Innsbrucku nastala 1946. leta na pobudo tedanjih zavezniških sil.

Že novembra 1945 je vlada izdala uredbo s prvim študijskim redom.⁸ Študij, ki ga je predvideval, je bil zasnovan kot petsemestrski študij z enim tujim jezikom in se je končal z diplomskim izpitom za »diplomiranega prevajalca«. Študentje, ki so se odločili za nadaljevanje študija, so ga po dveh nadaljnjih semestrih lahko zaključili z diplomskim izpitom za »diplomiranega tolmača«.

Osnovna značilnost tega študija pa je bila, da ni veljal kot polnovreden akademski študij, zato se je običajno kombiniral z drugim študijem, predvsem s študijem filologije ali prava. Glede študijskih vsebin in izobraževalnih smotrov pa velja upoštevati, da je bilo leta 1945 simultano prevajanje še v povojih,⁹ zaradi česar so bili v ospredju predvsem izobraževalni profili tipa (strokovni) prevajalec in sodni tolmač.

Tudi število študentov je bilo v teh prvih časih dokaj skromno, inštitute pa so tako rekoč v personalni uniji vodili profesorji sosednjih filologij. Zelo pogosto tudi ni bilo jasne ločnice med prevajalskim in filološkim študijem. Edina razlika je bila, da so prevajalci razpolagali z boljšim aktivnim znanjem tujih jezikov, medtem ko so se filologi odlikovali po zgodovinskem, pozneje tudi strukturnem pristopu k jeziku in literaturi. Iz teh časov izvira še danes močno razširjen predsodek, da za prevajanje zadošča nekoliko boljše jezikovno znanje, vse ostalo pa naj bi bilo stvar nadarjenosti in občutka za jezik, medtem ko naj bi bila znanstvenost predvsem odlika filoloških, jezikoslovnih in literarnih ved.

Ker so predstojniki inštituta v Gradcu prihajali predvsem s slavističnega inštituta, so bili sorazmerno zgodaj zastopani slovanski jeziki, med njimi tudi slovenščina.

S študijskim redom iz leta 1972¹⁰ se začenja postopna emancipacija prevajalske študijske smeri. Ta, t. i. »novi študijski red«, ki je še danes v veljavi, se razlikuje od starega po naslednjih značilnostih:

1. Študijska smer »izobraževanje prevajalcev in tolmačev« je samostojna in akademsko polnovredna študijska smer; študij traja, kot vsi dodiplomski študiji, 8 semestrov.

2. Prevajalska študijska smer je samostojni in enopredmetni študij, ki vsebuje prevajalsko usposabljanje v dveh tujih jezikih in kulturah, zaradi česar ga ni mogoče kombinirati z drugo študijsko smerjo.

3. Kot osnovni jezik za prevajalsko usposabljanje praviloma velja nemščina. Študentje z nenemškim maternim ali izobraževalnim jezikom kot osnovni jezik lahko izberejo tudi svoj materni jezik, vendar morajo v tem primeru izbrati nemščino kot prvi tuji jezik in študirati drugi tuji jezik kontrastivno z nemščino.

4. Glede možnega izbora jezikov je precejšnja razlika med posameznimi avstrijskimi inštituti. Načelno so sicer jeziki razporejeni v jezike, ki se lahko študirajo kot prvi ali drugi tuji jezik (skupina A), in jezike, ki se lahko študirajo samo kot drugi tuji jeziki (skupina B). Vendar graški študijski načrt določa, da mora predsednik študijske komisije na prošnjo študenta odobriti tudi študij jezikov iz skupine B kot 1. tuje jezike.

⁸ Erlaß des Staatsamtes für Volksaufklärung, Unterricht und Erziehung vom 21. 11. 1945.

⁹ Prim. pregled v Kurz 1992.

¹⁰ Verordnung des Bundesministers für Wissenschaft und Forschung vom 3. Oktober 1972 über die Studienordnung für die Studienrichtung Übersetzer- und Dolmetscherausbildung.

OSNOVNI JEZIK	1. TUJI JEZIK	2. TUJI JEZIK
nemščina	jeziki skupine A: angl., franc., ital., rus., špan. s posebnim dovoljenjem tudi jeziki skupine B	jeziki skupine B: arab., srbohrv., slov., tur., madž.
jeziki skupine A in B	obvezno: nemščina za tujce	jeziki skupine A in B

Slika 1: Izbor jezikov na graškem IPT

5. Študijski red predvideva, čeprav v zelo splošni obliki, tudi znanstveno izobraževanje in diplomsko nalogo ter dva diplomska izpita.

Študij po študijskem redu 1972 je organiziran po naslednjem modelu: Glej slika 2, str. 7.

Formalno je študij torej organiziran v dveh stopnjah, ali, v terminologiji študijskega reda, dveh delih. Prvi del predvideva skupen študij za študijski podsmerni (Studienzweig) »prevajanje« in »tolmačenje«, zaključi pa se s prvim diplomskim izpitom. Po končanem prvem diplomskem izpitu so odprte tri možnosti:

1. Tako imenovani skrajšani študij, ki po dveh dodatnih semestrih in opravljenem izpitu (ustno, pisno, prevod kot »domača naloga«) omogoča zaključek študija z naslovom »akademsko izprašani prevajalec«.¹¹

2. Dodiplomski študij prevajanja.

3. Dodiplomski študij tolmačenja.

Drugi del dodiplomskega študija prevajanja oz. tolmačenja traja 4 semestre (skupno torej 8 semestrov) in se zaključuje z drugim diplomskim izpitom, ki je sestavljen iz dveh delov: prvi, tako imenovani praktični del vsebuje ustne in pisne izpite iz prevajanja in tolmačenja, drugi, rekli bi, znanstveni del, vsebuje zagovor diplomske naloge in ustni izpit v izbirnem predmetu.

Oba dela študija vsebujeta 4 vsebinska jedra:

- jezikovno usposabljanje v prvem in drugem tujem jeziku;
- prevajalsko usposabljanje;
- predavanja o materialni in duhovni kulturi prostora/ov, ki ga/jih pokrivata/jo prvi in drugi tuji jezik;
- poklicno usposabljanje in znanstveno, predvsem jezikoslovno in translatološko poglavit.

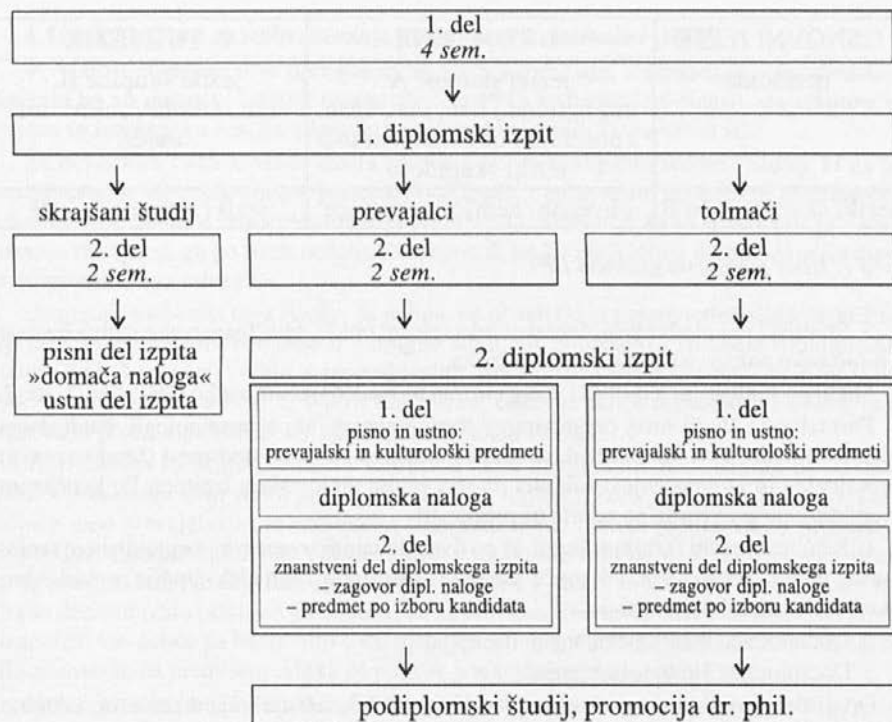
Prevajalsko usposabljanje vsebuje prevajanje splošnih in strokovnih besedil. Pri nekaterih jezikovnih smereh, npr. v slovenščini in španščini, tudi literarno prevajanje.

Usposabljanje v študijski smeri »tolmačenje« je osredotočeno na konsekutivno in simultano prevajanje.

Obe študijski podsmerni sta organizirani tako, da študentje pridobijo vsaj osnovno spretnost tudi v drugi prevajalski dejavnosti, se pravi, prevajalci tudi v tolmačenju, tolmači pa tudi v prevajanju.

Po končanem dodiplomskem študiju in podelitvi diplome z akademskim naslovom »mag. phil.« se lahko pridobi še dodatna kvalifikacija v okviru dopolnilnega študija. Najpogostejši obliki sta dopolnitev prevajalske podsmerni s podsmernjo tolmačenja in obratno.

¹¹ Glede termina prim. Doris, Božidar in Primož Debenjak, *Veliki nemško-slovenski slovar*, Ljubljana, 1992, 862.

Slika 2: Organizacijski model študijske smeri »Izobraževanje prevajalcev in tolmačev«

Za podiplomski študij (doktorat) se neposredno uporabljajo določila, ki veljajo za vse študijske smeri na filozofski fakulteti.

S študijskim redom iz leta 1972 je bil sicer postavljen formalni okvir za samostojen in znanstveno utemeljen študij, vendar je po inerciji visokošolskih ustanov trajalo še precej časa, preden se je ta koncept tudi uveljavil. Predstavniki stare prakticistične usmeritve so s psevdargumentom poklicne usmerjenosti spretno zavirali novi razvoj, ki je bil jasno zaznaven v evropskem znanstvenem svetu. Pri tem so lahko računali s tihim zavezništvom etabliranih strok. Tako je v Gradcu trajalo kar celih 10 let, da je študijska komisija izdala ustrezen študijski načrt, ki je šele omogočil študij po »novem« študijskem redu.

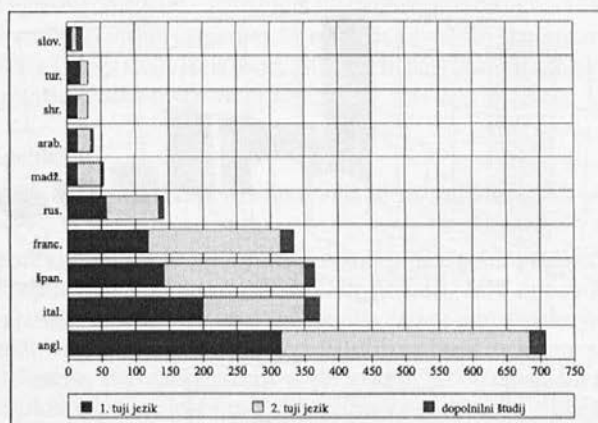
Dejanski preboj je bil dosežen šele leta 1988: po študentskih nemirih na prevajalskih inštitutih, ki jih je povzročil vse večji razkorak med številom študentov na eni ter kadrovske, prostorske in tehnične opreme prevajalskih inštitutih na drugi strani, se je ministrstvo proti volji filozofskih fakultet – vsaj za graško univerzo vem, da je bil odpor kar precejšen – odločilo, da na obstoječih prevajalskih inštitutih ustanovi tudi katedre za prevodoslovje (translatologijo).¹²

¹² Pomen nemškega termina »Übersetzungswissenschaft« je odvisen od prevodoslovne šole, v kateri se uporablja. V starejši terminologiji je nadpomenka, ki je sinonimna z današnjim terminom »Translationswissenschaft«. V novejši terminologiji je terminološki par k »Dolmetschwissenschaft«. V tem primeru označuje le znanstveno vedo, ki se ukvarja s pisnim prevajanjem, medtem ko »Dolmetschwissenschaft« označuje vedo, ki se ukvarja z ustnim prevajanjem.

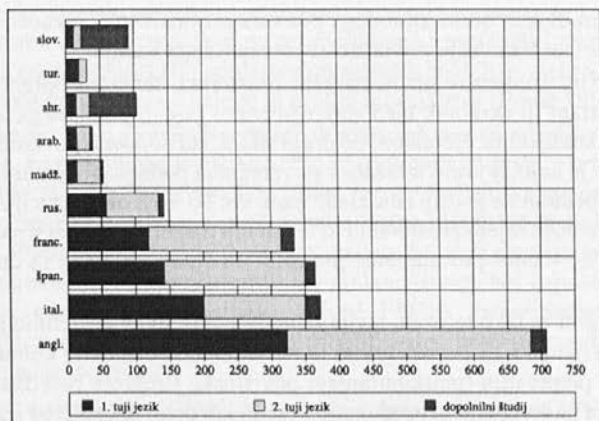
Medtem pa so se vsi trije prevajalski inštituti s prirastkom, ki se je v zadnjih letih gibal med 5 % in 10 %, iz skromnih in intimnih inštitutkov pod okriljem velikih filologij prelevili v izobraževalne ustanove, ki že začenjajo presežati tradicionalni inštitutski okvir. Tako je bilo samo na graškem prevajalskem inštitutu v akademskem letu 1994/95 vpisanih skoraj 1400 študentov. Tudi če upoštevamo, da je število aktivnih študentov za 30 do 40 % manjše, ker pač avstrijska visokošolska zakonodaja omogoča brezplačen študij in študentom nudi razne ugodnosti, je to še vedno število, ki peha inštitut v vse večje organizacijske težave.

V akademskem letu 1994/95 so študentje na graškem inštitutu vpisali naslednje jezike (gl. sliko 3):

Slika 3: Število študentov, vpisanih na IITP, po jezikovnih smereh I (1994/95)

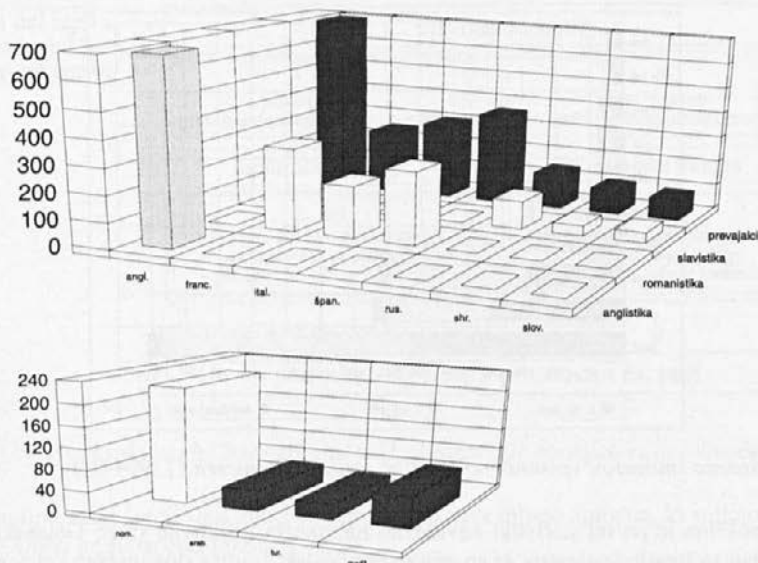
Slovenščina je po tej statistiki navidezno najmanjša jezikovna smer. Dejansko pa je treba dodati še število študentov, ki so vpisali prevajalski študij s slovenščino kot osnovnim in nemščino kot prvim tujim jezikom. Če te študente razvrstimo na posamezne jezike, se nam na graškem inštitutu kaže naslednja slika:

Slika 4: Število študentov, vpisanih na IITP po jezikovnih smereh II (1994/95)

Razlika med obema grafikonoma je toliko bolj značilna, ker se v njej jasno odraža trend, ki je opazen po razpadu nekdanjih socialističnih držav v avstrijski soseščini. Ker v teh državah ni bilo ustreznih inštitutov, je padec železne zavese sprožil močan vpliv študentov z madžarskim, hrvaškim oz. bosanskim in seveda tudi slovenskim maternim jezikom. O tem najbolj zgovorno pričča podatek, da je inštitut v zadnjem akademskem letu pri novopisanih tujih državljanih beležil prirastek za 67 %.

Če študente, ki so vpisali dodiplomski študij v smeri »Izobraževanje prevajalcev in tolmačev«, zdaj primerjamo še s številom študentov na dodiplomskem študiju filoloških smeri, potem vidimo, da je v vseh jezikih, ki jih je mogoče študirati na graški univerzi, število študentov v obeh prevajalskih smereh višje od števila študentov filoloških smeri.

Slika 5: Število dodiplomcev v filologijah in na prevajalskem inštitutu

Ta trend je predvsem odraz rastočega pomena prevajalske dejavnosti v mednarodni komunikaciji in s tem tudi večje privlačnosti prevajalskega študija.

Množični priliv študentov ob neustrezni prostorski, tehnični opremljenosti in kadrovske zasedbi po eni strani in razkorak med spremenjenimi pogoji poklicnega uveljavljanja in konzervativnimi študijskimi vsebinami po drugi strani, sta ponovno povzročila hudo strukturno krizo, ki se je najbolj jasno izražala v povprečnem podaljšanju študijskega časa za 4 do 6 semestrov, medtem ko je osip znašal nič manj kot 90 %. Z mobilizacijo vseh notranjih rezerv in delnim izboljšanjem prostorskih in tehničnih možnosti je sicer uspelo znižati osip na približno 75 %, vendar postaja temeljita reforma študijske smeri iz dneva v dan nujnejša.

Vsebinski vzgibi za tako reformo izvirajo predvsem iz sodobne definicije prevajalca in tolmača kot strokovnjaka za transkulturno in ne samo medjezikovno komunikacijo, ki se ne zadovoljuje s preprostim transkodiranjem površinske strukture besedila, ampak svojo dejavnost usmerja na recepcijo in produkcijo besedil kot celovitih spletov jezikovnih in nejezikovnih, predvsem kulturnih dejavnikov (prim. predvsem Vermeer 1983, 1990; Witte 1987, 1992; Vermeer 1990).

V dosednji diskusiji o reformi so bili v ospredju naslednji problemi:

- Izboljšanje nivoja jezikovnega znanja izbranih tujih jezikov ob vstopu v študij, kar naj bi dosegli predvsem z dodatnim, dvosemestrskim predštudijskim jezikovnim izobraževanjem (propedeutikum).
- Temeljitejša izgradnja kulturne in ne samo jezikovne kompetence.
- Povečana skrb za dograjevanje jezikovne in kulturne kompetence v osnovnem, praviloma torej maternem jeziku in njegovi kulturi.
- Izgrajevanje sposobnosti za strukturirano in znanstveno utemeljeno refleksijo poklicne dejavnosti in njene vključenosti v narodne in mednarodne procese delitve dela.
- Poglobljen ter znanstveno, predvsem tekstološko in pragmatično utemeljen pristop k besedilu – od njegove recepcije v izhodiščni do njegove produkcije v ciljni kulturi.

V središču novih študijskih usmeritev bo torej, če navedeno skušam strniti v enostavno formulo, predvsem izgrajevanje jezikovne, kulturne in posebne prevajalske kompetence, ki vključuje tudi translatoško metakompetenco.

5. Zaključne misli

Za današnji položaj prevajanja in tolmačenja se mi zdita značilna predvsem dva dejavnika:

1. Strojno prevajanje, ki je s svojimi prvotnimi neuspehi, pogojenimi predvsem v preozkem konceptu transkodiranja izhodiščnih besedil, šele opozorilo na vso kompleksnost prevajalskih procesov in tako spodbudilo razvoj prevodoslovja, si bo v doglednem času osvojilo vsaj del tržišča tistih prevajalskih storitev, za katere je značilna velika stopnja standardizacije. Prevajalske storitve, pri katerih zaradi omejenih in točno definiranih komunikacijskih ciljev zadošča tudi suboptimalna realizacija ciljnega besedila, bodo prevajalci prej ali slej morali odstopiti računalnikom, ker se z njimi ne morejo meriti niti po hitrosti proizvodnje, niti po obsežnosti terminološkega spomina. Pri zahtevnejših prevajalskih storitvah tega tipa pa se bodo v interakciji z računalnikom, predvsem v obliki t. i. računalniško podprtega prevajanja, oblikovali novi poklicni profili, ki bodo zahtevali predvsem visoko stopnjo specializacije po eni in sposobnost za kooperacijo v širših informacijskih sistemih po drugi strani (prim. Schwanke 1994; Prunč/Stachl-Peier ur. 1994).

2. Poleg tega segmenta prevajalskega tržišča obstaja področje prevajalskih dejavnosti, ki se zaradi velike stopnje potrebne kreativnosti in soodgovornosti za konkretne procese transkulturne komunikacije takorekoč po definiciji izmika togi logiki stroja. To je področje transkulturnega udejanjanja, ki bo predvsem pri manjših jezikih in s tem tudi v slovenskem primeru, v bodoče opredeljevalo naloge in profile prevajalstva (Prunč 1994).

Danes, ko se je zaradi globalnih migracij domala ves svet spremenil v en sam komunikacijski prostor, ko se kulturni konflikti selijo iz obmejnih področij v urbana središča, bo verjetno ne samo za male, ampak tudi za velike narode življenjskega pomena, kako bodo znali brez vzajemnega pollaščenja in/ali izgube lastne identitete ravnati z drugačnostjo drugih (Prunč 1996, Venuti ur. 1992). V tem procesu bo prav samemu sebi in svoji vesti zavezanemu, strokovno za transkulturno komunikacijo posebej usposobljenemu, vsem udeležencem v tem procesu lojalnemu (Nord 1991b), samokritičnemu in obenem samozavestnemu prevajalcu kot aktivnemu sooblikovalcu procesa transkulturne komunikacije pripadlo posebno mesto.

Kajti le prevajalec in/ali tolmač, ki se bo v svobodi in odgovornosti znal vključiti v procese mednarodne komunikacije, bo lahko prispeval tudi k premoščanju komunikacijskih ovir, ki se skrivajo pod površino besedil. Le tak prevajalec in/ali tolmač bo – in to se

mi zdi za slovenščino še posebej važno – kot vrhovodec znal najti ustrezno kreativno ravnotežje med drugačnostmi drugih in s tem prispeval k enakopravnosti v različnosti.

LITERATURA

- AMMANN, Margret, 1990: *Grundlagen der modernen Translationstheorie. Ein Leitfaden für Studierende*. Heidelberg: Univ. Druckerei.
- – 1992: Von Tenisschuhen, großen Onkeln und dem Gedankenstrich als Übersetzungsproblem. Übersetzungslehrbücher unter translato-logischer Lupe. *TexTconTexT* 7. 219–239.
- Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria/Radna zajednica Alpe-Jadran/Comunità di lavoro Alpe-Adria/Alpok-Adria Munkaközösség/Delovna skupnost Alpe-Jadran, 1992, Klagenfurt (Extra 2).
- BASSNET-McGUIRE, Susan, 1980: *Translation Studies*. London, New York: Routledge.
- BELL, Roger T., 1991: *Translation and Translating. Theory and Practice*. London: Longman.
- Die Bedeutung der Textlinguistik für Übersetzung und Umkodierung. Atti del Convegno Internazionale »Tradurre: teoria ed esperienze«*, 1987. Ur. Dressler, Wolfgang. Bolzano 27/2 28/2 1/3 1986 Bozen, Educazione Bilingue-Zweisp-rachige Bildung 14. 1987. 21–34.
- Electronics&translation* (Proceedings zur internationalen Konferenz, Graz 23.–25. November 1992), 1994. Ur. Prunč, Erich, Stachl-Peier. Graz: samozaložba (Graz Translations Studies 1).
- GENTZLER, Edwin, 1993: *Contemporary Translation Theories*. London, New York: Routledge (Translation Studies).
- GERZYMISCH-ARBOGAST, Heidrun, 1994: *Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum*. Tübingen: Francke Verlag (UTB 1782).
- HATIM, Mason, 1989: *Discourse and the Translator*. London: Longman (Language in Social Life Series).
- HOLZ-MÄNTTÄRI, Justa, 1986: Translatorisches Handeln. Theoretisch fundierte Berufsprofile. Bildungsstrukturen und Netzwerke für ein Tätigkeitsfeld Textdesign. *TexTconTexT* 8, 1993. 259–293.
- HÖNIG, Hans, 1995: *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenberg.
- HÖNIG, Hans, KUBMAUL, Paul, 1996: *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. 4. izdaja. Tübingen: Narr (Tübinger Beiträge zur Linguistik 205).
- KELLY, L. G., 1979: *The True Interpreter. A History of Translation Theory and Practice in the West*. Oxford: Blackwell.
- KOLLER, Werner, 1992: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 4., predelana izdaja. Heidelberg-Wiesbaden: Quelle & Meyer (UTB 819).
- Kulturspezifika und translatorisches Handeln. Vorträge anlässlich der GAL-Tagung*, 1989. 2. izdaja, 1990. Ur. Vermeer, Hans J. Heidelberg.
- KURZ, Ingrid, 1992: *Simultandolmetschen als Gegenstand der interdisziplinären Forschung*. Dissertation. Universität Wien.
- NORD, Christiane, 1988: *Textanalyse und Textübersetzen*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- – 1991a: *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. 2. predelana izdaja. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- – 1991b: Scopos, Loyalty, and Translational Conventions. *Target* 3/1. 91–109.
- – 1993 *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- PRUNČ, Erich, 1993a: Cvetke iz domačih in tujih logov. *Mostovi* (Glasilo društva znanstvenih in tehniških prevajalcev) 28/1. 13–30.

- 1993b: Die Bi- und Multilingualität als konstitutives Merkmal der slowenischen Literatur. *Anzeiger für slavische Philologie* 21. 75–86.
- 1994: Was können Sprachmittlern wirklich leisten? *Sprachen Lernen – Menschen verstehen: Eine Herausforderung* (Zukunftsforum V). Wien. 69–99.
- 1996: *Posljedice prevođenja*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- REIB, Katharina, VERMEER, Hans J., 1984: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen. (Linguistische Arbeiten 147).
- Rethinking Translation*, 1992. Ur. Venuti, Lawrence. London & New York: Routledge.
- SCHWANKE, Martina, 1994: Maschinelle Übersetzung und ihr Image, *TexTconTexT* 9. 1994. 95–120.
- SNELL-HORNBY, Mary, 1988: *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Benjamins.
- STOLZE, Radegundis, 1994: *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr.
- TOURY, Gideon, 1995: *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Translation als interkulturelle Kommunikation*, 1987. Ur. Albrecht, Jörn, Drescher Frankfurt, Bern, New York, Paris: Lang.
- Translation/History/Culture: A Sourcebook*, 1992. Ur. Lefevre, André. London and New York: Routledge.
- Translation Studies. An Interdiscipline*, 1994. Ur. Snell-Hornby, Mary, Pöchhacker, Franz, Kaindl, Klaus. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing company.
- Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung. (Zur Integration von Theorie und Praxis)*, 1986. Ur. Snell-Hornby, Mary. Tübingen: Francke.
- VERMEER, Hans J., 1983: Aufsätze zur Translationstheorie. Heidelberg.
- 1993: *Skopos und Translationsauftrag – Aufsätze*. 2. izdaja. Heidelberg.
- WILSS, Wolfram, 1992: *Übersetzungsfertigkeit. Annäherung an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*. Tübingen: Gunter Narr Verlag (Tübinger Beiträge zur Linguistik 376).
- WITTE, Heidrun, 1987: Die Kulturkompetenz des Translators – theoretisch-abstrakter Begriff oder realisierbares Konzept? *TexTconTexT* 2. 109–136.
- 1992: Zur gesellschaftlichen Verantwortung des Translators – Anmerkungen. *TexTconTexT* 7. 119–129.

Erich Prunč

Inštitut za izobraževanje prevajalcev, Gradec

ŠOLAR-RAMOVŠEV NAČRT ZA SLOVAR KNJIŽNEGA JEZIKA

Delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika se deli na tri organizacijsko in vsebinsko različna obdobja, tj. od začetka do 1952, 1953–1961, 1962–1990, vsako od njih pa ima še svoje vmesne časovne mejnike. Govor bo o prvem obdobju, ki so ga oblikovali zlasti F. Kidrič (1880–1950), F. Ramovš (1890–1952) in J. Šolar (1896–1968).¹

V akademjski poslanici za 60-letnico F. Ramovša je Šolar zapisal, da je začel slavljencem že v okviru Znanstvenega društva »razvijati tisti velikopotezni načrt, ki obsega vse, kar kultiviran jezik v sodobnosti potrebuje«, tj. med drugim »slovar vsega slovenskega besedja po času in kraju« ter »slovar knjižnega jezika«. Zgodovina Znanstvenega društva (za humanistične vede), katerega član in večkratni tajnik je bil tudi Ramovš,² upravičuje Šolarjevo trditev. Slovar je bil pogosto predmet društvenih delovnih načrtov. Prva sled je iz l. 1928. Iz. Cankar je sporočil vodstvu univerze oz. društva, da je predsednik vlade A. Korošec pripravljen dodeliti 20.000 din za »zbiranje dialektološkega in slovarskega gradiva«. Že naslednjega leta je v spomenicah akademijama v Zagrebu in Beogradu kot prva društvena dolžnost omenjena izdaja »popolnega, modernim zahtevam odgovarjajočega leksikona slovenskega jezika«. V času spreminjanja oz. preimenovanja društva v akademijo (1937/38) je prosvetni minister določil njenemu »leksikološkemu oddelku« skoraj polovico (24.000 din) celotne dotacije.³

Leta 1942 je Ramovš akademikom predlagal, »da razred prične s pripravami za sestavo zgodovinskega, etimološkega slovarja slovenskega jezika, če že sedanje prilike ne omogočajo priprav za slovar slovenskega knjižnega jezika v velikem obsegu.«⁴ In ko je 1943 M. Černič ponudil akademiji v izdajo jezikovni priročnik *Med zrnjem in plevami*, je Ramovš predlog zavrnil, češ da delo »ni takšne narave, da bi ga Akademija mogla sprejeti v svoj publikacijski program«, in dodal: »Akademija bo v bodočnosti nekoč, kadar bodo zunanje in gmotne razmere dovoljevale, pričela z izdajanjem slovarja slovenskega knjižnega jezika. Tam bodo vsa taka pripravljala dela upoštevana in bodo našla primerno fiksacijo.«⁵

Jeseni 1945 je bila pri SAZU ustanovljena komisija za slovar knjižnega jezika⁶ in predsednik Kidrič ter generalni tajnik Ramovš sta pritegnila k sodelovanju tudi Šolarja.⁷ Ker je bil ta politično persona non grata, ga več let nista mogla uradno nastavititi na akademiji, zato je zanj delal doma.⁸ Ko so ga znanci v decembru spraševali o akademijinih slovarskih načrtih, jim Šolar še ni vedel drugega odgovora kot »menda«. Vendar se je redno delo za slovar začelo že takoj po novem letu 1946.⁹ Na slavnostni skupščini za Prešernov dan je

¹ Pri zbiranju gradiva in analizi mi je pomagala M. Janežič.

² Poslanica Ramovšu 14. septembra 1950, NUK, R 15–76, mapa IX.

³ Arhiv Znanstvenega društva za humanistične vede, NUK, Ms 895 in Letopis SAZU 1, 105.

⁴ Dopis 13. oktobra 1928, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁵ Dopis 25. maja 1929, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁶ Dopis 12. avgusta 1937, Arhiv SAZU pri predsedstvu SAZU.

⁷ Letopis SAZU 1, Ljubljana 1943, 325.

⁸ Ramovš Černiču 16. februarja 1943, NUK, R 15–76, mapa VII in IX.

⁹ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 129.

¹⁰ Ramovš Šolarju 17. septembra in 13. decembra 1945, NUK, R 15/76, mapa I.

¹¹ Prim. Ramovšovo pismo Šolarju 29. oktobra 1946, NUK, R 15–76, mapa IX.

¹² Šolar Suhadolniku 3. decembra 1945, NUK, R 15/76, mapa I.

¹³ Prim. vabilo na sejo uredniškega odbora 28. februarja 1946, NUK, R 15/76, mapa I.

Ramovš ob spoznanju, da »se/ Slovencev /.../ drži zamudništvo, z njim gre vštric drobtinčarstvo«,¹⁴ razvil obsežen načrt slovenističnega dela SAZU in na prvo mesto postavil dvoje slovarskih nalog: veliki akademski slovar kot »temeljni in osnovni splošni cilj« ter izdajo novega Pleteršnika, ki bo »predelan in dopolnjen z novim gradivom« ustrežal »modernim zahtevam«. ¹⁵ Vendar akademija že takrat ni imela enotne predstave o slovarju. Kidrič – tako je pozneje pravil Šolar – »je hotel imeti nekakega novega Pleteršnika, ki naj bi se predvsem oziral na knjižni jezik. Narečne in samo historične izraze naj bi izpustili. Vsekakor pa naj bi po Kidriču bil to dvojezični slovar: slovensko-nemški, ali slovensko-ruski, ali slovensko-francoski ali eventualno slovensko-angleški. Ramovš pa je bil proti takemu slovarju; po njegovem naj bi bil samo slovensko-slovenski slovar.«¹⁶ Kljub temu je Kidrič že naslednje leto zaključil s pravim partizanskim optimizmom: »Lingvistične komisije in Zavod za kulturo slovenskega jezika utegnejo v nekaj letih dovršiti delo, za kakršno so porabile druge akademije vrsto desetletij.«¹⁷ Ramovš se je kmalu zavedel težavnosti naloge in je popravljajl Kidriča, rekoč: »Začetna organizacija nekaterih podjetij, kakor na primer slovar slovenskega knjižnega jezika ... zahteva seveda strokovno podkovanih moči, zato ni pričakovati rezultatov že jutri, ampak šele po daljši dobi.«¹⁸ V ta namen so bili imenovani prvi člani slovarske komisije SAZU (F. S. Finžgar, I. Grafenauer, F. Kidrič, R. Nahtigal, J. Polec, F. Ramovš, O. Župančič), njen ožji delovni odbor pa so sestavljali upravnik inštituta Ramovš in sodelavci M. Šmalc, J. Šolar, M. Rupel, R. Kolarič, A. Bajec.¹⁹

V skladu z Ramovševimi načrti je bilo zbiranje slovarskega gradiva zastavljeno v dveh smereh: popolni izpisi zgodovinskih tekstov, zlasti rokopisnih slovarjev, ter delni izpisi novejšega leposlovja. Odbor je opravil najprej preskusno obdelavo Finžgarjeve Makalonce glede na t. i. pregledni (gosti) in delni (paberkovalni) način ekscerpције. Po Šolarjevi razčlenitvi tega le delno uspelega poskusa²⁰ je bil sestavljen pravilnik za izpisovanje, s poudarkom na iskanju besed, ki jih ni v Pleteršnikovem slovarju, in na frazeologiji. V njem je bilo še priporočilo, naj izpisovalec vsako besedo oz. zvezo v knjižni enoti izpiše le po enkrat.²¹ Po načrtu bi bili morali vsa najpomembnejša besedila pregledovati člani odbora sami oz. najbolj izurjeni slavisti, tako npr. Bajec Finžgarja, Kolarič Ingoliča, Ramovš Likoviča, Rupel Župančiča, Sovre Zorca, Šolar Cankarja, Prežihna in Detelo, Tomšič Bevka in Preglja oz. J. Moder časopisje 20. stoletja.²² Ker pa se je delo odsedalo prepočasi, je začel Ramovš najemati druge sodelavce, po večini malo kvalificirane za tako stvar; ob koncu leta jih je bilo 28. Njihovi listki so še zdaj razpoznavni, saj imajo na hrbtni strani odtisnjeno zaporedno številko izpisovalca.²³ V tem in nekaj naslednjih letih je vse delo za slovar vse-

¹⁴ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 137.

¹⁵ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 138.

¹⁶ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 292/53.

¹⁷ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 7.

¹⁸ Letopis SAZU 2, Ljubljana 1947, 144.

¹⁹ Personalna prim. Letopis SAZU 1–5, Ljubljana 1943–54.

²⁰ Šest ekscerptorjev je odbralo iz besedila 625 različnih besed, vendar so se enotno odločili le za 16 besed. Prim. Šolarjevo pismo Ramovšu 19. avgusta 1946, NUK, R 15/76, mapa IX.

²¹ Pravila za zbiratelje slovarskega gradiva (več variant), NUK, R 15/76, mapa VII.

²² Seznam ekscerptorjev za izpis klasičnih del, NUK, R 15–76, mapa IX.

²³ V obdobju 1946–52 je za slovar izpisovalo ok. 80 ljudi. Stalni imajo registrske številke od 1 do 74 (75): A. Bajec 4, M. Božič 45, I. Črnagoj 39, T. Debeljak 12, J. Debevec 16, I. Dolenc 17, T. Epih 49, F. Fras 50, A. Gaber 56, J. Gradišnik 36, J. Gregorič 35, K. Hafner 54, A. Jager 69, M. Kamušič 18, P. Karlin

binsko in organizacijsko vodil Ramovš sam. Njegova preobremenjenost z drugimi zadevami in razraščanje slovarstva pa sta Šolarja silili v vedno pogostejše in odločnejše poseganje na upravnikovo področje,²⁴ navidezno v obliki pisemenih priporočil, ali kar v samostojne odločitve, čeprav se je ob njih čutil dolžnega opravičevati se Ramovšu zaradi kršitev »zoper uradni postopek?!«. ²⁵ Z letom 1947 se je delovni načrt delno spremenil. Na prvo mesto tudi formalno ustanovljenega Inštituta za slovenski jezik je prišla nova izdaja pravopisa. Tako so namesto klasičnih slovenskih del začeli izpisovati prevodno literaturo in povojno časopisje, okrožnica pa je ekscerptorje opozorila na odkrivanje pravopisno-stilnih posebnosti besedil.²⁶ Ker Zavod za kulturo slovenskega jezika z edinim članom O. Župančičem ni opravljal predvidenih nalog, je Ramovš nalagal Šolarju še te dolžnosti, zlasti jezikovne preglede nastajajočih terminologij (tehniška, pravna, zdravstvena, glasbena), korekture ipd. Šolarju so dodatna opravila, kot je potožil Ramovšu, pila čas in kri,²⁷ ta pa ga je v zadregi tolažil s črnim humorjem, npr. ob lekturi Koroščeve razprave: »Saj bi sam opravil, a čas hiti. Lepo Vas pozdravljam in sprejem na račun Vaše kletvice...«²⁸

V takih pričakovanih je teklo delo v letih 1948–49. Število izpisovalcev je doseglo svoj vrh, listki so se hitro množili, zato dotekajočega gradiva ni bilo mogoče več sproti pregledovati oz. obdelovati. Tako je Šolar delal le sondaže; njihov rezultat so bile podrobne analize in ocene dela posameznikov. V njih je delavcem tudi na konkretnih zgledih iz obravnavanih besedil dopovedoval, česa on sam ne bi izpisoval, kaj pa in kako. Posebno je opozarjal na glagolsko vezljivost in podobne skladijsko-pomenske značilnosti besed.²⁹ Poprijemal je pri vseh opravljenih, ki so se mu zdela neodložljiva: izpisoval je Prešerna, zbiral jezikovnonormativne članke, poskušal usklajati potek drugih inštitutskih nalog, tudi alfabetiral je, da bi ugotovil težavnost dela s kartotekami. Kljub temu je v dotoku prevladovalo nekvalitetno blago. Izpisi so bili nezadostni, zlasti v pomenskem pogledu, njihova zunanja podoba je bila hudo neenotna. Kopičili so se listki z leksikalnimi posebnostmi, zlasti s tujkami in izposojenkami, ki jih še ni bilo v Pleteršnikovem slovarju, manjkala so potrdila za navadne besede in njihove zveze. Ramovševa korespondenca teh let razkriva težko življenje mnogih intelektualcev, ki so bili brez služb ali pokojnin in so se morali preživljati s priložnostnimi zaslužki; s sodelovanjem pri slovarju so skušali priti zlasti do t. i. težkih kart. Šolar se je nemočen grozil nad takim odnosom družbe do slovarnikov: »To je grobo podcenjevanje dela, ki je pogoj izdajam, s katerimi se bo kdaj narod postavljaj pred svetom, pa bo zgrajeno ob takih socialnih krivicah.«³⁰ Krivda za

15. M. Kastelic 51, J. Kenda 47, J. Klinar 58, R. Kolarič 5, M. Kopač 52, V. Kopatin 38, J. Košan 43, I. Koštiál 74, Z. Kumer 19, L. Ladiha 21, V. Lajovic 46, J. Lebar 22, I. Lokar 70, J. Malnar 62, V. Marinko 20, N. Maticič 23, M. Metlikovič 24, F. Miler 44, J. Moder 14, S. Mohorič 25, R. Mole 10, A. Mrak 13, Neznani I 73, Neznani II 75, V. Novak 60, S. Oevirk 48, J. Osana 26, V. Pirc 61, J. Pograjc 63, I. Poljanec 72, J. Potočnik 64, L. Prenner 27, J. Prunk 28, R. Pustoslemšek 29, F. Ramovš 1, V. Reja 42, J. Režek 55, M. Rupel 6, I. Slokar 41, A. Sovre 11, J. Stabej 66, S. Suhadolnik 34, L. Sušnik 9, M. Sušnik 53, I. Škerlj 30, M. Šmale 2, J. Šolar 3, Študenti FF 71, A. Šulgaj 37, J. Tavzes 31, I. Tominec 65, F. Tomšič 59, M. Uršič 7, F. Vernik 32, J. Wester 8, A. Zajec 33, Z. Zajec 68, V. Zobec 57, Z. Žolgar 40.

²⁴ Šolar Ramovšu 14. januarja 1949, Ramovševi korespondenti, Biblioteka SAZU.

²⁵ Šolar Ramovšu 1. oktobra 1947, NUK, R 15–76, mapa IX.

²⁶ Okrožnica ekscerptorjem 18. novembra 1947, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁷ Šolar Ramovšu 25. marca 1952, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁸ Ramovš Šolarju 18. februarja 1947, NUK, R 15/76, mapa IX.

²⁹ Prim., kako si je Šolar prizadeval izpisovalcu razkriti različne pomene stavka »hoditi skupaj v šolo« glede na spremembo besednega reda, ipd., NUK, R 15/76, mapa VII.

³⁰ Prim. poročilo od delu Inštituta za 1950, NUK, R 15/76, mapa VII.

nezadovoljivo opravljeno delo pa ne zadeva samo sodelavcev. Načrti vodij slovarja so se začeli še bolj razhajati. Ramovš je hotel pod bremeneom javno danih obljub čimprej priti do redakcije, in se zadovoljeval tudi z na hitro opravljenim, Šolar pa je vedno nestrpneje opozarjal, da je vse (pre)več gradiva le delno uporabnega.³¹ Zato je razumljivo, da se je večina ekscerptorjev odločala za blagi Ramovšev režim, in kvantiteta je dušila kvaliteto.³² Posredno je slovarski proces oviralo tudi pripravljanje pravopisa, predvsem zaradi spornih normativnih kriterijev. Župančičeve pripombe npr. k besedam pravopisnega slovarja, češ da je treba v njem predstaviti t. i. živi ljudski jezik (*srajčni gumb : knof od srajce*),³³ so bile podpora tistim v osrednjem odboru, ki so hoteli slovar pisanega jezika nadomestiti s slovarjem govorenega jezika, recimo Kolariču. V tej neodločnosti so sprejeli sklep, da se bo slovarsko zbiranje nadaljevalo na dotedanji način do milijon listkov, takrat pa se bo s poskusno redakcijo ugotovilo, kaj se da iz vsega narediti in kako delati naprej.

V tem obdobju je Inštitut dobil nove redne sodelavce, tudi tehnični kader, in prvo opremo. Šolar je postal znanstveni sodelavec in član znanstvenega sveta, predsednik Kidrič pa je tudi predlagal, naj bi Šolar prevzel odgovornost za slovarsko delo in gradivo. Takrat je Ramovš prvič resno zbolel. Vračajoč Šolarju pisne korekture, je na pol zares in na pol za šalo zapisal: »Vse ste lepo in dobro izvršili. Kar vidim iz tega, da bo tudi po moji smrti – s katero še ne računam, je pa lahko zelo blizu – šlo v našem fohu lepo naprej.« In Šolar mu je odgovarjal: »Želim, dragi gospod profesor, da se zares pozdravite in da se ne predajate nikaki malodušnosti... Vsi smo iste misli: počitek in mir si morate dati, da se ohranite, ker delate že s tem, da stè, več kot mi vsi.«³⁴

Po izidu pravopisa 1950 se je Šolar z vso močjo spet posvetil slovarju. V novi okrožnici sodelavcem je predstavil tudi osebno vizijo slovarskega dela: najprej moramo pripraviti enojezični slovar knjižnega jezika v povečanem obsegu Pleteršnika. Še določnejši je bil glede tega v nekem radijskem poročilu: Ljudje so nestrpni in bi radi slovar takoj, toda »naglica pri takem delu je najslabša pomočnica«. Predstavil je nekatere svoje slovarske vzornike (češki priročni slovar, slovarja hrvatske in srbske akademije) in poročilo sklenil z ugotovitvijo, da bi se dalo tak slovenski slovar v 4–5 knjigah pripraviti v 10–15 letih. Neodvisno od tega, je poudaril Šolar, pa je treba pripravljati zgodovinski slovar in njegov izid pomakniti v zdaj še nedoločljivo prihodnost.³⁵ Kljub takemu stališču je teklo delo po ustaljenem tiru ali natančneje: ob vodstvenohierarhičnem preurejanju na SAZU in Inštitutu se je raziskovanju narečij začela posvečati poglobljena skrb in Kolarič se je na uradniški lestvici pomaknil pred Šolarja.

V Ramovšu je še vedno živela misel o t. i. pomlajenem Pleteršniku, torej o sodobnem slovarju s poudarkom na zgodovinski in narečni dokumentaciji vsake besede. Oba, Šolar in Kolarič, pa sta zahtevala, da se terminologija, ki je po ukinitvi Zavoda za kulturo jezika še bolj obremenila redno slovarsko delo, loči od Inštituta oz. da se ustanovi zanjo posebna delovna enota.³⁶ Navidezno so se razmere v letu 1951 vsestransko izboljšale. Povečalo se je število rednih sodelavcev, prenehali so biti gostje v znanstveni pisarni in se preselili v svoje prostore na Novem trgu 4/II, knjižnica je dobila nekaj vzorčnih modernih slovarjev

³¹ Prim. Debeljakovo pismo Šolarju 21. januarja 1948, NUK, R 15/76, mapa I.

³² Kolaričevo poročilo o delu Inštituta 7. novembra 1951, Arhiv Inštituta za slovenski jezik, brez številke.

³³ Župančič Ramovšu 23. februarja 1949, NUK, R 5/85.

³⁴ Ramovš Šolarju januarja 1949, NUK, R 15/76, mapa I.

³⁵ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 46/50.

³⁶ Dopis 14. decembra 1951, NUK, R 15/76, mapa IX.

ali se je vsaj začela dogovarjati o njihovem nakupu,³⁷ navezali so stike s slovarskimi oddelki praške in dunajske akademije ter prejeli od njih redakcijska pravila,³⁸ slovarski odbor inštituta se je spet reorganiziral in izpopolnil (T. Logar, F. Bezljaj, F. Pacheiner, F. Tomšič). Medčloveški odnosi so se ugladili. Ob proslavi Ramovševe šestdesetletnice sta se Ramovš in Šolar osebno zelo zblížala, začela sta se tikati in Ramovš je Šolarju dejansko prepuščal vodstvo Inštituta in skoraj vseh njegovih akcij. Do napetosti pa je prihajalo med Šolarjem in nekaterimi mlajšimi sodelavci, tako zaradi različnih idejnih kakor strokovnih pogledov, najbrž pa tudi zaradi častihleplja posameznikov.

To je bilo zadnje oz. predzadnje leto ustvarjalnega Ramovš-Šolarjevega sodelovanja. Iz 2400 del je bilo takrat zbranih 1.200.000 izpisov, in Šolar se je lotil napovedane poskusne redakcije. Dognati je moral, ali bi se dal v duhu Ramovševe zasnove Pleteršnikov slovar izpopolniti in posodobiti z novim gradivom. Poskus je zajel menda gesla *glava – glaz, reč – red, sil – sim*.³⁹ Ni znano, ali je bilo delo opravljeno v celoti. Ohranil se je prvi del,⁴⁰ od drugega je ostala prva stran,⁴¹ tretjega ni najti.

Elaborat je, gledano s stališča razvoja slovenskega slovaropisja, zanimiv in poučen. Tipkopis *glava – glavurda* obsega 14 strani slovarskega besedila in 3 strani uvoda. V le-tem je na kratko opisana zgodovina dela, začrtana sta namen in obseg slovarja. Vse je prepletено z razmišljanjem, katere vrste slovar bi Slovencem najbolj ustrezal in kaj bi kazalo narediti, da bi bilo delo hkrati znanstveno in praktično uporabno; pri tem se je Šolar spraševal, ali je smiselno združevati sodobni in zgodovinski slovar. Med njegovimi vzorniki so omenjena imena Oxford, Webster, Littré, Larousse, Darmstetter, Trübner in češki slovar. Ob koncu uvoda je Šolar opisal še metodo svojega dela, podal napotke za pravilno branje in razumevanje besedila ter ponovno opozoril na pomanjkljivosti, ki mu jih je odkrila oz. potrdila redakcija. Predlagal je, da bi nekatere spremembe uvedli (npr. boljše citate iz del sodobnih pisateljev) že pred tiskom poskusnega snopiča. Uvod je datiran z 18. aprilom, Šolarjev avtorski podpis pa je na koncu celotnega besedila.

Slovarski vzorec obsega 114 gesel. Med njimi je vseh 83 Pleteršnikovih besed (tudi 45 takih, ki jih SP 1950 ni več upošteval, npr. *glavnica, glavateti, glavičiti, glavički, glavobolen, glavuh*, oz. 48 takih, ki jih kasneje ni prevzel SSKJ), 3 gesla so iz SP 1950 (*glavnikarstvo, glavnina* 'glavni del'), 27 iz novega, listkovnega gradiva (*glavičen, glavičje, glavniček, glavnjača, glavti*), 1 iz Breznikovega izvoda Pleteršnikovega slovarja (*glavobučen*). Iz SP Šolar ni prevzel 7 besed (*glavkom*), iz gradiva pa ok. 35 (*glavarka, glavatatec, glavnoštaben*). Prikazano besedje torej ni hotelo biti izbor, ampak čim popolnejši seznam vsega na hitro dosegljivega gradiva. Vzrok za neupoštevanje tolikšnega števila besed iz že obstoječe listkovne zbirke je bil verjetno v njeni še ne popolni abecedni urejenosti.

Tudi vsebinska in tehnična obdelava gesel pričata, da je šlo pri poskusni redakciji v glavnem za ugotovitev, katere Pleteršnikove besede oz. pomeni so potrjeni z zbranim listkovnim gradivom in kateri ne. Leksemi so bili obdelani tesno ob Pleteršniku (*glavanja, glavateti, glavatost*), tudi tam, kjer je gradivo narekovalo drugačno rešitev (*glavičast, glavička*). Zato so mnogi novi pomeni, zveze in slovnične oblike marsikatero besede ostali

³⁷ Za nakup Littréja v redakciji P. Roberta se je Inštitut dogovarjal 14. maja 1951, NUK, R 15–76, mapa I.

³⁸ Originalna pravila in vprašalnice ter dopis o pripravljenosti za nasvete, NUK, R 15/76, mapa VII.

³⁹ Letopis SAZU 4, Ljubljana 1952, 188.

⁴⁰ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 38/51.

⁴¹ Šolarjeva zapuščina, NUK, R 15–76, mapa VII.

neopaženi, odnosi človeško : nečloveško oziroma stvarno : preneseno pa slabo prikazani (*glavarica, glavariti, glavica, glavina*). Najboljše so tiste Šolarjeve redakcije, ki so nastale na podlagi gradiva povsem samostojno, bodisi da Pleteršnik besede ni imel ali je bila pomensko nerazčlenjena (*glavački, glavičarka, glavniček, glavničen*). Pri tem je Šolar odpiral nove pomene (*glavje, glavnica*), pomenske odenke pa združeval v samostojne pomene, čeprav je hkrati pogosto zanemaril njihovo usklajenost (*glava 6 : glavač 2, glavar : glavarica, glavničar : glavnikar*).⁴² Redakcijsko ohlapnost sta povzročala zlasti hitrica pri delu in gradivo z nezadostnimi podatki, torej dejstvi, s katerima se je Šolar že ob ekscerpiranju zaman bojeval. Mogoče je še, da iz že prej navedenih vzrokov ni pregledal vsega razpoložljivega gradiva. Očitna je tudi začetna Šolarjeva slovarskoredakcijska neizkušnost.

Pomenska pojasnila predstavljajo praviloma dobri ali manj dobri prevodi Pleteršnikovih nemških ustreznikov (*glavarina, glavičar, glavička*), novi ali v Pleteršniku nerazloženi pomeni pa so pojasnjeni s sopomenkami ali kratkimi razlagami; meja med njimi je pogosto zabrisana (*glavina, glavnjač, glavka*). Razlage oz. razlagalne sopomenke pogosto niso oblikovane iz knjižno nevtralnih elementov (*glavinar, glavka, glavnica, glavoboljica; mi je šlo skozi glavo 'se mi je utrnila misel'*). Ključni in izhodiščni pomeni sploh nimajo uvajalnih klasičnih razlag; nadomeščajo jih kdaj pa kdaj zapostavljene razlage (*glavat*) ali pa sami citati (*glavan, glavana*). S citati je Šolar potrjeval ali pojasnjeval pomene, zato so navedeni brez doumljivega reda, v njih se pojavljajo iste besedne oblike, iste zveze ipd. (*plačevati glavarino 3x, prijemati se za glavo 3x*). Ker je imel na voljo premalo gradiva, posamezni citati slabo podpirajo oz. razlagajo pomen besede (*glavarstvo*). Glavni kriterij za odbiranje citatov je bila njihova kratkost, jedrnatost, šele nato je bil upoštevan pomenski kriterij. Šolar je imel najrajši citate z naštevalnimi enotami (*glavniček, glavnikarstvo*). Citate je krajšal in prirejal (odvisni stavek > glavni stavek, nikalna oblika > trdilna oblika; vstavljanje osebka oz. predmeta ipd.). Glede na avtorstvo citatov je bil izbor zelo pisan, vendar enostranski. Kriterij »dobrega avtorja« ni prišel do veljave. Največkrat je bil sicer citiran Prešeren (24), po petkrat Cankar in Levstik, preostali klasiki pa od enkrat do trikrat; vse drugo predstavljajo jezikovnonormativno manj primerni avtorji, pri čemer so se nesorazmerno visoko povzpeli npr. Erjavec (15), Župančič (7), Ozvald (17), Slovenski poročevalci (12) in nekateri jezikoslovci (Caf 33, Cigale 29, Janežič 16). Ker je šlo za Pleteršnikov vzorec slovarja, po katerem naj se prikaže tudi zgodovina besed, je Šolar poleg sodobnih in klasičnih avtorjev vključil še nekaj starejših (Hipolit, Kastelic, Gutsman, Pohlin, Murko, Svetokriški, Novice) oz. najnovejših virov (Naša žena, Ljudska pravica).

V poskusni redakciji je veliko botaničnih in zooloških izrazov, prevzetih iz strokovnih knjig, zlasti iz Brehma.⁴³ Razloženi so z zastarelimi in nepreverjenimi latinskimi ekvivalenti. Od 7 botaničnih terminov, ki nastopajo celo kot gesla, jih sočasni gimnazijski učbenik 5 ne obravnava. Druge terminologije je zelo malo (anatomija, arhitektura).

Slovarske razlagalne tehnike Šolar v prvem delu še ni obvladal, tako je npr. pridevnik razlagal tudi samostalniško (*glavarski, glavat, glavobolen*), samostalnike pa pridevniško (*glavinar*). V elaboratu so uporabljene slovnične, avtorske, terminološke ipd. oznake (kvalifikatorji), po večini v obliki krajšav (*glavnica nk, glavnjak gor.*). Nekaj vrednostnih in zvrstnih oznak je prevzel iz Pleteršnikovega slovarja (*glavanja zaničlj., glavinar*

⁴² Konec leta 1958 pa je v pismu A. Bajcu hudo grajal nekoordiniranost slovarja SP, NUK, R 15/76, mapa I.

⁴³ A. E. Brehm, Življenje živali I–IV, Ljubljana 1937–40.

psovka), drugačnih oz. novih ni (*glavnja* Ø, *glavnjača* Ø). Vsega skupaj je v elaboratu nekaj nad 200 različnih oznak, uporabljenih ok. 570-krat.

Pravopisno, pravorečno, naglasno in tonemsko se je Šolar naslonil na Pleteršnikove podatke, vendar je hotel biti časovno usklajen. Opustil je zastareli izgovor dvoustničnega *u* (*glavobolen*, *glavobolnec*) in odpravil nežive ali pešajoče naglase (*glávišče* > *glavišče*), vendar njegove tonemske zaznambe niso zanesljive (*glavnína* > *glavnina*, *glavúra* > *glavúra*, *glavobûčen*).

Tudi tehnična izvedba elaborata kaže posledke prevelike hitrice pri delu. Temeljno podobo in zgradbo članka je prevzel po Pleteršniku, podatki pa niso vselej obdelani po vzorcu. (Prim. nedodelana gesla *glavariti*, *glavarjev*, *glavatica*, *glaven*.) Iztočnice je v geselskem besedilu praviloma izpisoval, včasih krajšal (*glavinski*, *glavit*). Abecedno zaporedje iztočnic ni brez napak (*glavnjica* – *glavnjenica*).

Med redigiranjem se je Šolar izpopolnjeval. Najprej je opustil opozarjanje na Pleteršnikove podatke, ki jih novo gradivo ni potrjevalo, nato je začel spreminjati tudi celotno organizacijo geselskega članka. Kot nakazuje geslo *reč*,⁴⁴ za katere redakcijo je imel v Pleteršniku šibko oporo, je postajala Šolarjeva druga obdelava bogatejša, vsebinsko bolj poglobljena in enovitejša; tonemski podatek je dobil posebno mesto v članku.

Elaborat so člani uredniškega odbora pregledali le po vrhu. Bajec npr. ni bil zadovoljen z razlago pri *glavatica*, Tomšič je predlagal popravek Finžgarjevega citata pri *glaven*, nekdo je opozoril na nepravilno uvrstitev navedkov pod 5. pomen *glave*. Ramovš je, kot je sam sporočil Šolarju, besedilo prebral, pa ga potem ni več našel.⁴⁵ Po Šolarjevih marginalijah, npr. o pomenski razliki med *glâven* in *glâven*, se da sklepati, da so poskusno redakcijo obravnavali tudi na uredniški seji. (Številne tehtne pripombe je naknadno, verjetno leta 1953, pripisal še Vodušek.)

Poskus je paradoksalno uspel: Šolarja je prepričal, da bi bil načrtovani slovar neorganiski, da se je dotedanja oblika dela izčrpala in da po stari poti ne kaže več hoditi, Kolariča in verjetno tudi druge pa, da je treba ostati pri prvotnem načrtu ter obstoječo zbirko izpisov le še izpopolniti z narečnim in zgodovinskim gradivom.⁴⁶ Naj bi bilo kakor koli, slovar, kakršnega so snovali prvi slovenski povojni slovarniki, bi bil pod ravnijo sočasne evropske leksikografije, obenem pa bi po vsi priliki presegel predvideni obseg⁴⁷ in roke.

Vse to se je dogajalo s slovarjem od pomladi 1951 do naslednje pomladi, toda resnični začetek njegovega konca sega še nekoliko nazaj. S Kidričevo smrtjo, zlasti pa z osamosvajanjem velikih inštitutov od SAZU, kot Jožef Stefan, Boris Kidrič ipd., so se zredčile drobtinice od bogatinske mize. Od ok. 50 ekscerptorjev leta 1950 oz. 39 leta 1951 jih je spomladi 1952 delalo še 27, jeseni pa le 3 oz. nazadnje 1. Pri opuščanju sovjetskega vzorca akademije se je šušljalo tudi o ev. razpustitvi Inštituta oz. o njegovi pripojitvi k univerzi v zmanjšanem obsegu. Ramovš in Šolar sta namero preprečila s posebno spomenico, ki jo je sestavil Šolar in v kateri so bile natančno opisane naloge, ki jih univerza ne bi mogla uresničiti, in mednje sodi priprava temeljnih jezikoslovnih del.⁴⁸ Po teh organizacijskih stresih in po opravljeni oceni stanja slovarskih del se je Šolar po Ramovševem naročilu

⁴⁴ Prim. reprodukcijo gesel *reč* – *rečen*.

⁴⁵ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 292/53.

⁴⁶ Delovni načrti Inštituta za 1952, Arhiv Inštituta za slovenski jezik pri predsedstvu SAZU.

⁴⁷ Geslo *glava* npr. ima pri Pleteršniku 89 vrstic, v Priručnem slovniku 233, v SSKJ 196, pri Šolarju 285+9.

⁴⁸ Ramovš Šolarju 23. marca 1952 in priloga, NUK, R 15/76, mapa IX.

Stran iz Šolar-Ramovševe redakcije posodobljenega Pleteršnika (1951)

reč -i f. /rəč -i/ 1. stvar, zadeva, vse, o čemer se lahko kaj reče: Odneseš svoje reči. Nobena reč ni varna pred njim. Kak bi tak lepo reč končal, smejočo v spanju jo zaklal. (Preš.) Izdelovanje vseh mogočih in nemogočih reči. Ōzv. Balade pet' je reč pohujšljiva in zapeljiva. Preš. Tri želel bi reči. Preš. Prišla pa je še hujša reč. Anž. To je stara reč. Poznič. Poraz je bil je gotova reč. Vl. Lev. Sem bil vedno slabe glave za tako reč. ? Anti veš, kako se taki reči streže. Fr. Lev. Reč je taka, da je Jernej najprej pozdravil, nato pa pljunil. lv. C. Gospod, kateremu je je smrt, pekel in vsa reč podvržena. Galuf. ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

Človekove poslednje reči so: smrt, sodba, pekel, nebesa. Kat. - v množini: Ker tako reči stojе, bo-te ~~reči~~ samē lohko zapopadli, da na morem več nazaj. Preš. Drugi posli mu niso puščali časa za šolske reči. Ōzv. Sem kmalu sprevidel, da so človeške reči vseskozi smešne, nizke in nestanovitne. Sovrē. Ni imela nobenega vpliva na vodstvo javnih reči. Sovrē. - izraz omalovaževanja "Punčko mi bo naredila," je povedala Nežka. "Prava reč!" Bevk. Naj dve milji ali dvajset, prava reč. Ōzv.

Štiri dni ni taka reč! Jehart. "Lepa reč, da se potepate tako dolgo. Pžg. - vzklik nejevolje: preaneta reč! predrta reč! Ni reč, da bi to ne izbrisal vsakega madeža. J. Krek - izraz nedoločene količine: Nasekanih je bila cela reč cepcev. Detela. ...cela reč podobne navlake. Sovrē. ...imam celo reč desetakov. Ōlakar. ...bi se nabrala lepa reč tolarjev. Tavčar. - izraz stopnje: sim sklenil vsako reč pred skusiti...koker ta stan zapustiti. Preš. Sin ga je na mile reči prosil, da ni mogel odreči. Pžg. To ni majhna reč. Saj to ni taka reč! ✓

2. beseda: Tri je s Pavlom sinke odkojila, da ni z njimi reči razdelila. BKr. Šašelj. Lenkine reči so udarile sredi njegove zavesti ko strela. Pavič.

rečelj -člja m. ~~rečelj -člja~~ držaj žlice Podkr. T.
rečen -čna -o adj. k sam. reč -i: Kmet ne mara za modroslovske dokaze, temuč za rečne, djanske. Meng. 65.
 Osební in rečni predmet sta v roditelju. Žig.
rečen -čna -o adj. k sam. reka: Izdela pravilnik o plovbi in uredbo o rečni policiji. SPor. Na rečnem zavoju se kopiči gramozna sipina. ŌKronika.
 Navadna rečna riba. St. Bevk. rečna ladja, po rečni dolini, rečni promet, rečni brod, rečna plovba.
rečen -čna -o pt. h gl. reči: Kar je rečeno, je rečeno. Pžg. Rečeno, storjeno. Na podstavi rečnih podatkov. Knez. in Ōp. Ōst.

Navadni, č je misla, je
 gotovost, č je reči je vse
 navadni, je povračil reči.
 199.

✓ Za tak nič ka tako reč
 pravi!

začasno posvetil slovnici. O počitnicah 1951 je v (neodposlanem?) pismu Kolariču, ki je medtem postal namestnik upravnika inštituta, pisal v zdravilišče, kako je ves zakopan v novo dejavnost in kako bo končno uresničil svoje sanje. Vendar se, zvest Ramovšu, ni strinjal z načrtom mlajših sodelavcev, da bi se organizirali mimo idejnega vodje Inštituta. V pismu je neugodno ocenil tudi strokovno delo nekaterih njegovih članov, npr. Voduška.⁵⁵

V naslednjem poletju je prišlo do usodnega preloma. Dne 16. septembra je umrl Ramovš in Šolar je bil suspendiran. Dne 4. oktobra se je v pismu začasnemu upravniku Grafenauerju zama poskušal ubraniti obrekovanj in formalnih obtožb (prilaščanje oblasti, slabo vodenje del, nedovoljeno najemanje sodelavcev, zlasti nun, nekontroliranje gradiva ipd.).⁵⁶ S koncem meseca je bil prisiljen odpovedati se službi, nato je bil aretiran in 30. decembra obsojen.⁵⁷ Kolarič pa je moral pod težo razmer vendarle takole zasnovati letno poročilo za 1952: »Doslej je vse delo za ta slovar vodil prof. Šolar, ki je po zamislih prof. Ramovša tudi izdelal potrebna navodila za zbiranje in delo sproti nadziral. On je edini človek, ki ima jasno sliko o dosedanjem gradivu in njegovi kvaliteti in ki tudi natančno ve, kako bi bilo treba delo nadaljevati in končati.«⁵⁸ Tako se je znova potrdila misel, ki se je porodila Kidriču za njegovo in Grafenauerjevo šestdesetletnico: »Slovenci ne znajo enega slaviti, ne da bi žalili drugega.«⁵⁹ Toda spoznanje je prišlo prepozno in usoda prvega akademijinega slovarskega poskusa je bila zapečatenata.⁶⁰

Stane Suhadolnik

---

⁵⁵ Šolar Kolariču ob sončnem obratu 1951, NUK, R 15/76, mapa I.

⁵⁶ Dopis 4. oktobra 1952, NUK, R 15/76, mapa IX.

⁵⁷ Prim. Slovenski poročevalec 30. in 31. decembra 1952.

⁵⁸ Arhiv Inštituta za slovenski jezik, 254/52.

⁵⁹ Kidričevo pismo uredništvu Slovenskega jezika 26. marca 1940, NUK, R 15/76, mapa I.

⁶⁰ V objavljenem načrtu dela v Inštitutu 1953 slovar knjižnega jezika ni omenjen, Letopis SAZU 5, Ljubljana 1954, 243.

N. I. TOLSTOJ IN REZIJANŠČINA

(Ob odkritju »Rezijanskega slovarja« J. Baudouina de Courtenayja)

Pred pol stoletja, konec 50. let, se je mlad znanstvenik, potem ko je prejel za tisti čas zelo temeljito izobrazbo in se izkazal na dveh zelo različnih slavističnih področjih – pri študiju živih (bolgarskih) govorov in jezika staroslovanskih besedil (kakšen razpon za začetnika!), gnan od nenehne vedoželjnosti in željan novih odkritij, odpravil iz Moskve v Sankt-Peterburg (tedaj Leningrad), da bi tam, v Arhivu Ruske akademije znanosti (tedaj AZ ZSSR), preniknil v vire domače jezikoslovne in slavistične tradicije, se seznanil vsaj z delom nepreglednega dokumentarnega bogastva, ki so nam ga skrbno zapustili naši predniki in ki potrpežljivo čaka redkega dotika sodobnega raziskovalca. Sicer pa je imel tudi konkretno zamisel. Po »padcu« jezikoslovne doktrine N. Ja. Marra so v domače jezikoslovje začele prodirati ideje sistemsko-strukturnega pristopa k jeziku, ki sta jih oblikovala že F. de Saussure in J. Baudouin de Courtenay. Za razliko od F. de Saussurja, ki je bil preveden in izdan v ruščini (Tečaj splošnega jezikoslovja, 1933), so bila dela slednjega raztresena po različnih, pogosto malo znanih izdajah, od katerih so bile sredi 20. stol. številne raziskovalcem kratkomalo nedostopne. Baudouin je potemtakem zazvenel sodobno in obetavno. Mladega raziskovalca, ki je potoval iz Moskve v Peterburg, je prevzela želja, da bi dobil vpogled v »rokopisnega Baudouina« in poiskal morebitna znanosti še neznanata dela. In upanje ga ni prevaralo: akademiji arhiv je hranil po obsegu velikansko Baudouinovo »zapuščino« – s to besedo lahko še najbolj natančno izrazimo to, čemur bi v ruščini rekli »dediščina, ki je ostala po kom«... Dejansko je šlo za novo odkritje v zvezi z J. Baudouinom de Courtenayjem vsaj kot slavistom in slovenistom. In čast takšnega odkritja velikega znanstvenika je odslej pripadala N. I. Tolstoju. O tem je bilo podano poročilo l. 1959 na znanstvenem zasedanju v Inštitutu za slavistiko AZ ZSSR, posvečenem 30-letnici smrti J. Baudouina de Courtenayja. Urednik zbornika referatov s tega zasedanja (gl. Boduën de Kurtenè 1960) S. B. Bernštejn je v predgovoru zapisal: »Inštitut za slavistiko AZ ZSSR se je na pobudo N. I. Tolstojja lotil priprave izdaje neobjavljenih bogatih Baudouinovih slovenskih dialektoloških materialov. Nekateri izmed njih bodo pripravljene za tisk v letu 1961.« (Boduën de Kurtenè 1960: 4). Žal so se razmere obračale tako, da ta zamisel ni bila uresničena niti konec XX. stoletja, če ne štejemo manjšega odlomka »Rezijanskega slovarja«, katerega izdaja se je načrtovala za l. 1961, izšel pa je pod uredništvom N. I. Tolstojja šele l. 1966 (o tem gl. nižje). In to je bilo vse.

Kljub vsemu so v slavistiki vedeli za arhivska odkritja N. I. Tolstojja. Številni slavisti so čakali na izdajo Baudouinovih slovenskih (resp. rezijanskoslovenskih) dialektoloških materialov, ki jih je prvič tako podrobno opisal N. I. Tolstoj v zborniku referatov omenjenega znanstvenega zasedanja (gl. Tolstoj 1960: 67–81, zlasti 73–81). Posebno pozornost je pritegoval Baudouinov »Rezijanski slovar«, o katerem so se pozneje začele ustvarjati cele legende. Samo dva primera. Pred nekaj leti je v pogovoru kolega slavist, ki nikoli ni videl rokopisa »Rezijanskega slovarja«, na široko modroval o njegovih »pomankljivostih in določenih dobrih straneh«. Drugi je pohitel z objavo sporočila, da je prvi snopič slovarja domnevno že izšel. Nič od tega ni bilo res. Stvar izdaje »Rezijanskega slovarja« in drugih rezijanskoslovenskih materialov J. Baudouina de Courtenayja se je dejansko spremenila v svojevrstno »rezijansko odisejo« slavistike druge polovice XX. stoletja, ki je stala N. I. Tolstojja precej časa in moči. Desetletja je bila rezijanščina neogibna tema razprav in pogovorov N. I. Tolstojja s piscem teh vrstic. To dejstvo in tudi neposredno delo pri pripravi

»Rezijanskega slovarja« za tisk sta mi dali pogum, da razjasnim določene okoliščine »rezijanske odiseje« N. I. Tolstoja in s tem razblinim legende, ki sem jih prej omenil.

* * *

J. Baudouin de Courtenay je začel hoditi med rezijanske Slovence 30 let po tistem, ko jih je l. 1841 obiskal prvi ruski slavist I. I. Sreznjevski. Rezijani, ki živijo skoraj popolnoma obkoljeni od Italijanov in Furlanov (danes pokrajina Furlanija-Julijska krajina), so Baudouina pritegnili kot predmet samostojne dialektološke raziskave in kot primer jezikovnih stikov in mešanja jezikov, problem, ki je živo zanimal znanost v drugi polovici XIX. stoletja. L. 1872 je prvič potoval v Rezijo, se okužil z »rezijanizmom« (izraz samega Baudouina!) in vse do 1893 raziskoval izredno zanimiv kotiček slovanskega sveta. 1875 je Baudouin obranil doktorsko disertacijo »Poskus fonetike rezijanskih govorov« (Boduèn de Kurtenè 1875a), istega leta je objavil »Rezijanski katekizem«, ponatisnjen l. 1894 (Boduèn de Kurtenè 1875b; Baudouin de Courtenay 1894), v 90. letih je začel izdajati »Gradivo za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo« – 1895 rezijanski zvezek, 1904 – o govorih terskih Slovanov, 1913 – z rezijanskim spomenikom »Krščanski nauk« (ustrezno: Baudouin de Courtenay 1895; Baudouin de Courtenay 1904, Boduèn de Kurtenè 1913). Vendar je večji del gradiva ostal v rokopisu in obsega več zvezkov, med njimi tudi »Rezijanski slovar« (Arhiv RAN, fond 102, op. 1, št. 8,9; gl. kopijo f. 26 s ponovnim začetkom črke »A«). Baudouin je našteval različne vzroke, ki so mu preprečevali, da bi se lotil izdaje celotnega zbranega rezijanskega gradiva. Eden izmed njih je ta, da ni imel možnosti. V Arhivu RAN smo našli Baudouinovo pismo z dne 17./30. oktobra 1902, naslovljeno na ORJAS (Otdelenie ruskogo jazyka i slovesnosti imp. Akademii nauk). V njem pravi: »Moje dialektološko gradivo prihaja v biblioteko Akademije (pozneje je bilo preneseno v Arhiv Akademije) zato, da v primeru moje smrti ne bi propadlo in bi postalo dostopno drugim raziskovalcem. Ni dvoma, da so med temi raziskovalci osebe, ki bodo zmožne uporabiti moje gradivo celo bolje kot jaz sam, vendar ga bodo le stežka uporabile tako hitro kot jaz sam, že iz preprostega razloga, ker bodo morale porabiti veliko časa za predhodno spoznavanje in osvojitve tega gradiva, medtem ko jaz kot zbiralec in neposredni opazovalec ne potrebujem teh pripravljalnih del in se lahko takoj lotim končne obdelave. Ker pa za zdaj ne nameravam umreti in se čutim še dovolj močnega za večletno trdo delo, sem mnenja, da bi bila najbolj primerna rešitev, če bi meni samemu omogočili, da posvetim precejšen del časa prav obdelavi in pripravi za tisk vsega tistega, kar sem sam tudi zbral« (fond 9, op. 1, št. 771, f. 12, 12v). V istem pismu piše Baudouin tudi o slovarju: »...Med drugim bi bilo zelo zaželeno končati že začeti slovar rezijanskih govorov« (f. 12v).

Usoda je hotela, da je to željo velikega jezikoslovca uslišal več kot pol stoletja pozneje prav N. I. Tolstoj.

N. I. Tolstoj je s svojim odličnim poznavanjem dosežkov svetovne slavistike srede XX. stol., potem ko si je ogledal »Rezijanski slovar«, takoj dojel, da je pred njim novatorsko delo J. Baudouina de Courtenayja, ki je dragoceno ne le za slovenistiko, temveč tudi za slavistiko nasploh, prvič zato, ker »sta slovar in glosar (terskega narečja) vse doslej edini pokrajinski besedišči slovenskega jezika« (Tolstoj 1960: 70), drugič pa je »Baudouinov slovar prvi sinhroni in 'popolni' narečni slovar v zgodovini slavistike, Slovenci pa imajo samo enega – Tominca, posvečenega črnovrškemu narečju«¹ (iz pisma piscu tega članka z dne 23. VI. 1984).

¹ Mišljen je slovar, izdan že po Tolstojevi publikaciji 1960; I. Tominec, *Črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar*, Ljubljana, 1964.

Slovar, ki ga sestavlja 248 folijev in približno 2000 kartic, je bil skopiran oziroma pre-fotografiran. Po besedah N. I. Tolstoja mu je pri tem za 50. leta težkem opravilu veliko pomagal oče Ilja Iljič. Obdelava slovarskega besedila je nato tekla po teh fotokopijah.

Baudouin, kot že vemo, »Rezijanskega slovarja« ni dokončno pripravil za tisk. To je bila, po besedah N. I. Tolstoja, bolj »prva obdelava gradiva terenskih zapisov... Predlagal je (Baudouin de Courtenay), da se sestavi ne toliko slovar v tedanjem in sedanjem pomenu besede, kolikor slovarski inventar za slovnične namene, pa tudi določen etnografski komentar za izpričane lekseme« (Boduèn de Kurtenè 1966: 184, 185). Tako je rokopis slovarja v bistvu sinteza leksikalnega in slovničnega gradiva, ko se v register vključuje tudi slovnična oblika besed. Pri pripravljanju slovarja za izdajo je N. I. Tolstoj obdržal vse slovnične oblike, ki jih je izpostavil Baudouin, le da jih je prenesel v ustrezna leksikalna gesla, ko so se za besedo in njeno razlago navajale vse slovnične oblike, ki jih je zabeležil Baudouin – pri samostalnikih sklonske, pri glagolih – za čas, osebo itd. Baudouinova transkripcija se je izkazala kot dokaj zapletena. Zanj ni bila toliko pomembna fonološka, pač pa čisto fonetična predstavitev rezijanskega govora. Zato je skušal N. I. Tolstoj pri pripravi odlomka »Rezijanskega slovarja« za tisk v glavnem ohraniti Baudouinovo transkripcijo (gl. Tolstoj 1961: 21–22). Leta 1966 je objavil prvih pet črk »Rezijanskega slovarja« – A, B, C, Č, D (Boduèn de Kurtenè 1966: 195–226).

N. I. Tolstoj je dolgo delal z Baudouinovim »Rezijanskim slovarjem«. Celotno besedilo je prenesel s fotokopij na kartice, da bi ga lažje obdeloval. Napravil je prvo varianto uredniškega dela. Toda nenehna zaposlenost na drugih področjih slavistike in jezikoslovja, organizacijsko delo pri vseh mogočih znanstvenih projektih, predavanja za študente in drugo so preprečevali, da bi se scela posvetil temu delu. Spominjam se, kako je večkrat govoril o tem in obžaloval, da ne utegne končati Baudouinovega slovarja.

* * *

Ko sem se v začetku decembra 1983 mudil v Moskvi, se je na ulici Boljšaja Ordynka, kjer je živel N. I. Tolstoj, med nama razvil pogovor o usodi »Rezijanskega slovarja« J. Baudouina de Courtenayja. N. I. Tolstoj je povedal, da so po objavi odlomka slovarja l. 1966 zanimanje za delo pokazali Slovenci. S Slovensko akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani so tekli pogovori o sklenitvi priprav in izdaji slovarja. Bilo je odločeno, da bo slovar izšel v Ljubljani. Med akademijama je bil sklenjen sporazum. Toda tekla so leta, stvar pa se ni premikala. N. I. Tolstoj je bil resno zaskrbljen zaradi tega in po dolgih razmišljanjih (kot je priznal) je predlagal, da delo nadaljujem jaz, v zadnji fazi pa naj bi se mi pridružil tudi slovenski etnograf dr. Milko Matičetov, največji slovenski poznavalec Rezije, rezijanske etnografije in folklore. (Naj pripomnim, da se je N. I. Tolstoj pogovarjal z M. Matičetovim o sodelovanju v moji navzočnosti v Moskvi precej prej, v 70. letih). Ker sem izrazil bojazen, ali bom nalogi kos, je N. I. Tolstoj odvrnil, da je prišel do tega sklepa po analizi položaja v domači slovenistiki in omenil določene moje izkušnje v slovenistiki – napisana prikaza prekmurskega in rezijanskega knjižnega mikrojezika v okviru doktorske disertacije (gl. Duličenko 1980 – priloga I: 281–319, 483–492). Poleg tega je pripisoval velik pomen temu, da delam v Tartuju, kjer je J. Baudouin de Courtenay predaval od 1883 do 1893 in od koder se je trikrat odpravil na dialektološke terenske raziskave v Rezijo, obenem pa se je Baudouin v Tartuju ukvarjal tudi s sestavljanjem »Rezijanskega slovarja« (gl. Duličenko 1993a: 381–389; Duličenko 1995: 12). Delo pri »Rezijanskem slovarju« bi v Tartuju po besedah N. I. Tolstoja ponovno spodbudilo rezijanološke raziskave, ki jih je začel že Baudouin. V pismu z dne 21. decembra 1983 sem dal svoj pristanek. Aprila 1984 mi je N. I. Tolstoj po študentki – Moskovičanki, ki je pri nas študirala, posredoval del kar-

toteke in del fotokopij, v pismu z dne 23.VI. 1984 pa je zapisal: »Resno in nedvomno pomoč lahko nudi poznavanje objavljenih rezijanskih besedil, ki jih je izdal sam Baudouin («Materialien...»). Sam sem jih znal skoraj na pamet in sem jih uporabljal, kadar je bilo treba določati pomene«. 14. februarja 1985 sva imela prvi čisto »rezijanološki« sestanek, na katerem sva pretresla kopico vprašanj iz tistega dela slovarja, ki sem ga že obdelal. V Tartu sem se vrnil z ostalim delom kartoteke »Rezijanskega slovarja«. Obdelava ni šla tako hitro, kot bi hotel. Na predlog slovenske strani (med drugim dialektologa Tineta Logarja) je bilo treba Baudouinov transkripcijski sistem iz tehničnih razlogov poenostaviti. Poleg tega je bilo treba ob delu s celotnim besedilom slovarja še enkrat urediti celotno gradivo, odstraniti nedoslednosti in ponovitve, neupravičene drobitve geselskih člankov, opremiti ustreza leksikalna gesla s slovničnimi oblikami, poenotiti sistem kazalk, predvsem pa dosledno izpeljati načelo štirijezičnosti slovarja: rezijanske besede je bilo treba pojasnjevati z ustrezniki v treh jezikih – slovenskem, ruskem in italijanskem; poleg tega je bilo treba prevesti v slovenščino in ruščino ponazarjalno gradivo za vsak geselski članek. Kjer tega ni storil Baudouin, sem prevod iz rezijanščine v ruščino opravil jaz, za slovenščino in italijanščino sem puščal prazen prostor, da bi v Ljubljani ustrezne prevode opravil dr. M. Matičetov. Razume se, da smo vse, kar je bilo našega, dajali v oglate oklepaje. Spremembe in dopolnitve, o katerih je govor, so bile za dovršitev slovarja nujne. To delo je terjalo velikih naporov in koncentracije, ki jih je včasih primanjkovalo, če upoštevamo sistematična predavanja na univerzi in tudi druga področja znanstvenih interesov, na katerih je bilo treba nadaljevati z delom. Naposled je bila obdelava slovarja 11. junija 1987 končana. Ker je bilo besedilo izjemno zapleteno – svojevrstna Baudouinova transkripcija, prepletanje latinice s cirilico – ga je bilo treba na roko prepisati s kartoteke na standardne liste, s katerih naj bi se besedilo stavilo v tiskarni. To delo je vzelo približno pol leta časa, od julija 1987 do 24. januarja 1988, obseg slovarja pa je znašal 1211 strani. 2. februarja 1988 sem prinesel rokopis »Rezijanskega slovarja« v Moskvo in že takoj naslednjega dne sva imela najin drugi »rezijanološki sestanek«. Obravnavala sva vprašanja, ki jih je bilo treba rešiti pred kopiranjem rokopisa in odpravo enega izvoda v Ljubljano. Skoraj cela pomlad 1988 je šla za kopiranje rokopisa v dveh izvodih – enega za N. I. Tolstoja, drugega zame. 27. maja istega leta sem poslal N. I. Tolstoju seznam 1800 besed s kazalkami, ki jih je bilo treba vključiti v besedilo slovarja, junija pa je bilo končanih in posredovanih v Moskvo 33 strani priloge »Rezijanski antroponimi«. Naposled je bilo tehnično delo končano in N. I. Tolstoj je posredoval »Rezijanski slovar« v Ljubljano. Tako se je končala ruska (resp. sovjetska) etapa »rezijanske odiseje«.

* * *

Ljubljanska (resp. slovenska) etapa »rezijanske odiseje« ni nič manj dramatična. Do poletja 1989 je pri slovarju požrtvovalno delal M. Matičetov, ko je prevajal rezijansko leksiko v slovenščino in italijanščino, ponazarjalno gradivo pa samo v slovenščino. Potem ko je bilo to delo opravljeno, je spet nastala potreba po ponovni redakciji slovarja. To je bilo storjeno skupaj z M. Matičetovim v Ljubljani julija 1989 in 1990. Preostala »temna mesta« naj bi M. Matičetov preveril v Reziji, medtem ko naj bi dodatno primerjanje posameznih leksemov z originalom (zlasti tistih črk, fotokopij katerih nisem imel – N. I. Tolstoj jih zaradi časovne odmaknjenosti ni mogel najti) opravil v arhivu v Peterburgu pisec teh vrstic (kar je bilo tudi storjeno junija 1990, gradivo pa kmalu poslano v Ljubljano). Končanje del pri »Rezijanskem slovarju« je imelo v Sloveniji precejšen odmev (gl. npr. Torkar 1989: 3; Matičetov 1992: 65; prav tako še: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, let. 30,

Ljubljana, 1990, št. 1–4, 17; Mladika, leto XXXVII, Trst, 1993, št. 7, 191; Primorska srečanja, Nova Gorica, 1994, št. 160–161, 478 idr.).

Kljub vsemu je slovar obležal v rokopisu. Omenjali so se različni vzroki: pomanjkanje sredstev za izdajo, težave s stavljenjem besedila ipd. V pismih in ob srečanjih je N. I. Tolstoj večkrat izražal bojazen, enkrat pa je celo navrgel: ali mu je usojeno, da bo videl slovar natisnjen še za življenja!... Ker se stvar ni premikala, je N. I. Tolstoj začel razmišljati tudi o drugih možnostih objave »Rezijanskega slovarja«. Bil je že pripravljen vrniti rokopis v Moskvo, vendar le v primeru, če bi slovenska stran določno odgovorila, da v Ljubljani zaradi takih ali drugačnih vzrokov ne more iziti.

Poleti 1994 sem bil na trimesečnem študijskem bivanju na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ena od mojih nalog v okviru slovenističnega študija je bilo tudi delo pri »Rezijanskem slovarju«. Po preteku let je bilo čutiti potrebo, da bi ponovno prelistali slovar, našli morda drugačne rešitve tistih vprašanj, ki so še ostajala nerešena. Najprej sem celotno besedilo pregledal jaz, potem pa sva ga še enkrat skupaj z M. Matičetovim. 8. septembra smo v stanovanju M. Matičetovega (Langusova 19) obravnavali tehnična vprašanja izdaje s članom predsedstva Slovenske akademije znanosti in umetnosti Francem Jakopinom, opravljena je bila simbolična izročitev samega rokopisa »Rezijanskega slovarja«, kar je bilo ovekovečeno na fotografiji, ki jo hrani pisec tega članka. O »Rezijanskem slovarju« je pisal tudi slovenski tisk (gl. npr. Torkar 1994: 31–32). V poročilu Ministrstvu za znanost in tehnologijo sem v točki I (str. 2 rokopisa poročila) zapisal: »V času od julija do septembra je bil slovar skupaj z dr. M. Matičetovim zadnjič strokovno prebran, vneseni so bili posamezni popravki in dopolnila... »Rezijanski slovar« je zdaj v celoti pripravljen za natis«. Ob povratku iz Ljubljane septembra 1994 sem se v Moskvi srečal z N. I. Tolstojem in mu povedal za zadnje korake, opravljene v zvezi z »Rezijanskim slovarjem«. N. I. Tolstoj je bil iskreno vesel in dejal je, da zdaj ima določeno upanje, da bo videl slovar izdan. Decembra 1994 sem se ponovno mudil v Arhivu RAN v Peterburgu, da bi tam napravil kopije nekaterih strani pa tudi dodatno primerjal nekatera mesta v besedilu. Zbrano gradivo sem nemudoma poslal v Ljubljano. Moje zadnje srečanje z N. I. Tolstojem je bilo 16. julija 1995, ko sem na poti na jug zavil skupaj z mlajšim sinom k Tolstojem v Verbilke. V mojih dnevniških zapisih za 25. julij piše: »Govorila sva o 'Rezijanskem slovarju' Baudouina de Courtenayja, oba sva bila zaskrbljena, ker iz Ljubljane ni nikakršnih vesti, kar utegne pomeniti, da se stvar ne premika...« Začel sem pisati v Ljubljano. Medtem je M. Matičetov na sejah drugega razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti dvakrat postavil na dnevni red vprašanje izdaje slovarja, isto vprašanje je sprožil tudi F. Jakopin (pismo F. Jakopina z dne 19. marca 1996). Naposled se je izvedelo, da je l. 1996 Akademija namenila denar za izdajo slovarja, čeprav so ostale še težave z izbiro strokovnjaka, ki bi se lotil stavljenja tako zahtevnega besedila. V zadnji etapi »rezijanske odiseje« nas je zapustil N. I. Tolstoj ...

* * *

N. I. Tolstoj je tako kot že J. Baudouin de Courtenay gledal na rezijanščino kot na fenomen, ki je velikega teoretičnega pomena ne le za slovenistiko, temveč tudi za slavistiko sploh. Menil je, da je nenaravno to, da izjemno bogatega rezijanskega (in širše slovenskega) gradiva, ki ga je zbral Baudouin v težkih razmerah XIX. stol., slavistika ne izkorišča v polni meri. Njegov cilj ni bil le, da pripravi izdajo »Rezijanskega slovarja« in preostalih Baudouinovih rokopisnih narečnih zapisov rezijanskih (in drugih slovenskih) govorov, temveč tudi, da s pomočjo tega gradiva razišče leksikalne in slovnične posebnosti rezi-

janščine (gl. npr. zanimiv članek, ki ga je objavil I. 1985, o ruski in rezijanski besedi čuš: Tolstoj 1985: 431–437). Že I. 1960 je pisal: »Baudouin ni delal nikakršnih slovničnih opisov, če ne štejemo nekaj drobnih opazk iz vprašanj analogije. Ni ustvaril »Poskusa slovnice« (analogno njegovemu »Poskusu fonetike rezijanskih govorov«. – A. D. D.) teh govorov, vendar sam princip zapisovanja gradiva, sestavljanje tako imenovanih glosarjev – velikih kartotek, kjer se je beseda navajala v različnih morfoloških oblikah in skladijskih zvezah, daje vse možnosti bodočemu raziskovalcu, da rekonstruira sliko slovnične strukture rezijanskega in terskega narečja« (Tolstoj 1960: 69). Potem ko sem I. 1981 obranil doktorsko disertacijo o slovanskih knjižnih mikrojezikih, kamor je bila uvrščena tudi knjižna rezijanščina, mi je N. I. Tolstoj predlagal, da se na podlagi gradiva J. Baudouina de Courtenayja lotim pisanja nekakšnega »Poskusa slovnice rezijanskih govorov«. Ko sem že začel z delom pri »Rezijanskem slovarju«, mi je N. I. Tolstoj svetoval, naj istočasno ugotavljam slovnične posebnosti rezijanščine. V pismu z dne 17./30. septembra 1985 mi je pisal: »Upam, da ste se aktivno vključili v delo pri Baudouinovem slovarju. Monografski opis slovnične in leksikalne zgradbe in sestave rezijanščine po Baudouinovem slovarju in po 'književnih besedilih' je lahko še eno bleščeče delo ranga doktorske disertacije. Doktorske disertacije ne potrebujete, toda delo ne bo odveč in ne zaman«. Toda »Rezijanski slovar« je jemal večji del časa, negotovost glede njegove izdaje pa me je odvrčala od tega, da bi se takemu opisu temeljito posvetil. Po pravici povedano, sem gradivo »Rezijanskega slovarja« in drugih Baudouinovih zapisov uporabljal v zvezi z vprašanjem ustvarjanja osnov normativne slovnice rezijanskega knjižnega jezika (gl. Duličenko 1993: 29–46), pri utemeljevanju nove slovenistične mikrodisciplin rezijanologije (Duličenko 1995: 121–128; Duličenko 1996: 567–590). Vendarle je zdaj že jasno, da nikakršni izgovori ne morejo več upravičiti počasnosti pri izdelavi »Poskusa slovnice rezijanskih govorov«, ki ga je predlagal N. I. Tolstoj in ki bi bil oprt na izjemno dragoceno sto let staro gradivo J. Baudouina de Courtenayja.

LITERATURA

- BODUËN DE KURTENË, I., 1875a: *Opyt fonetiki rez'janskih govorov*. Leipzig.
- – 1875b: *Rez'janskij katihizis [!], kot priloga k »Opytu fonetiki rez'janskih govorov«, z opombami in slovarjem*. Leipzig.
- BAUDOUIN DE COURTENAY, J., 1894: *Il catechismo resiano*. Udine.
- – 1895: Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre im nordöstlichen Italien. *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*. II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre im nordöstlichen Italien. St. Petersburg, 1904.
- BODUËN DE KURTENË, I. A., 1913: *Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii*. III. Rez'janskij pamjatnik »Christjanske uzhilo« (Zapiski istoriko-filologičeskogo fakul'teta Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo universiteta. Č. CXIV). Sanktpeterburg.
- – 1960: I. A. Boduën de Kurtenë (k 30-letju so dnja smerti). Moskva: AN SSSR.
- – 1966: *Rez'janskij slovar'* (pod redakcij N.I. Tolstogo). *Slavjanskaja leksikografija i leksikologija*. Moskva: Nauka. 183–226.
- DULIČENKO, A. D., 1980: *Slavjanskije literaturnye mikrojazyki*. (Voprosy formirovanija i razvittija). Dissertacija na soiskanie učenoj stepeni doktora filologičeskijh nauk. Priloženje: Očerki slavjanskih literaturnyh mikrojazzykov i ih proektov. Minsk.
- – 1993a: O rezijanoloških obravnava J. Baudouina de Courtenayja v derptskem obdobju 1883–1893. *Slavistična revija* 41/3. 381–389.

- 1993b: Rezijanščina: na poteh h knjižnemu jeziku. *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*. Atti della conferenza internazionale tenutasi a Prato di Resia (UD) 11-12-13 dicembre 1991. A cura di H. Steenwijk. Padova. 29–46.
- 1995a: Rez'janologija kak razdel slovenistiki. (V svjazi s vyhodom monografii H. Stènvejka »Slovenskij dialekt Rez'i San Džordžio« i sbornika »Osnovy praktičeskoj rez'janskoj grammatiki«). *Voprosy jazykoznanija*. 121–128.
- 1995b: Il resiano cento anni fa a Tartu. *All'ombra del Canin*. Ta pod Čanynowo sinco 68/2. Udine. 2. 12.
- 1996: U istokov rez'janologii. *Kopitarjev zbornik*. Mednarodni simpozij v Ljubljani 29. junij do 1. julij 1994 »Jernej Kopitar in njegova doba. Simpozij ob stopenetdesetletnici njegove smrti«. Ljubljana. 567–590.
- MATIČETOV, M. 1992: Resia. I. Dimensione linguistica. *La cultura popolare in Friuli »La sguardo da Fuori«*. Atti del convegno di studio. Udine. 57–94.
- TOLSTOJ, N. I., 1960: O rabotah I. A. Boduèna de Kurtenè po slovenskomu jazyku. *I. A. Boduèna de Kurtenè (k 30-letiju so dnja smerti)*. Moskva: AN SSSR. 67–81.
- 1961: Principy postroenija Rez'janskogo slovarja I. A. Boduèna de Kurtenè. *Mežvuzovskaja konferencija po istoričeskoj leksikologii, leksikografii i jazyku pisatelja*. 27 sent. – 6 okt. 1961 g. Tezisy dokladov. Leningrad. 21–22.
- 1985: Russk. čur i čuš'. *International Journal of Slavic linguistics and poetics* XXXI. 431–437.
- TORKAR, S., 1989: Utemeljitelj nove lingvistične kategorije slovanskih mikrojezikov. *Delo. Književni listi*. 28. septembra. 3.
- 1994: Med Tartujem in Rezijo. *Razgledi* 15. 31–32.

Aleksander D. Duličenko
Tartu

Iz ruščine prevedel Silvo Torkar.

BAHTIN IN HUMANISTIČNE VEDE.

Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19.–21. oktobra 1995

BAKHTIN AND THE HUMANITIES.

Proceedings of the International Conference in Ljubljana, October 19–21, 1995.

Organizirali: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Slovensko društvo za primeljalno književnost. Uredili: M. Javornik, M. Juvan, A. Skaza, J. Škulj, I. Verč. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.

Če Mihaila M. Bahtina (1895–1975) razumemo bodisi kot filozofa, ki ga ni mogoče istovetiti z nobenim od intelektualnih gibanj tega stoletja (formalizmom, strukturalizmom, teoretsko psihoanalizo, fenomenologijo, marksizmom, semiotiko), bodisi kot teoretika dialoškosti, heteroglosije, polifonije, karnevalskosti, drugosti, nesklenjenosti, nedovršenosti, in neukinljive razlike, potem je povezava njegovega imena s humanistiko nujna. To velja še toliko bolj, če razumemo humanistiko kot tisto področje človekove vednosti, ki je prav zaradi svoje historičnosti spreminjajoča se, protejska realnost v nenehnem nastajanju in zato skrajno težko zamejljiva in opredeljiva. In vendar je v tekstih, ki obravnavajo to neizčrpno polje, nekatere stvari mogoče opaziti že na prvi pogled. Tako lahko, ne da bi se zatekali k statističnim metodam, ugotovimo, da so sklicevanja na tega ruskega teoretika v zadnjih treh desetletjih vsaj tako pogosta, kot so bile sredi šestdesetih let navezave na antropologa Lévi-Straussa ali na filozofa Heideggra in Sartra. To je nedvomno posledica intenzivne in navdušene recepcije Bahtinovih tekstov. Bahtin je doma že v šestdesetih letih postal prava kulturna figura, zunaj SZ je najprej zbudil pozornost v Franciji in kmalu zatem še v raznih deželah Zahodne Evrope, med drugim tudi na ozemlju bivše Jugoslavije. V ZDA pa je zanimanje zanj dobilo naravnost evforične razsežnosti in poudariti kaže, da najbrž ni zgolj po naključju sovpadlo z nastopom poststrukturalizma. Vzrokov za to je seveda več, med njimi je gotovo tudi precejšnje razočaranje nad vsemi v tem stoletju uveljavljenimi humanističnimi metodami (formalizmom, fenomenologijo, recepcijsko estetiko, strukturalizmom, dekonstrukcijo, novim historizmom), ki jim ni uspelo preseči in ustrezno artikulirati »neizbežnega« razkoraka med svetom in zavestjo o njem.

Bahtin sicer v smislu kantovske tradicije na ta razkorak pristaja, vendar je prepričan, da je prav jezik tisti, ki ga lahko premosti. Bahtinovo filozofijo jezika je potemtakem mogoče razumeti tudi kot posredovanje, ki rešuje problem razmerja med fikcijo na eni in njenim ideološkim in zgodovinskim kontekstom na drugi strani. Zanj je beseda kot realno dejstvo izhodišče, kamor tudi novi tokovi globalne teoretske misli, usmerjene v empirijo in pragmatiko, polagajo svoje upe. A ne glede na to, ali so ti upi upravičeni ali ne (razprava o tem bi namreč daleč preseгла okvir tega prikaza), vsekakor drži, da so Bahtina prav njegova odkritja na področju filozofije jezika in teorije romana naredila za eno tistih ključnih osebnosti, ki so utrle nova pota evropski teoretski misli dvajsetega stoletja. Nekateri, kot na primer Tzvetan Todorov, so šli celo tako daleč, da so ga proglasili za »najpomembnejšega sovjetskega misleca na področju humanističnih ved in za največjega literarnega teoretika vseh časov«.

Zbornik *Bahtin in humanistične vede* potemtakem kot še en člen povsem smiselno dograjuje vse daljšo vrsto bahtinoloških raziskav, za katere je mogoče reči, da preraščajo v novo humanistično vejo – bahtinologijo. Zbornik je proizvod mednarodnega posvetovanja ob stoletnici Bahtinovega rojstva, ki je pod istim imenom in zelo široko zasnovano po-

tekalo v Ljubljani med 19. in 21. oktobrom 1995. Ob bahtinologih z vsega sveta, slavistih in literarnih teoretikov naj bi posvet pritegnil tudi filozofe, lingviste, sociologe in zgodovinarje, skratka humanistiko v celoti. Iz zbornika je mogoče razbrati, da se je, z izjemo nekaterih lingvistov, vabilu odzvalo največ literarnih teoretikov in zgodovinarjev, kar potrjuje tudi vsebinska delitev prispevkov v štiri tematske sklope. Prvi zajema tekste metodološke narave, ki Bahtinovo delo umeščajo v zgodovinski kontekst literarne vede. V drugega so uvrščeni teksti, pisani v glavnem z lingvističnega stališča; med njimi kaže omeniti prispevek B. Normana (Minsk), posvečen izjavi, po Bahtinu osnovni enoti sporazumevanja. O problemu le-te kot ene temeljnih Bahtinovih kategorij spregovarja tudi prispevek I. Verča (Trst), a izjave ne razume izključno z lingvističnega vidika, ampak tudi kot ključno literarnoteoretsko in literarnozgodovinsko kategorijo. I. Žagar (Ljubljana) pove, kako je sodobni francoski lingvist O. Ducrot preinterpretiral Bahtinov koncept polifonije, ga apliciral na jezikovno pragmatiko in na osnovi tega dogradil svojo teorijo argumentacije. Tretji sklop razprav postavlja Bahtina v kontekst filozofskih smeri in poetik dvajsetega stoletja – hermenevtike, strukturalizma in poststrukturalizma. E. Šeleva (Skopje) v tem kontekstu odkriva povezave med Bahtinom in Georgesom Bataillom, G. Restivo (Trst) skuša Bahtinovo dialoškost povezati z Lotmanovo teorijo. Četrti sklop zajema aplikacijo Bahtinovih teoremov na posamezna literarna dela.

Pri ugotavljanju problematike, ki družijo posamezne razprave znotraj tematskih sklopov, utegne bralcu pomagati uvod v zbornik, kjer M. Juvan (Ljubljana), eden od petih urednikov, strnjeno, a pregledno prikaže zgodovino recepcije Bahtina v slovenskem in nekdanjem jugoslovanskem prostoru, nato pa na kratko predstavi delo simpozija, tudi tiste prispevke, ki v zbornik iz različnih razlogov niso vključeni. Navzlic izčrpnemu uvodu bi bilo bralcu, ki bi prek zbornika želel priti do določenih informacij o Bahtinu, prihranjeno kar nekaj dela, če bi bile posamezne razprave, pisane v angleščini, nemščini, večinoma pa v ruščini, opremljene s povzetki.

Čeprav ne gre pričakovati, da bi kakšen zbornik, četudi produkt simpozija z mednarodno udeležbo, zajel in vsestransko osvetlil teorijo takih razsežnosti, kot je Bahtinova, in jo poleg tega še ustrezno ovrednotil ter umestil v mrežo interdisciplinarnih povezav, je omenjeni knjigi vendarle uspelo Bahtinovo delo osvetliti z več strani, opozoriti na marsikatero doslej še neznano opcijo in razkriti še kakšno zanimivo, novo dejstvo o Bahtinovem delu. Tako na primer M. de Michiel (Bari) navaja izčrpane dokaze v prid in proti Bahtinovemu avtorstvu tistih tekstov, za katere se še danes zagotovo ne ve, kdo jih je napisal, saj so izšli pod različnimi imeni, zlasti P. N. Medvedeva in V. N. Vološinova, ob tem pa opozarja na njihove metodološke in tekstološke podobnosti z Bahtinovimi avtoriziranimi deli. N. Panjkov (Vitebsk) predstavlja doslej neznane Bahtinove zapiske o poeziji Majakovskega, kjer je Bahtin prvič zasnoval stališča o postopkih karnevalizacije, koncepcije, ki jo je pozneje razvil ob Rabelaisovem romanu. Panjkov meni, da se je Bahtin, ta se s poezijo dvajsetega stoletja praviloma ni ukvarjal, najbrž tudi iz političnih razlogov odločil, da bo predaval o tem futurističnem pesniku, ki je bil pri tedanjem sovjetskem režimu v štiridesetih letih vse drugače v milosti kot on sam. Pomembno temo o Bahtinovem razmerju do poetike formalistov odpirata A. Skaza (Ljubljana) in S. Kormilov (Moskva). Slednji primerja Bahtinovo in formalistično literarnoteoretsko terminologijo, medtem ko se Skaza loteva Bahtinovega odnosa do formalistov bolj celostno in opozarja na njegove očitke o preveč ostri delitvi besedne ustvarjalnosti na literarni in neliterarni jezik, pri čemer formalisti spregledajo družbeni in filozofski kontekst. Vprašanje konteksta oziroma razmejevanja med tekstom in kontekstom je, kot ob *Času anatomije* D. Kiša opozarja M. Mitrović (Trst), tipičen bahtinovski problem. Mitrovićeva ugotavlja, da je Danilo Kiš svoj koncept romana

zagovarjal na osnovi Bahtinovitih konceptov. Med temi je poleg eksotopičnosti, polifoničnosti, medbesedilnosti, karnevala in karnevalizacije, žanra, reifikacije, kronotopa in drugih nedvomno osrednji in najbolj temeljni koncept dialoščnosti. J. Škulj (Ljubljana) ga v svojem prispevku poveže s pojmovanjem resnice kot nečesa neskljenjenega, neizčrpnega in venomer nastajajočega. D. Dolinar (Ljubljana) odpre pogled na dialoškost z vidika njenega razmerja do hermenevtike, poišče presečišča in razlike med Bahtinovo teorijo na eni in Jaussovo ter Gadamerjevo hermenevtiko na drugi strani. G. Lozanović (Zagreb) pa dialoškost in monološkost razume kot drugotna pojma glede na temeljni pojem eksotopičnosti. To pojmuje kot ključno mesto razlikovanja, ki proizvaja nove smisle. Na isti koncept se sklicuje tudi že omenjeni Verčev spis s trditvijo, da je eksotopičnost »mogoče razumeti ne le kot odmaknjeni avtorjev položaj v odnosu do zunanje resničnosti, temveč tudi v odnosu do lastnega ubesedenega sveta«. Škuljeva na temelju Bahtinove ideje dialoga sklepa, da je eksotopičnost kot pogled od zunaj »najmočnejši faktor v razumevanju oziroma sporazumevanju«. Brez tega bi bila namreč kulturna zgodovina, kot ugotavlja Lozanovićeva, zgolj vrsta vase zaprtih obdobji; obenem opozarja, da semantično polje izraza eksotopičnost obsega tudi pomen angleške besede *outsider*. Ta pomeni človeka radikalne različnosti, kar je ključna koncepcija za like karnevalskih žanrov. Prav zato je simpozij odprl tudi temo marginalnosti, ki se je je lotil predvsem Clive Thomson (Toronto) v nenatisnjem prispevku. O karnevalizaciji govori več razprav, od že omenjenega Panjkova do N. Šlibar (Ljubljana), ki odkriva karnevalske poteze v romanu *Malina* avstrijske pisateljice Ingeborg Bachmann, in E. Bogatyreva (Moskva), ki na podlagi Bahtinove knjige o Rabelaisu razmišlja o marginalni in dominantni kulturi. Ugotavlja, da je Bahtin analiziral mejne pojave v kulturi zato, ker je prišel do spoznanja o historičnem spreminjanju vrednostnih stališč: tisto, ker je enkrat obrobno, je lahko drugič osrednje oziroma dominantno. Na problem razmerja med marginalnim in dominantnim v literaturi opozarja tudi članek M. Juvana o Bahtinovem pojmovanju parodije, tega pa avtor poveže s pojmom medbesedilnosti. Sicer pa se na koncept medbesedilnosti opirajo predvsem tiste razprave, ki Bahtinove ideje aplicirajo na posamezne literarne tekste. Tako na primer K. Kroó (Budimpešta) osvetli medbesedilnost v romanu Turgenjeva *Rudin*. Pri tem si za izhodišče vzame semantiko motiva potovanja, za cilj pa postavi odpiranje novih perspektiv za interpretacijo romana. O kulturni drugosti Turgenjeva, Gogolja in Dostojevskega razmišlja tudi N. Kauchtschischwili (Bergamo) in ugotavlja razlike v odnosu do lepote. Koncept romana kot žanra zanima tudi G. Tihanova (Oxford), ko primerja Bahtinovo in Lukásevo teorijo glede na njuno pojmovanje reifikacije in dialoga. Pri tem spozna, da se Lukásevo pojmovanje opira na koncept razreda, Bahtinovo pa na koncept žanra. Tihanov trdi, da sta koncepta izomorfná: tako razred kot žanr nista produkta neke individualnosti, ampak elementa družbene realnosti in zgodovinski entiteti. Ob problemu žanra in metažanra se zadržita tudi R. Spivak (Perm), ki pojem metažanra enači z umetniško strukturo in razlikuje med filozofskim, fenomenološkim in tipološkim metažanrom, ter R. Platone (Milano), ki osvetli žanrski pomen kronotopa in analizira oblike časa v avtobiografijah dvajsetega stoletja. Z žanrske perspektive razmišlja tudi I. Pospišil (Brno), in sicer o vplivu tradicije na literarno ustvarjanje pisatelja Leskova, N. Petkovska (Skopje) pa glede na koncept kronotopa opredeli razvojne spremembe v slovenskem romanu druge polovice 19. stoletja.

Ob izjemni obsežnosti in kompleksnosti konceptualnega prostora, ki ga zbornik zajema, je presenetljivo, da nobeden od prispevkov ni odprl teme o natančnejši umestitvi Bahtinovitih spisov v zgodovinski, sociološki, politični, predvsem pa etični in religiozni kontekst. Saj je bila tako predrevolucijska carska Rusija kot porevolucijska SZ vse do prevlade

stalinističnega enoumja ali, kot bi dejal Bahtin, enoglasja v tridesetih letih kulturno, etnično, ideološko in jezikovno nadvse raznolika in polna produktivnih intelektualnih polemik, ki so se ob neizbežnem čaju in cigaretah odvijale v dolgih ruskih nočeh. Pozneje, z razmahom stalinizma, pa so bodisi zamrle ali poniknile v ilegalo.

To je bil hkrati tudi ustrezen prostor in čas ali, po Bahtinovo, nadvse pripraven kronotop za zasnovo temeljnih konceptov njegove teorije. Razvil jo je v tekstih, od katerih je večina zaradi zaostrenih političnih razmer izšla šele sredi šestdesetih let in pozneje, čeprav so bili mnogi napisani že dvajset ali celo trideset let prej. Nič manj zagonetna usoda ni doletela njihovega avtorja. Zaradi specifičnega političnega konteksta se je namesto z bliskovito in bleščečo akademsko kariero, za katero je bil nedvomno vsestransko predestiniran, moral zadovoljiti z obskurnimi službami po provincialnih univerzah širom Sovjetske zveze. Po drugi strani pa je res, da so ga ravno te posebne razmere prisilile v prakticiranje »večglasnega« pisanja z več različnimi sporočili hkrati, od katerih je bilo vsaj eno namenjeno samo posvečenim. In bržkone je Bahtin, zahvaljujoč prav tej izjemni spretnosti večplastnega pisanja in obvladovanja vseh možnih pisav od neokantovske do marksistične in stalinistične, kljub svoji kronični bolezni in negotovim razmeram zmožel vzdržati desetletja ideološkega terorja, medtem ko je marsikateri član njegovega kroga filozofov, umetnikov in znanstvenikov za vedno klonil. Zna biti, da mu je pri tem pomagala tudi njegova odmaknjena drža aristokrata in mu kot teoretiku dialoga in komunikacije omogočila obdržati distanco do vsega, kar ga je obdajalo. Še nenavadneje pa je, da je bil ravno človek, ki se je rodil kot ruski plemič, predstavnik vladajočega razreda in dominantne kulture, uradnega jezika in osrednje veroizpovedi, tako očaran nad neukinljivimi razlikami sveta, da je lahko postal teoretik marginalnosti, drugačnosti in heteroglosije kot neskončne različnosti, nedovršenosti in nenehne spremenljivosti kontekstov, ki so podlaga slehernega jezikovnega sporazumevanja in hkrati tudi temeljno določilo humanističnih ved nasploh.

Jelka Kernev – Štrajn
NUK Ljubljana

ČEŠKI NARODNI KORPUS

Besedilo je nastalo po enomesečnem študijskem dopustu, ki sem ga kot štipendist CEEPUS-a preživel v Pragi spomladi 1997. Poleg Filozofske fakultete, Inštituta za češki jezik pri Češki akademiji znanosti in Inštituta jezikovne in strokovne priprave tujih študentov Karlove univerze sem obiskal tudi Inštitut Češkega narodnega korpusa na Filozofski fakulteti.¹

1 Korpus je enovita, notranje strukturirana in standardno označena zbirka besedil v elektronski obliki, zbranih po izhodiščnih kriterijih glede na namen samega korpusa (Meyer, Mackintosh 1996: 260). V splošnem referenčnem korpusu so besedila zbrana tako, da ta z vidika različnih besedil predstavlja reprezentativno besedilno zbirko.

Aktualnost korpusov predvsem v zadnjem desetletju, njihova široka uporabnost tako za jezikoslovne kot tudi nejezikoslovne študije, novi pristopi k analizam, ki omogočajo širše in globlje razumevanje jezika, so le nekateri od razlogov za označevanje zadnjega desetletja tega stoletja kot desetletja korpusnega jezikoslovja (Čermák 1995a: 119). – Z jezikoslovnega vidika je uporaba korpusa izjemno dragocena, saj v analize jezika vnaša večjo verodostojnost; velik obseg načrtno zbranega gradiva namreč omogoča izpostavitve v jeziku tipičnega in zmanjšuje možnost interpretiranja le obrobnega kot temeljnega. Sistematično delo s korpusom tako pomeni možnost natančnejšega spoznavanja celovitega delovanja jezika, kot je bilo možno kadarkoli prej (Čermák 1995a: 119, 121; Svartviik 1992: 8).

Prevladujoči področji uporabe korpusov sta leksikologija in predvsem leksikografija, ki že po tradiciji izhajata iz sistematično zbranega minimalnobesedilnega gradiva (McEnery, Wilson 1996: 90); prav slovarji pa so tudi prvi široki javnosti dostopni rezultati uporabe korpusov. Vendar se danes s pojavitvijo večjega števila širšemu krogu dostopnih različnih tipov korpusov uporabnost širi na vsa jezikoslovna področja, tako na raziskave jezikovnosistemskih lastnosti jezikov, še bolj pa na področja, ki so tradicionalno gradivno usmerjena – besediloslovje, stilistika, sociolingvistika, psiholingvistika, ipd. (McEnery, Wilson 1996: 98–101, 111) ter na področje uporabnega jezikoslovja in prevodoslovja.

2 Aktualnost korpusa v jezikoslovju z zavestjo, da ta lahko veliko pripomore ne le h kultiviranju in razumevanju jezika, ampak tudi k opisovanju in razumevanju sodobne družbe in kulture, kot se odraža v jeziku, je spodbudila razmišljanje o korpusu češčine že v začetku devetdesetih let. Večletna prizadevanja so pripeljala do ustanovitve Inštituta Češkega narodnega korpusa v okviru Filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi septembra 1994, v celoti pa je delo steklo oktobra 1996, ko se je na Inštitutu zaposlila stalna skupina raziskovalcev in se je tudi delo preselilo v na novo opremljene prostore (ICNC).

Pri projektu sodelujejo tri češke univerze, in sicer Karlova univerza v Pragi (Inštitut teoretične in računalniške lingvistike, Inštitut čeških študij in Oddelek za češki jezik Filozofske fakultete, Inštitut za formalno in uporabno jezikoslovje, Fakulteta za matematiko in fiziko), Češka tehnična univerza v Pragi (Oddelek za računalništvo in inženiring) in Masarykova univerza v Brnu (Oddelek za češki jezik Filozofske fakultete, Fakulteta za informacijsko tehnologijo) ter Češka akademija znanosti. Celotno delo v okviru Inštituta

¹ Zahvaljujem se prof. dr. Františku Čermáku, prof. dr. Věři Schmiedtovi in mag. Michalu Šulcu, ki so me prijazno seznanjali z delom svoje skupine. Pogovor z njimi je v marsičem podlaga za ta zapis.

Češkega narodnega korpusa na Filozofski fakulteti v Pragi koordinira prof. dr. František Čermák.

Inštitucionalna povezanost je omogočila tudi lažje pridobivanje finančnih sredstev, potrebnih za nemoteno delovanje Inštituta. Glavnino sredstev je Inštitut pridobil pri državni agenciji in agenciji Karlove univerze, ki financirata raziskovalne projekte, finančno pa ga podpirata tudi dve večji češki banki in založništvo Lidové noviny.

2.1 Projekt Češkega narodnega korpusa je izredno obsežen, saj predvideva kot celoto sinhrono in diahrono besedilno zbirko tako pisnih kot govornih besedil. Gre torej za večdelni splošni korpus češčine, ki pa bo kasneje omogočal tudi oblikovanje novih korpusov za posebne raziskovalne namene, npr. korpusa strokovnih besedil. Prav specializirani korpusi strokovnih besedil postajajo vse aktualnejši. Če je v začetku uporabe korpusov zaradi izredne dinamike razvoja strok terminologija in terminografija uporabljaja v veliki meri še tradicionalne pristope (Mayer, Mackintosh 1996: 285), sta z vzpostavljenimi dinamiko gradnje korpusov in njihovega nenehnega nadgrajevanja postali to področji, ki prav zaradi možnosti hitrega sprotne opazovanja jezikovnih sprememb vse bolj temeljita ne delu s korpusom.

Trenutno je delo na Inštitutu usmerjeno predvsem k oblikovanju sinhronnega pisnega dela korpusa. Določitev sinhronnega vidika je v izhodišču formalistična. Predvideva zajetje besedil, izdanih po letu 1989, ko se pojavi dovolj velika količina besedil v elektronski obliki, hkrati pa velja še omejitev starosti avtorja. Postavljena je v leto 1890, tj. rojstno leto K. Čapka, katerega jezik se še danes prepozna kot sodobna češčina; njegova besedila so v razmerju do govornega jezika postavila tudi pisni standard govornega knjižnega jezika, sprejemljivega za celotni češki prostor. – Tako postavljena merila bi npr. izločila svetopisemska besedila in v celoti besedila klasične literature. Ker pa to seveda ni njihov namen, so postavljena dovolj prožno in se sproti oblikujejo glede na doseganje reprezentativnosti korpusa. Merila reprezentativnosti se v celoti oblikujejo na novo, zato je razumljivo, da nastajajo ob srečevanju s konkretnimi problemi v diskusiji v okviru korpusne skupine.

Za doseganje reprezentativnosti je oblikovana okvirna mreža parametrov glede na jezikovno zvrst, besedilno vrsto, žanrsko pripadnost, medij, v katerem se pojavljajo, ipd. – Razmerja med besedili posameznih zvrsti oziroma besedilnih vrst so določena predvsem glede na podatke o knjižnični izposoji in glede na rezultate anket branosti. Tako so v izhodišču določena količinska razmerja zajemanja umetnostnih (t. i. imaginativnih) in neumetnostnih (t. i. informativnih) besedil. Ankete branosti so v okviru umetnostnih kriterij količinskega zajemanja besedil posameznih literarnih zvrsti (poezije, proze, dramatike), za razmerja med publicističnimi (časopisnimi, revijalnimi) so upoštevani še podatki o nakladi, med strokovnimi pa tudi število periodičnih publikacij ter sama količina besedil posamezne stroke.

2.2 Problem starejših besedilnih zbirk je bil ob hitro se razvijajoči računalniški tehnologiji v veliki meri njihovo hitro zastarevanje. Prav zaradi zagotavljanja trajnosti pa tudi izmenljivosti elektronskih zapisov je bilo potrebno poskrbeti za njihovo standardizacijo. Tako je logično, da tudi češki korpus za računalniški zapis strukture besedil uporablja standard SGML (Standard Generalised Markup Language), ki kot ISO-standard 8879 dejansko zagotavlja trajnost in izmenljivost elektronskih zapisov. Za označevanje same strukture besedila pa so uporabljena s SGML skladna priporočila za označevanje besedil TEI (Text Encoding Initiative). Izbor označevalcev in nivoja označevanja TEI je

pomemben element pri postavitvi korpusa, saj prav tovrstno označevanje omogoča njegovo kasnejšo uporabnost.²

2.3 Sredi leta 1997 je bilo v češkem korpusu zbranih 40 milijonov besed,³ v glavnem iz časopisov (Mladá fronta Dnes, Lidové noviny, Hospodářské noviny), do konca leta pa je predvideno zajetje še nadaljnjih 30 milijonov. – Tudi pri sprejemanju besedil velja pragmatično načelo sprejemanja vsega elektronsko dostopnega, šele v končni fazi se prav zaradi doseganja reprezentativnosti predvideva elektronsko branje in po potrebi tudi vtipkavanje besedil, predvsem manj obsežnih, s katerimi pa se vendarle izredno pogosto srečujemo, npr. besedila na vozovnicah, obrazcih, javni napisi, obvestila ipd. – Del korpusa je že javno dostopen na naslovu <http://ucnk.ff.cuni.cz/cnc>, za raziskovalne namene pa dostop ni omejen in si ga češki raziskovalci lahko zagotovijo prek telnet.

NAVEDENKE

- ČERMÁK, František, 1995a: Jazikovy korpus: Prostředek a zdroj poznání. *Slovo a slovesnost* 56. 119–140.
- 1995b: Komputační lexikografie. *Manual lexikografie*. Ur. František Čermák, Renata Blatná. Praha: Nakladatelství H&H. 50–71.
- ERJAVEC, Tomaž, 1996/97: Računalniške zbirke besedil. *Jezik in slovstvo* 2/3. 81–95. [<http://nl.ijs.si/tomaz/Bib/SIKorpus/sIKorpus-la2/sIKorpus-la2.html>]
- ICNC – *The Institute of the Check National Corpus*. [<http://ucnk.ff.cuni.cz/cnc>]
- McENERY, Tony, WILSON, Andrew, 1996: *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- MEYER, Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 1996: The Corpus from a Terminographer's Viewpoint. *International Journal of Corpus linguistics* V2. 257–285.
- SVARTVIJK, Jan, 1992: Corpus linguistics comes of age. *Direction in Corpus Linguistics. Proceedings of Nobel Symposium 82, Stockholm, 4–8. 8. 1991*. Ur. Jan Svartvijk. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 7–13.

Vojko Gorjanc

Filozofska fakulteta v Ljubljani

² Natančneje o vsem tem v članku T. Erjavca, kjer je predstavljen tudi kratek zgodovinski pregled razvoja korpusov, njihova tipologija in uporabnost (Erjavec 1996/97).

³ Obseg korpusov je največkrat izražen v številu besed, zgolj izrazno definiranih, torej brez upoštevanja pomenskega kriterija.

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis po možnosti oddati tudi na PC-jevi disketi, zapisan v formatu ASCII ali v katerem od urednikov besedil za okensko okolje; mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov *slavisticna.revija@uni-lj.si*. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. – Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. – Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, ime in naslov banke, pri kateri ima odprt žiroračun, naslov stalnega bivališča, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pismeno obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve. Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1994. – Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. – Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. – Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. – Besedilo opombe naj bo v članku na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. – Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Mohorjeva družba, 1934, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

Slavistična revija prihaja tudi na internet: <http://www.ijs.si/lit/sr.html>.

Konserviranje knjig in papirja. Zbornik razprav/*Book and Paper Conservation*. Proceedings. Ur. Jedert Vodopivec in Nataša Golob. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997. 364 str.

MERKÛ, Pavle: *La Toponomastica dell'alta Val Torre*. Comune di Lusevera, 1997. 244 str.

STABEL, Jože: *Slovensko-latinski slovar*. Po Matija Kastelic-Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum*, 1680–1710. Ljubljana: ZRC SAZU, 1997. 599 str.

TAVČAR, Marko, PELIKAN, Egon, TROHA, Nevenka: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1997 (Viri 11). 215 str.

Zbornik ob sedemdesetletnici Franceta Bernika. Glavni in odgovorni urednik Jože Pogačnik. Ljubljana: ZRC SAZU, 1997. 584 str.

Revijo sofinancirajo slovensko Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za šolstvo in šport ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.